

poze 15

JANUARI 2020

Drenten geteld

Migratie

Stout

Stamboom

Mensen

Stamboom

Wijken & kanalen

Water in Zuidoost-Drenthe

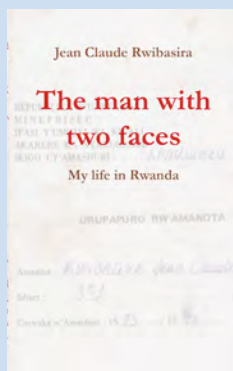
Reiger

Verhaal

Jan Veenstra

Eben Haëzer

Uitgaven van Ter Verpoozing (selectie)

Jean Claude Rwibasira
signeert zijn boek over
Rwanda

Anya : de Vrolijk saga

Gerard Stout. - Eerste druk, [Peize]
Ter Verpoozing, 2019. - 685 pagina's

illustraties ; 24 cm.

Deze gargantueske roman is als iedere sage, een streekgebonden vertelling met een mix van fantasie en werkelijkheid. Het basisverhaal, dat een lange, deels hier opgetekende voorgeschiedenis heeft, gaat in retrospect over de socioloog Jaap Vrolijk (nomen st omen), geboren in Peize, opgeleid als cultureel antropoloog, met praktijkervaring in Kameroen en in 2018 gestorven als hoogleraar niet-westerse sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het belangrijkste vertelperspectief is dat van zijn dochter Anya, een naam waarmee de auteur Gerard Stout verwijst naar zijn idool: de eveneens recentelijk gestorven Russische postmodernist Andrei Bitov. De roman is niet lineair, grenzen tussen vroeger en nu lijken onbelangrijk. De lezer kan op ieder willekeurig punt beginnen. De tekst is meervoudig gelaagd, vaak lichtvoetig, maar ook met ruime aandacht voor serieuze thema's als seks, religie en filosofie. Het boek is als podcast en film op www.gerardstout.nl/anya/ terug te vinden. Met dit boek probeert Gerard Stout (1950) definitief de Drentse streekliteratuur te ontstijgen. Hij schreef eerder o.a. verhalen en recensies en ontving in 2014 de Grote Culturele Prijs van Drenthe voor zijn inzet voor de Drentse taal. Recensie Biblion

ANYA speelt zich vooral af in Zuidoost-Drenthe tussen 1945-2019.

Korte verhalen in het Nederlands, Engels, Duits en Drents. Bizar, surrealistisch, verrassend en met een sterk christelijk culturele ondertoon. Nee, sicher nicht gleichgültig. Close reading onthult eenheid in de diversiteit. Misschien zijn alle verhalen hetzelfde in telkens een andere jas. Het is niet aans. 226 pag. IN VOORBEREIDING.

ISSN 2468-340X (digitale versie)
ISSN 2542-8985 (papieren versie)

Poze is een particuliere uitgave van Gerard Stout. Dit is nummer 14. Poze verschijnt onregelmatig, wanneer daar aanleiding voor is. Dit nummer en ook eerdere nummers zijn als pdf af te halen op www.gerardstout.nl/poze-tijdschrift
Foto's: Gerard Stout, mijn archief, Jan de Kok (pag. 18-19)
Oplage: 50 papieren exemplaren.

Uitnodiging

Waar komen we vandaan? In deze *Poze* een speurtocht naar migratiestromen in Zuidoost-Drenthe. De 'Oer-Drenten' uit de Zuidoost-hoek komen allemaal van elders. Aan de hand van mijn familie-geschiedenis probeer ik het beeld helder te krijgen. De stamboom van vader en moeder gebruik ik als afspiegeling van migratiestromen en internationale contacten. Mijn betovergrootvader komt uit Lütgendortmund, van moeders kant liggen de wortels rond Wesuwe (Pruisen). Een enkeling raakte op drift, naar Amerika, en in latere jaren naar Australië en Brazilië. Ik keek met mijn zendingsdrift rond in Zambia en Kameroen. Ik hoef niet meer weg; de wereld komt naar me toe. Jaren achtereen verwelkomden we kleurrijke studenten van het Bleumink Fonds (RUG). Jean Claude Rwibasira gaf zijn herinneringen aan de genocide in Rwanda bij mij uit.

In deze *Poze* kijk ik over grenzen om mijn innerlijke wereld in kaart te brengen; opdat ik niet verdwaal.

Tijdens de productie van het migratie-verhaal kwamen vragen naar me toe. Ik geef ze door:

Wanneer mag je jezelf een Drent noemen? Of verwant daaraan de vraag: Wanneer vindt je omgeving dat je import af, en dus Drent bent? Wordt een positief antwoord op een of beide vragen niet voor een belangrijk deel bepaald door vaardigheid in de gangbare spreek- en schrijftaal van de plek waar de immigrant zich vestigde? Misschien is ook iets van –onuitgesproken– acceptatie opgesloten in het niet meer als vreemd ervaren van typisch buitenlandse familienamen. Is de religie die een immigrant meebrengt ook een factor? Kortom, men arriveert als immigrant, men wortelt en op zeker moment 'hoor je erbij'. Hoe gaat dat, wat is daarin doorslaggevend?

In de polders is iedereen migrant. Als lezer schrik je even omdat je het zo nog nooit hebt bekeken. Maar het maakte bij mij wel de gedachte los dat we iemand pas als migrant zien als (vooral) de taal maar ook de cultuur van elders komt. De bevolking van de IJsselmeerpolders droeg die (migrant-) kenmerken niet, althans niet in hevige mate naar Nederlandse begrippen. Bovendien waren het dan ook nog eens migranten in niemandsland. Ik neig er toe, ook gelet op de migrantstromen in ZO-Drenthe, migranten in klassen van verschillende zwaarte te zien. Er zijn zware migraties en lichtere, maar verder kwam ik niet.

Verandering van namen is een constante bij mijn families. Mensen, Menztzen, Meynzen, Stout, Stoudt, Staud, Lübe, Lubbe, en dan de voornamen van Heindrich naar Hendrik. Gebina naar Gesina, enz.

Wie verder komt na deze overwegingen nodig ik uit om antwoorden en nieuwe vragen aan me te laten weten.

De middenpagina's onthullen wijken en kanalen in de zuidoosthoek. Hier en daar mist wellicht wat er ook was.

In *Reiger* ga ik op stap, *en route*, naar de plek van bestemming.

Ik las proza van Jan Veenstra. In mijn beschouwing zeg ik verstandige dingen over zijn werk. Seks, religie en Drenthe komen naar voren, maar misschien lees ik enkel mijn gevoeligheid en mijn eigen rooms proza. Ik licht zijn proza toe aan de hand van *Diep geworteld* van John en Dorothy Keur. Ik geef enkele ruwe statistische gegevens over het proza van Jan Veenstra (pag. 55). Zo zou een onderzoeker literatuur (in Drenthe en Groningen) kunnen benaderen. Heel veel borsten op de dialect-pagina's van Jan Veenstra, al dan niet functioneel. In de dichtbundels van Marga Kool en Martin Koster kwam ik borsten slechts sporadisch in de muut. Proef ze.

Jan de Kok kwam in 1957 uit Zuid-Holland in een tuindersgezin naar Erica. Hij stuurde de foto van de kassen.

Ik hoor van u.

Drenten geteld

Beschouwing over de wortels van de ‘echte’ Drent

Recente migratie in Zuidoost-Drenthe op hoofdlijnen

Identificatie en verbinding

In de loop van de jaren heb ik enige belangstelling ontwikkeld voor de ‘echte’ Drent. Mijn opvattingen over het cultureel – Nedersaksisch – erfgoed breng ik graag naar buiten. Bij diverse gelegenheden mag ik opdraven om verstandige meningen te ventileren over de volksaard. Mijn opiniebijdragen aan het *Dagblad van het Noorden* over dialect en aanverwante zaken raken aan identiteit van *Oeze Volk*. Anderen wisten me te vinden om mijn uitgesproken gedachten te horen. Zo kwam ik in 2015 terecht in de Hokjesman van de VPRO.¹ *Dagblad Trouw* kent me.² In NRC mocht ik stereotypen – turf, jenever en achterdocht – ontkrachten.³ De Taalstaat en De Kwestie (radio) en Omroep MAX vonden mijn telefoonnummer.⁴ Een boottocht van Nieuw-Amsterdam vanaf de Dikke Wieke in de Verlengde Hoogeveense Vaart langs Zijtak/Stieltjeskanaal naar het Van Goghhuys lag in het verschiet in oktober 2019. De vaartocht in een originele snikke zou eindigen buiten Veenoord ter hoogte van de voormalige vloeivelden van de verdwenen aardappelzetmeelfabriek Excelsior. In de boot mocht ik met mevrouw Ten Napel (Klazienaveen) in gesprek over wie we zijn en waar we vandaan komen. Misschien zou de rode stip aan de horizon ter sprake komen. Misschien zou het gesprek gaan over ambities. Een dag voor de geplande opnames vroeg ik waar ik werd verwacht. ‘Nee, helaas hebben we vergeten u te berichten dat de plannen zijn gewijzigd. De uitzending gaat over de logeerpartij van de Brabander Van Gogh in Veenoord, niet over Drenten.’

De – niet nagekomen – uitnodiging van MAX was aanleiding om me opnieuw te verdiepen in migraties in de provincie; vooral om te voorkomen dat ik in mijn gedrevenheid pertinente onwaarheden ga vertellen; al kan ik – eenmaal op dreef – fabuleren nooit uitsluiten. Nauwkeurig citeren is niet mijn forte. Na enig speurwerk vond ik diverse bronnen met achtergrondgegevens.⁵ Naast feiten noteer ik in deze beschouwing associatieve gedachten die door mijn hoofd spoken. Ik betrek migratie bij mijn familiegeschiedenis, die, naast verschillen, vooral veel overeenkomsten vertoont met migrerende regio-medeburgers.

Onderweg naar deze overwegingen over migratie las ik een boekje van de *Raad van Verbeelding Meierijstad*.⁶ In het boekje mijmeren en denken landelijk bekende intellectuelen en leiders al dan niet geboren in Veghel en omstreken over manieren om van losse delen – 12 dorpen in de meierij van Den Bosch – na de herindeling in 2017 één geheel te maken. Immers; voor het hele land, de hele wereld, geldt: elke vijf kilometer een andere taal, een andere religie en een andere volksaard. Soms is enige eenheid wenselijk in de verscheidenheid. De tijden van ‘natuurlijke’ eenvormigheid, zo mooi beschreven in *Diep geworteld*,⁷ zijn voorbij. Verscheidenheid is in alle glorie zichtbaar.

In een recente publikatie staat veel achtergrond over migratie in de regio. De pdf is af te halen.⁸

Bio-archeoloog Lisette Kootker (VU Amsterdam) laat met strontium-isotopen in eeuwenoude tanden en met DNA-onderzoek, zien dat onze voorouders van elders kwamen.

‘De persoon die we de Nederlander noemen, komt van oorsprong waarschijnlijk helemaal niet uit Nederland’, zegt Kootker. ‘Zoals het er nu uitziet, lijken we af te stammen van migranten die rond deze tijd ons land binnentrokken.’⁹ We weten zo weinig uit deze provincie, er blijft namelijk opvallend weinig botmateriaal bewaard in de bodem aldaar.’

1. In *Goof Petreaus* (2016) is een geromantiseerde schriftelijke weergave van die opnames te vinden.

Als pdf op www.gerardstout.nl. Doorzoekbaar met trefwoorden. p. 74, 98 en verder. Ter Verpoosing.

2. In *Goof Petreaus* (2016) p. 128, 157, 428, Zwarte Piet (12 nov. 2014).

3. 15 maart 2019. Statenverkiezingen 2018.

4. September 2019, zonder vervolg.

5. Volkstellingen.nl en *Twee eeuwen Nederland geteld, Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795-2001*. Redactie: O.W.A. Boonstra, P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen, J. Oudhof. Via UB Groningen.

6. *De Raad van verbeelding Meierijstad*. www.meierijstad.nl

7. John Keur & Dorothy Keur beschrijven in *Diep geworteld* het dorpsleven in Anderen in 1952. Wie wil weten hoe het leven op het Drentse zand ooit was heeft aan dit boek een interessante gids. De bron van achterhaalde stereotyperingen staat hier mooi in beschreven. Ter Verpoosing.

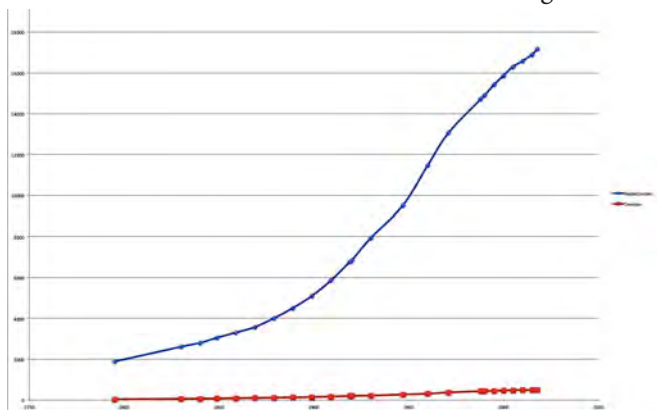
8. <https://miami.uni-muenster.de/Record/12c4614b-1d83-49e9-97ab-bf9b7878b228>

9. *De Volkskrant* 26 oktober 2019. Maarten Keulemans, Toen Nederland leegliep.

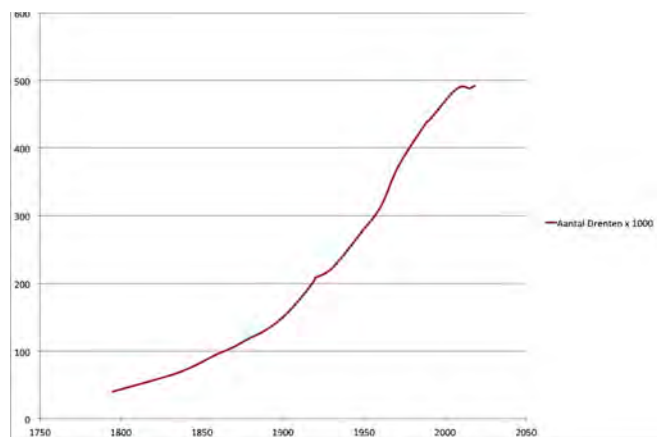

Hoeveel Drenten?

Drenthe telt in 2019 bijna een half miljoen bewoners. Naar verwachting (van de provincie) haalt Drenthe de half miljoen niet.¹⁰ Krimp van de bevolking is begonnen. Via volkstellingen.nl achterhaalde ik de groei van het inwoneraantal vanaf 1795. De aantallen staan in grafieken.¹¹

AANTALLEN NEDERLANDERS & DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

AANTAL DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

PERCENTAGE DRENTEN 1795-2018

In 1795 telde Nederland bijna 1,9 miljoen burgers. Maar Nederland bestond nog niet. We waren deel van de Bataafse Republiek. Ook het verloop van de Nederlandse bevolking heb ik in een grafiek gezet. Diverse onzekerheden spelen mee. Zo was Limburg in het begin van de negentiende eeuw nog geen deel van het koninkrijk.¹²

10. www.provincie.drenthe.nl

11. Uit *Twee eeuwen Nederland geteld* en volkstellingen.nl

12. *Kroniek 2018 november/december* Chrétien Schouteten p.

114. Pdf op www.gerardstout.nl

Volgens een andere bron¹³ begrijp ik dat Nederland (de Republiek) in 1400 rond de 800.000 inwoners telde. Met mijn ruwe schatting van 2% Drenten levert dat ca. 16.000 zanddrenten in de Olde lantschap; ongeveer evenveel als in Klazienaveen (12.135) en Erica (4.825) bij elkaar (2018). In grafiek 3 staat het percentage Drenten in Nederland; rond de 2,9%. In het begin van de tellingen is dat aandeel lager. Ik koos 2% voor de vroegere tijden. In de oerprovincie, voor het begin van de jaartelling, leefden er wellicht minder dan 5.000 mensen op de heide en langs de Hunze en Aa. Wie het weet mag het me vertellen.

Vaag herinner ik me de laatste huis-aan-huis-telling van 1971. Ik studeerde in Groningen. Er kwam een volksteller aan de Sluiskade. Wel of niet meedoen? Er was landelijk protest. Ik deed mee, uit nieuwsgierigheid.

Volksplanting

Volksverhuizingen kwamen ook elders voor. Vanuit Gelderland en Overijssel vertrokken in 1845 rond de 50 arme Nederlandse gezinnen naar Suriname. In Voorzorg begonnen ze een volksplanting in het moerassige oerwoud. De helft van de kolonisten stierf binnen een jaar. Karin Sitalsing heeft die geschiedenis genoteerd in *Boeroes*.¹⁴ Het boek leest deels als feest der herkenning, ook van toepassing op verhuizers en ontheemden in de venen.

13. *Urbanisatie en de-urbanisatie in Nederland 1400-1850*

Richard Paping Rijksuniversiteit Groningen Tweede Dag van de Historische Demografie Tilburg, 4 december 2009

14. Karin Sitalsing, *Boeroes Een familiegeschiedenis van witte Surinamers*. Atlas Contact 2016.

Mobiliteit

In de pdf's van de volkstellingen is vaak per dorp het aantal mannen en vrouwen na te gaan. Op de afbeelding het aantal inwoners naar herkomst in Drenthe in 1889.¹⁵ Emmen springt eruit met veel bewoners van Duitse herkomst. Vergelijk de dorpen op het zand met de dorpen langs de grens. Die gedetailleerde weergave liet me nogmaals zien dat veel dorpen in de Zuidoosthoek van Drenthe nog niet bestonden. In het Bourtangeroor moedden zich weinigen. Rond 1850 begon de exploitatie van de venen tegen de grens van het (katholieke) graafschap Bentheim (Hannover, Munsterland, het latere Niedersachsen). Duitsland bestond nog niet. Nieuw-Amsterdam bestaat sinds 1860, Erica dateert van 1863, Klazienaveen (ca. 1885), Weiteveen (na 1900), Barger-Compascuum (1866). Dorpen op het zand zijn veel eeuwen ouder.¹⁶ Annen dateert van 1309, Anloo 11e-eeuw, Gieter 1221, Assen 1259.

PROVINCIE DRENTHE

INDEELING

DER WERKELIJKE BEVOLKING

NAAR DE GEBORTEPLAATS EN DE NATIONALITEIT.

DICHTHEID DER BEVOLKING.

OPPERVLAKTE IN HECTAREN EN AREN.

DERDE DEEELTE.

Uit de volkstellingen blijkt dat mobiliteit in Drentse (veen) dorpen heel groot is. Bijna iedereen komt uit een andere gemeente of uit een andere provincie of ander land. De plaats van geboorte en/of herkomst is vaker dan in de rest van het land een andere dan de plaats van inschrijving.

Erica

In de jubileumboeken over Erica¹⁷ is de herkomst van de eerste bewoners van Erica terug te vinden. Vanuit Twenthe kwamen turfgravers. Vroomshoop (1859), Vriezenveen, Avereest, Dedemsvaart, Slagharen waren tussenstops voor Duitsers uit het Koninkrijk Hannover (in 1866 door Pruisen veroverd). Ook vanuit Wesuwe, Lingene, Meppen, Emmelkamp (Emlichheim) kwamen Duitse turfgravers naar de Zuidoosthoek. Vanuit het oosten waren dat katholieke migranten, na de Frans-Duitse oorlog wilden ze niet dienen onder de Pruis Bismarck. Vanuit Hogeveen en Smilde kwamen protestantse/gereformeerde turfgravers. Nieuw-Amsterdam telde weinig katholieken, Erica was half om half rooms en protestants/gereformeerd met enkele ongelovige of gereformeerde Groningers. Verder naar het oosten tegen de grens woonden er steeds meer katholieken en steeds minder protestanten. Iedereen is import.

80

PROVINCIE DRENTHE.

DERDE INDEELING NAAR DE GEBORTE (Division par lieu de naissance et par nationalité).

GEMEENTEN. (Communes.)	NEDERLANDERS, GEBOREN (Néerlandais, né.)										VREEMDE (Étrangers.)			
	in de gemeente hunner woonplaats (Dans la commune.)		in een andere gemeente binnen de provincie (Dans la province.)		in een andere provincie het Rijk. (Dans une autre province du Royaume.)		in een andere provincie der Nederlanden. (Dans une autre province des Pays-Bas.)		in een vreemd land. (Dans un pays étranger.)		Geboorte- plaats onbekend. (Lieu de naissance inconnu.)		Duitsch- land. (L'Alle- magne.)	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
	M.		M.		M.		M.		M.		M.		M.	
Anloo	1380	1106	291	302	178	184	»	»	0	»	»	»	»	»
Assen	2544	2430	924	1032	935	1071	15	4	19	25	»	»	29	25
Bellen	1502	1422	609	612	153	136	2	»	3	2	»	»	4	3
Borger	1930	1740	695	638	507	629	1	»	1	2	»	1	27	18
Coevorden	1147	985	188	204	220	278	»	»	9	50	»	»	47	17
Dalen	902	838	300	308	60	58	»	»	22	24	»	»	6	5
Dierveer	620	508	253	254	122	101	»	»	1	»	»	»	1	»
Dwingelo	798	640	296	289	55	48	»	»	»	»	»	»	»	»
Eelde	732	617	99	128	137	148	»	»	3	1	»	»	3	»
Emmen	3695	3340	1203	1242	2008	»	»	1	10	7	»	1	400	379
Gasselte	705	599	246	245	219	280	»	»	12	5	»	»	»	»
Gieter	910	755	138	185	98	128	»	»	5	2	»	»	2	2
Havelte	1108	922	289	296	205	163	»	»	»	1	»	»	»	»
Hogeveen	4636	4855	651	698	627	690	»	»	7	7	»	1	13	9
Meppel	2970	2795	497	747	838	1033	5	8	8	7	»	»	9	5
Nijeveen	442	374	83	105	105	116	»	»	1	1	»	»	»	»
Norg	623	521	208	248	3080	273	4	2	28	3	»	»	»	»
Osbeerta	1789	1878	812	798	719	827	»	»	19	28	»	»	27	18
Oosterheesle	481	389	230	267	18	17	»	2	4	1	»	»	»	»
Peize	680	560	93	135	68	58	1	»	»	»	»	»	1	»
Roosendaal	1037	970	137	158	297	261	»	»	1	»	»	»	4	»
Roosendaal	619	544	297	278	92	34	»	»	3	1	»	»	»	»
Ruine	1293	1177	421	383	70	59	»	»	»	»	»	»	2	»
Ruineveld	658	615	378	401	92	84	»	»	1	»	»	»	»	»
Schoonebeek	120	118	627	541	46	38	»	»	18	12	»	»	88	106
Slone	861	695	568	553	171	180	»	»	5	2	»	»	14	9
Smilde	1947	1677	330	352	348	378	1	»	1	»	1	2	2	1
Sladder	506	667	104	96	493	484	»	»	2	3	1	»	»	1
Vries	933	932	385	371	193	137	»	»	1	»	»	»	1	»
Westerbork	744	657	521	435	83	82	2	1	»	»	»	1	5	1
De Wijk	739	636	367	350	141	151	»	»	6	1	»	»	»	»
Zuidlaren	708	654	154	145	280	291	»	»	1	»	»	2	3	»
Zuidwilde	1080	906	432	392	297	247	»	»	1	8	»	»	3	1
Zweeloo	341	300	221	221	17	16	»	»	»	»	»	»	»	»
Totaal der Provincie	41486	37176	13902	13900	12161	10634	91	17	201	191	8	0	732	606

31

GEDEELTE. PLAATS EN DE NATIONALITEIT.

PROVINCIE DRENTHE.

LINGEN, VAN NATIONALITEIT BEHOORENDE TOT appartenant par nationalité à										TOTAAL der werkelijke bevolking. (Total de la population réelle.)		Oppervlakte in hectaren en aren. (Superficie en hectares et ares.)	Bewoners op duizend hectaren. (Habitants sur mille hectares.)	
Groot-Brittannië en Ierland. (la Grande- Bretagne et l'Irlande).		Frankrijk. (la France.)		Zwitserland. (la Suisse.)		een ander land. (Un autre pays.)		onbekend. (Inconnu.)						
M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.					
M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.					
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1805	1652	9012.66	883.57	
1	»	»	»	1	1	»	»	»	»	4482	4948	5517.30	1054.70	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2333	2175	16577.55	271.93	
»	»	»	»	1	1	1	»	»	»	3254	3025	12046.51	484.99	
»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	1592	1534	4028.17	776.03	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1359	1233	6755.05	383.71	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1002	912	7409.22	258.82	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1149	977	6775.54	313.77	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	971	807	2517.42	742.02	
»	»	»	»	»	3	1	»	»	»	7456	6952	29060.46	495.45	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1182	1109	4016.14	570.44	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1171	1070	4101.11	546.48	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1579	1452	7001.36	598.74	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5934	5788	6210.91	1684.10	
»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	4833	4568	1065.07	849.40	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	631	596	2621.38	486.64	
»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	4054	1051	11249.07	425.03	
»	»	»	»	»	»	»	»	14	7	3380	3254	14711.46	450.94	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	693	646	6711.03	195.92	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	843	749	2725.95	588.64	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1416	1389	6363.69	441.47	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	951	857	10586.45	170.78	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1756	1621	11470.27	294.18	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1129	1100	4012.41	552.32	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	899	811	5345.89	319.87	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1915	1489	6870.25	444.15	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2030	2410	6294.97	800.08	
2	»	»	»	»	»	»	3	1	»	1412	1251	4725.22	503.57	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1532	1442	10805.05	275.24	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1355	1177	13096.61	186.19	
»	»	»	»	»	»	1	»	»	1	1254	1130	4201.88	560.50	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1125	1063	3490.33	625.82	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1814	1551	9682.91	347.51	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	579	537	6291.63	178.22	
3	»	»	»	»	3	6	7	1	37	22	9850	9204	293238.07	429.77

15. <http://volkstelling.nl/nl/volkstelling/imageview/VT188905H3/index.html>

16. *Het Drentse esdorpenlandschap*, Theo Spek.
Landschapsbiografie van de Drentse Aa, Theo Spek, Hans Elerie, Jan P. Bakker, Ineke Noordhoff.

17. *Erica honderd jaar 1863-1963* van de heer Van Heesewijk.
Op Erica (1863-2013) Van boekweit- en veenkolonie naar een moderne dorpsamenleving (op het titelblad binnenin staat dorpsgemeenschap) door Marcel A. Bulte (eindredacteur) en anderen. *Erica Centraal Erica 150 jaar temidden van heide en veen* van Wim Visscher.

Het gedeelde lot als bron van zorg.

Die zorg is goed te begrijpen en toont betrokkenheid. De identiteit van de woonomgeving raakt aan de kern van ons bestaan en laat zich niet zomaar in een ander daglicht plaatsen. Maar terugkijkend in de geschiedenis zien we voortdurend herschikkingen in bestuurlijke structuren en verbanden. De identiteit van onze omgeving is beweging, iedere traditie is ooit begonnen als verandering.

Het kost ons doorgaans weinig moeite om met een zeker verlangen naar het verleden te kijken maar evolutie kent alleen een naar voren gerichte ontwikkelingsrichting; in het licht van de grote vragen die onze generatie op zich af ziet komen zullen we in staat moeten zijn om een verlangen naar de toekomst op te wekken. Iets dat om verantwoordelijkheidsbesef maar daarnaast vooral ook om samenwerking en verbeeldingskracht vraagt.

Goedbeschouwd is de opgave aan onze generatie vrij eenvoudig samen te vatten: alle mechanismes waarbij we interen op fossiele voorraden, natuurwaarden of maatschappelijk kapitaal zijn niet vol te houden; voedsel- en energieproductie, het gebruik van grondstoffen zullen in gesloten kringlopen georganiseerd moeten worden. Een fundamentele transitie waarbij niet de technische maar de solidariteitsvragen de kern zullen vormen. Grote vragen waar juist de schaal van een regionaal samenwerkingsverband als dat van Meierijstad (Veghel en omliggende dorpen) een verrassend effectief schaalniveau zou kunnen vormen.

Floris Alkemade, Rijksbouwmeester, architect

Yorkshire

Een deel van de turfgravers vertrok na 1893 in de zomer naar Yorkshire om daar als ‘gastarbeider’ in het veen te werken. De firma Griendtsveen kwam in 1893 in Engelse handen. *The Griendtsveen Moss Litter co. Ltd.* Een enkele Drent en Brabander bleef in Coule en Thorne. Ze waren niet geliefd. De Drenten en ook Brabanders werkten harder en efficiënter dan de Engelse turfgravers. Enkele van die ‘gastarbeiders’ zijn in Engeland gebleven.¹⁸

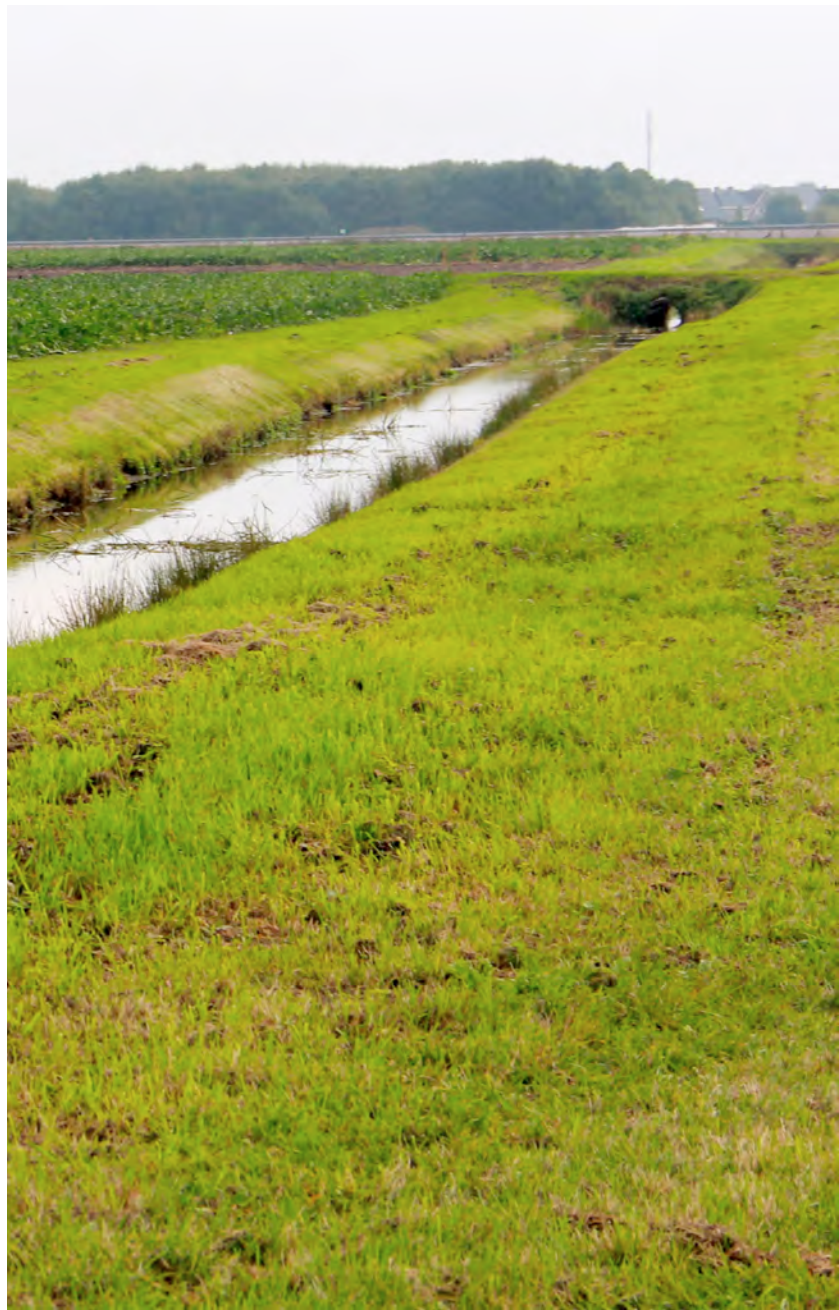
Van het zand, de Hondsrug en het Drents plateau verhuisden weinig autochtone Drenten naar het veen. De zandboeren hielden, naar het schijnt, liever droge voeten. Het Oranjekanaal was de scheiding tussen Zand en Veen. Verder naar het westen was de Verlengde Heerendijk de scheiding tussen zand en veen. Het was boeren van overheidswege verboden om ten zuiden van de Heerendijk turf te graven of boekweit te verbouwen. De dijk was ooit bedoeld om een soort moerassige waterlinie in stand te houden om indringers te weren. De boeren trokken zich niets aan van het landelijk verbod.

Een enkele keer hielpen marechausse en huzaren om de zanddrenten en de veendrenten uit elkaar te houden.

Mijn vader had zes hectare land aan de Verlengde Heerendijk, daar ligt nu de golfbaan van Parc Sandur. De Veenschapswijk is een sloot. In de verte – achter de weg naar Duitsland – ligt Erica.

Linksachter de fotograaf ligt Parc Sandur.

18. *Kroniek 2018 november/december* p.14. Ik schreef het verhaal Riffie Rohling over het bezoek aan een nazaat. p. 30. Op het web als pdf www.gerardstout.nl

Migratiestromen

De ontginning van het veen was een zaak van Amsterdammers en andere ondernemende geesten uit het westen. Ook Jan en Nicolaas van de Griendt uit Noord-Brabant deden mee; waar in de Peel het dorp Helenaveen een zusterdorp is van Klazienaveen. Beide dorpen dragen de naam van de echtgenote van een veenexploitant.

Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht, het Amsterdamse Veld, de boerderij en streek Nieuw-Haarlem aan de Pannekoekendijk in Erica, de Peel (tussen Erica en Schoonebeek) verwijzen naar de migranten. Ook de Kalfstraat en Van Heemskerkstraat herinneren in Erica aan betrokkenen bij de exploitatie van het veen, de aanleg van sluizen en kanalen. Ze kwamen, net als iedereen, van elders. Vrijwel alle pastoors, kapelaans, dominees en andere prekers hadden voor hun zendingsarbeid hun domicili in den vreemde. Geen prekers en missionarissen van eigen kweek. Iedereen was import.

Hierna een pagina uit de volkstelling van 1959.¹⁹

XIV

Geboren in	1919.		1859.			
	Getal.	Reden op 1000 z.	FRITEL. BEVOLKING.		WERKEL. BEVOLKING.	
			Getal.	Reden op 1000 z.	Getal.	Reden op 1000 z.
Duitschland	41209	563	86981	566	86561	590
Belgie	21556	304	19683	312	19429	314
Groot-Brittannie en Ierland	1484	20	1218	19	1011	16
Andere vreemde landen	6656	94	5284	88	4985	80
TOTAAL	70855	1000	63096	1000	61986	1000

Het betrekkelijk aandeel was bij de laatste telling groter dan bij de vorige voor de geboren in Duitschland en in Belgie, kleiner voor die in Groot-Brittannie en Ierland.

Even als bij de vorige telling maken in Zeeland en Noordbrabant de personen, geboren in Belgie, verreweg het grootste gedeelte uit van het getal personen geboren in den vreemde; in de noegen overige provincien die geboren in Duitschland. Voor deze laatste is het evenredig getal het grootst in Overijssel, Groningen, Drenthe en Gelderland, het kleinste in Zeeland.

Verreweg het grootste getal personen geboren in Groot-Brittannie en Ierland wordt in Zuid- en Noordholland aangetroffen.

De volgende stant geeft, met onderscheiding der feitelijke en werkelijke bevolking, en naar het geslacht, voor elke provincie en afzonderlijk voor de gemeenten boven en beneden de 10,000 zielen, de reden op de 10,000 zielen van elk geslacht voor elke indeeling naar de geboorteplaats:

PROVINCIE.	In de gemeente.				In een andere gemeente binnen de provincie.				In een andere provincie.				In de Nederl. koloniën.				In den vreemde en onbekend.			
	Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.		Feit. bevolk.		Werk. bevolk.	
	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.
Noordbrabant	7136,3	6961	7133	6974	5099	5280	5087	5270	509	491	587	589	0,5	0	8	105	120	864	150	
Oostbrabant	7310	6993	7303	6916	1797	2073	1701	2005	830	841	828	832	11	12	18	120	171	202	176	
Zuidbrabant	6743,0	6538,7	6699,3	6571,7	3101,7	3251	3089	3237,9	326,7	308	302,5	370,4	29	14,7	20,1	12,9	170	105,0	154,3	
Noordholland	7132	7316,3	7181	7346	4487	4507,5	4497	4507,5	1621	1110	1103,4	1096	1172	10	9	8	338	124	252	
Zeeland	6810	6551,4	6557,7	6554	3498	3772,5	3439	3750	850	386,2	370,7	370	3	0	3	3	389	320	361,0	
Utrecht	6579,4	6297	6580	6253,0	1083,5	1050	1061	1057	1621,3	1792	1617	1780,5	17,4	17	17	17	119	104	119	
Friesland	7160,3	6820	7232	6961	2510,5	2706	2473	2703	479,5	411	453	397	1	1	1,5	1	52	94	51,5	
Overijssel	7170	6908	7180	6926	1652	1650	1646,8	1646	1075	1078	1065,1	1065	0	7	8,4	7	192	165	191,1	
Groningen	6319	6235,4	6278	6205	3723	3684,8	3706	3663	571	537,8	559	555	3	1,6	1	1	345	128,4	125	
Drenthe	6866	6506	6868	6511,7	1700	1702	1699	1700,8	1760	1804	1776	1802,8	3	3	3	3	315	174	245	
Limburg	7198	7136	7161,4	7148	1775	1981	1787	1972	440	516	497,4	502	4	5	4,9	5	526	564	521,5	
Rijk bov. de 10000 z.	7633	7099	7687	7040,3	1925	1446	1213,5	1268,4	1164	1238	1381	1586,3	25	20	24	18,4	340	494	394,5	
• ben. de 10000 z.	6930,9	6615	6906	6563	2227	2102,3	2119	2114	621,3	637	631,2	632	4,3	3	4,4	3	181,4	152	179,4	
TOTAAL	6963	6733,7	6908	6763,3	1024	1094,5	1091	1104	871	881,2	878	848,1	19	8,6	10	8,2	519	163,8	213	

Het betrekkelijk aandeel der personen geboren in de gemeente is voor elke provincie, zoowel voor de feitelijke als voor de werkelijke bevolking, groter voor het mannelijke dan voor het vrouwelijke geslacht. Dit aandeel was voor de mannen bij de feitelijke bevolking het grootst in Gelderland, Limburg en Overijssel, bij de werkelijke in Gelderland, Friesland en Limburg; voor de vrouwen bij beide bevolkingen in Limburg, Noordholland en Noordbrabant. Voor beide geslachten en voor beide bevolkingen geven Drenthe, Groningen en Utrecht het kleinste aandeel voor de geboren in de gemeente. Bij de feitelijke en werkelijke bevolking was dit aandeel voor beide geslachten groter in de gemeenten boven dan in die beneden de 10,000 zielen. Voor de geboren in een andere gemeente binnen de provincie is daarentegen het aandeel veel groter in de gemeenten beneden de 10,000 zielen. Het getal dier geboren is voor beide geslachten en bij beide bevolkingen betrekkelijk het grootst in Groningen, Zeeland en Friesland, het kleinste in Noordholland, Overijssel en Utrecht. Geboren in een andere provincie komen voor beide geslachten en bij beide bevolkingen betrekkelijk het

Engelse kamp

Tijdens WOI vluchtten, zij het tijdelijk, bijna een miljoen Belgen naar Nederland. In Groningen (Engelse kamp) waren Engelse soldaten ondergebracht die na het begin van WOI niet naar Engeland konden vluchten.²⁰ Tussen WOI en WOII trokken Duitse kieperkels en hannekemaaiers door Drenthe om in Friesland gras te maaien (voor hooi en kuilvoer). Sommige van de arbeiders bleven in Friesland (Poppenwier = Poepenwier).

De volkstellingen geven een overzicht van migratiestromen. Engelsen en Fransen trokken vooral naar West-Nederland en naar het zuiden. Duitsers vonden een nieuwe Heimat in het oosten van Nederland. Uit volkstellingen 1860 met gegevens van eind 1859.

Hoofd van de lagere school meester Van Heesewijk²¹ schrijft in 1963 dat:

8800 weggestuurd

In de periode vóór de tweede wereldoorlog, beginnend ongeveer 1926, bedroeg het aantal werklozen in Emmen minstens 5000. De vraag naar arbeidskrachten steeg echter in sommige industriestrekken van ons land en vele veen- en landarbeiders besloten hun geboorteplaats te verlaten en vertrokken naar Enschede, Hengelo of Eindhoven. Dat ging in zo grote getale, dat zich in deze industriecentra zgn. “Drentse dorpen” ontwikkelden.

Zo kent Eindhoven nog steeds een groot stadsgedeelte waar nagenoeg alleen Drentse gezinnen wonen. Daarom ziet men nu nog met de feestdagen of de zomervakantie verschillende bussen in Erica arriveren afkomstig uit de genoemde industriestrekken met oud-Ericanen, die óf hun geboorteplaats niet geheel kunnen vergeten óf de gelegenheid benutten de familie of kennissenbanden nauwer aan te halen. Namen wil ik hier maar niet noemen, maar iedereen kent ze.

In zeer korte tijd verhuisden uit de gemeente Emmen 8800 personen op de ongeveer 40.000 inwoners, meer dan een vijfde deel. En ze keerden niet meer terug, althans niet voor goed.

19. http://volkstelling.nl/nl/volkstelling/images/pdf/VT_1859_01_INL.pdf

20. 100 jaar filatelie in Groningen, John Tolsma. Ter Verpooring.
21. 100 jaar Erica, Van Heesewijk.

Arbeitseinsatz

Migratie kent veel varianten. Uit het boek *Emmen in bezettingstijd*²² citeer ik uit de Samenvatting en conclusies. Dr. G. Groenhuis maakt goed wat de herdenkingsboeken over Erica laten liggen. In die boeken rond 100- en 150-jarig bestaan van het dorp nauwelijks een woord over de Tweede Wereldoorlog.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was Emmen een noodlijdende gemeente. De vervening, die in de tweede helft van de negentiende eeuw een hoge vlucht had genomen en voor een sterke bevolkingsgroei had gezorgd, liep op haar eind. Er was veel werkloosheid en armoede die door de crisis in de economie van de jaren dertig nog werd verergerd. Steun en werkverschaffing boden nauwelijks soulaas. Het gemeentebestuur onder leiding van de energieke burgemeester Bouma deed wat het kon, maar kon geen ijzer met handen breken. Men was met handen en voeten gebonden door strakke voorschriften uit Den Haag. Door het chronisch tekort op de gemeentebegroting stond Emmen onder curatele van het Rijk.

Eén van de oplossingen voor de problemen, die door Den Haag werd gedecreteerd, was uitzending van arbeiders naar Duitsland. Daar was na de 'Machtübername' door Hitler in 1933 weer vraag naar arbeidskrachten ontstaan en de Nederlandse regering zette het gemeentebestuur van Emmen onder grote druk de mogelijkheden in Duitsland te benutten. Aan arbeiders die werk in Duitsland weigerden, mocht geen steun worden verleend en zij moesten worden uitgesloten van de werkverschaffing. Het gevolg hiervan was, dat al in 1937 enige duizenden Emmenaren in Duitsland werkten. Sommigen vlak over de grens in de veenderijen, anderen verder weg in het Roergebied. De politieke situatie in Duitsland, de dictatuur en de jodenvervolgingen speelden bij de besluitvorming inzake de tewerkstelling in Duitsland, noch in Den Haag, noch in Emmen een rol van betekenis. Zelfs de SDAP-ers in de gemeenteraad accepteerden de uitzending van arbeiders naar Duitsland. De *Arbeitseinsatz* tijdens de bezetting zette in Emmen eenvoudig voort wat al jaren gebruikelijk was.

Monument bij de Oude begraafplaats, Wilhelminastraat in Emmen.

22. Emmen in bezettingstijd, Een grensgemeente kort voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dr. G. Groenhuis. 5 mei 1990. 4 mei comité Emmen.

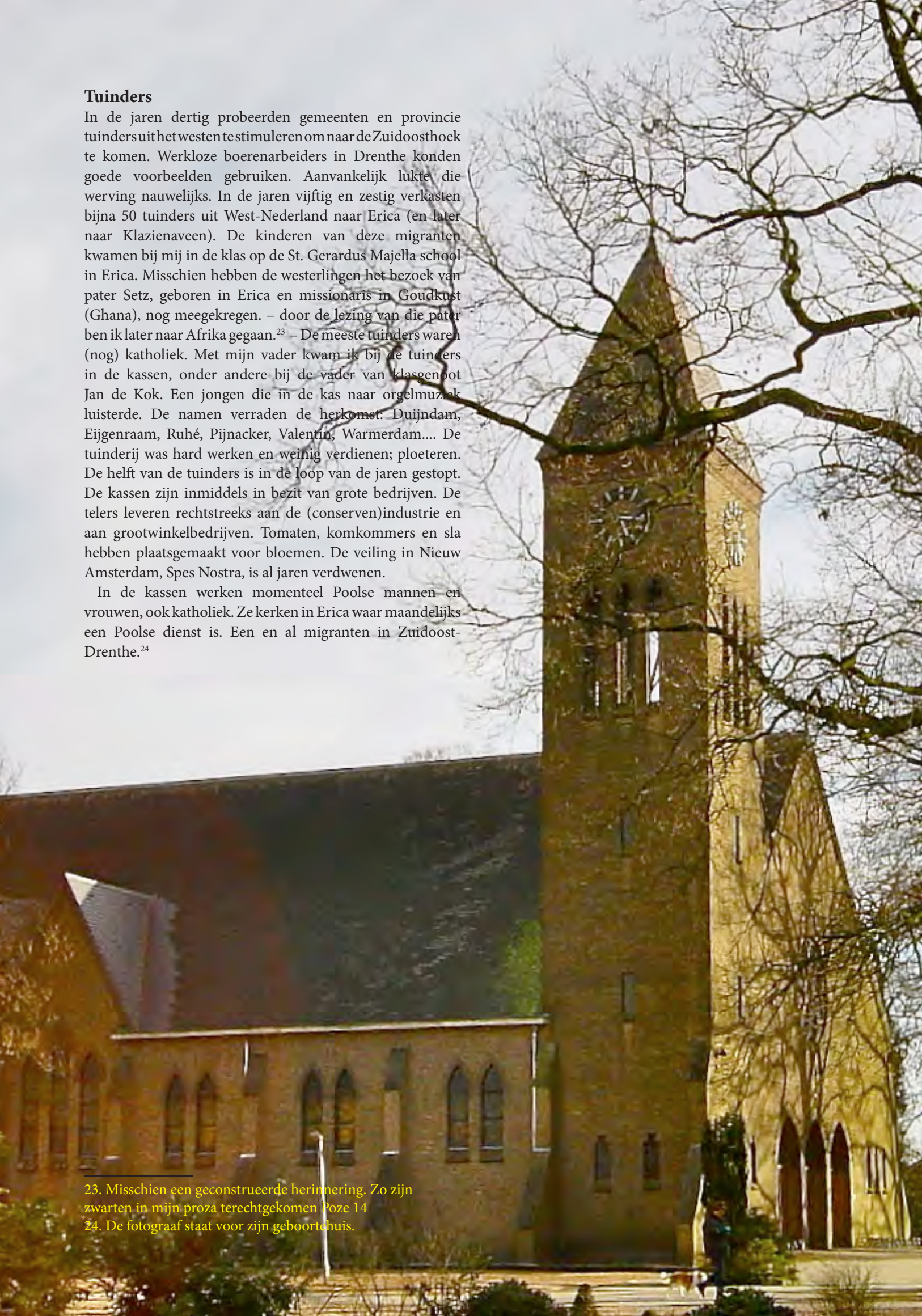
Tuinders

In de jaren dertig probeerden gemeenten en provincie tuinders uit het westen te stimuleren om naar de Zuidoosthoek te komen. Werkloze boerenarbeiders in Drenthe konden goede voorbeelden gebruiken. Aanvankelijk lukte die werving nauwelijks. In de jaren vijftig en zestig verkasten bijna 50 tuinders uit West-Nederland naar Erica (en later naar Klazienaveen). De kinderen van deze migranten kwamen bij mij in de klas op de St. Gerardus Majella school in Erica. Misschien hebben de westerlingen het bezoek van pater Setz, geboren in Erica en missionaris in Goudkust (Ghana), nog meegekregen. – door de lezing van die pater ben ik later naar Afrika gegaan.²³ – De meeste tuinders waren (nog) katholiek. Met mijn vader kwam ik bij de tuinders in de kassen, onder andere bij de vader van klasgenoot Jan de Kok. Een jongen die in de kas naar orgelmuziek luisterde. De namen verraden de herkomst: Duijndam, Eijgenraam, Ruhé, Pijnacker, Valentin, Warmerdam.... De tuinderij was hard werken en weinig verdienen; ploeteren. De helft van de tuinders is in de loop van de jaren gestopt. De kassen zijn inmiddels in bezit van grote bedrijven. De telers leveren rechtstreeks aan de (conserven)industrie en aan grootwinkelbedrijven. Tomaten, komkommers en sla hebben plaatsgemaakt voor bloemen. De veiling in Nieuw Amsterdam, Spes Nostra, is al jaren verdwenen.

In de kassen werken momenteel Poolse mannen en vrouwen, ook katholiek. Ze kerken in Erica waar maandelijks een Poolse dienst is. Een en al migranten in Zuidoost-Drenthe.²⁴

23. Misschien een geconstrueerde herinnering. Zo zijn zwarten in mijn proza terechtgekomen Poze 14

24. De fotograaf staat voor zijn geboortehuis.

Emigranten

Veel mensen verlieten de regio. Van mijn (Duitse) voorouders (Mensen, Nieters²⁵, Stout) vertrokken ondernemende mannen via Drenthe naar Amerika. Een voorvader Diederich Wilhelm Stout (Stoud) geb 1818?) liet, naar het schijnt, rond 1848 vrouw Maria Margaretha Hofmeier (Hofman) en vijf kinderen in de steek. Hij begon opnieuw in Amerika.²⁶ Hij was niet de enige. Diverse migratiestromen veranderden de samenstelling en oorsprong van de bevolking; hier en dáár.²⁷

In mijn directe familie (Stout, Mensen, Kocks) emigreerden ooms, tantes, neven, nichten naar Australië.²⁸ Mijn vader is rond 1962 wezen kijken in Brazilië. Holambra was de katholieke kolonie. “Vier dochters heb je? Kom niet. Die komen niet aan de man. Nee, inboorlingen zijn niks voor je dochters.” De twee zonen (ik was 12, mijn broer 10) werd niets gevraagd. We emigreerden niet.²⁹

Via Pax Christi kwamen begin jaren ‘60 Spaanse meisjes bij ons thuis over de vloer. Ik danste met een Spaanse. Mijn puberteit begon. Maria vroeg naar de betekenis van de poster: Dansles in het parochiehuis.³⁰ Een nicht kwam met een zwarte thuis. Hij mocht blijven. Gereformeerde vrijers werden weggejaagd; ze namen de dochters mee.

’t Was geen Hollandse netheid. Maar ondanks dat waren ze goed tevreden, hadden geen behoefte om naar Nederland terug te gaan. Brazilianen beschouwde hij als een noodzakelijk kwaad, die niet meer dan een halve zak moesten hebben, anders was er geen huis mee te houden. Het is ook vreeselijk dom volk wat bij de boer werkt. Maar ook weer de grote meisjes in de nieuwe fazenda leek hem ook zeer moeilijk. Tevens moest je zorgen nooit geen geldvoorraad te hebben, steeds maar aankopen, dit in verband met de waardevermindering van ‘t geld.³¹

Brazilië. Holambra en omgeving.

25. *Nieters Family History* by Gary Haitel 1993.

26. Zie genealogie. Komt nog.

27. Via website Drentsarchief.nl en alledrenten.nl en www.genealogieonline.nl

28. Naar verluidt verloor mijn oom Geert Kocks een weddenschap in café de Flinhoek in Bargerooosterveld. Wie verloor moest emigreren. Hij ging naar Berrigan in Australië. Zijn vrouw, tante Liede kwam hem na met vijf kinderen.

29. Castrolando was de ‘Christelijke’ kolonie. Ik schreef twee korte verhalen met verwijzing naar Brazilië. In *Erica waar besto bleven*, Annechien Knook p. 371 en *Gewone vuilboom* p. 617.

30. In Spanje kenden ze geen dansles. Iedereen kon dansen. Bij dansschool Schrijver; overigens niet-katholiek.

31. Dagboeknotities van mijn vader. 26 mei 1962. Uit: *De grote verzoening*, deel I. Op mijn web als pdf.

Honderdduizenden vertrokken.

In diezelfde jaren '50 verhuisde mijn oom Willem naar Nagele.³² in de Noordoostpolder. Hij was – na huisbezoek van de selectiecommissie – door de ballotage gekomen. Mijn (achter)neven boeren nog steeds op de klei van het voormalige IJsselmeer. In de polders is iedereen migrant.

Na WOII begon de oliewinning in Schoonebeek. Opnieuw een invasie van ondernemende afgestudeerden. Mijn oudste zus Leny heeft nog kort op het kantoor tussen Schoonebeek en de Peel gewerkt. Daarna leerden we thuis met mes en vork te eten. Als eerste in de straat kregen we rond 1956 telefoon (nr. 451) en leerde mijn moeder te antwoorden met: 'Mevrouw Stout', in plaats van 'vrouw Stout'.

In de jaren zestig loste de gemeente Emmen de werkloosheid, na afgraving van het veen, op door migrabele werklozen weg te sturen. Onder een "migrabele arbeidskracht" wordt verstaan: "Hij, voor wie geen enkele omstandigheid wezenlijk belemmerend werkt zich op korte termijn (met zijn gezin) in een andere streek van het land blijvend te vestigen." Wie gezond was en geen dringende reden had om in Emmen te blijven moest vertrekken, op straffe van geen uitkering.³³

Op mijn elfde overschreed ik voor het eerst de Duits-Nederlandse grens tijdens de 5e Boortorenwandeloctocht. Beloning: een insigne in de vorm van een eikenblad. Mijn vader gooide het Duitse symbool gelijk weg. (Ik loop achter de PL.)

De werklozen vertrokken naar Twenthe (textiel) en naar Eindhoven (Philips). In de Lichtstad is nog een wijk met de naam Drents dorp. Anderen gingen naar Zuid-Limburg om kolen naar boven te halen en de taal te leren. Drents was niet genoeg om begrijpbaar te zijn. Later in de jaren zestig keerde het tij. De veenarbeiders kwamen in Emmen in de fabrieken van de AKU en ENKALON, aan de overkant van de R.K.H.B.S – nu Carmel College – waar ik mijn best deed om intellectueel te worden. Joerek Gawel was mijn klasgenoot, nazaat van een Poolse bevrijder. Rond 1965 kwam Piet Söder uit Breda bij 'ons' in de klas. "Wonen jullie niet meer in plaggenhutten?" Mijn antwoord: "Jullie zijn door een schip Drentse turf overmeesterd." De toon was gezet. De intellectueel kreeg vorm. In het kielzog van meer intellectuelen kwamen leraren uit het oosten, zuiden en westen. De leraren en andere hoogopgeleiden kregen een premie om naar de negorij te verhuizen.³⁴ Leraren van eigen kweek waren nauwelijks op school te vinden. – Uitzondering was mijn neef en leraar Duits Geert H. Kocks, die later op Drentse taal promoveerde. – Karmelieten uit Twente en van verderweg verrichtten missie-werk. Boerenarbeiders waren overbodig op de akkers. De dalgronden, na de vervening, kwamen in bezit van Groninger boeren³⁵ en van een enkele Drentse boer. Mechanisatie maakte handarbeid overbodig.

Om het tekort aan handarbeidskrachten aan te vullen kwamen in de jaren zestig Joego-Slaven; mannen, niet-katholiek. Elke zondag werd in Erica de preek afgesloten met de voorbede: Opdat gemengde verkeringen mogen worden voorkomen of ten goede geleid. De oproep had steeds minder effect.

32. Emigranten werden geselecteerd. Enkel de besten mochten naar de polder. Een afspiegeling van verzuimd Nederland. Naar verluidt kwam in Nagele het eerste bordeel op het nieuwe land.

33. Emmen, schets van een probleemgebied.

34. Uit: *Emmen, schets van een probleemgebied*. Ik heb een pdf van het boek.

35. Drents schrijver Anne Doornbos is opgegroeid in de boerderij in Groninger stijl bij de sluis in Erica.

Deel van het lerarencorps. Migranten.

Brugklas H.B.S. in 1962 (gymles apart van de meisjes).

Klas 4B, biologie. Ik heb me omgedraaid (linker foto).

Migratiebeleid

In *Emmen, schets van een probleemgebied* vind ik achtergronden over migratiestromen in de zuidoosthoek. Aanvankelijk werden werklozen gesommeerd te vertrekken naar Holland en elders. Smoesjes werden niet geaccepteerd. Zo schreef minister J.G. Suurhof (PvdA)

“Leidt de (...) activiteit van de arbeidsburo’s voor 12 juli 1954 niet tot het gewenste resultaat, dan zal de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid overgaan tot sluiting van de objekten van aanvullende werkgelegenheid voor arbeiders van 30 jaar en jonger in de (...) overschotgebieden en van 35 jaar en jonger in de overige delen van het land. Voorts zal dan nader worden overwogen, welke bijzondere maatregelen eventueel nog moeten worden getroffen”. Tot de datum van 12-7-’54 kregen de G.A.B.’s dus de tijd om met behulp van de versoepelde migratieregeling (die in beginsel tot 1-10-’54 geldig zou zijn, maar bij succes voor verlenging in aanmerking kwam) de betrokken arbeidskrachten (in de overschotgebieden: jonger dan 31 jaar) te bewegen vrijwillig de arbeid op AW-objekten te wisselen met passende arbeid in het vrije bedrijf elders in het land. Om de argumentatie kracht bij te zetten, diende iedere in aanmerking komende arbeidskracht “er op te worden gewezen, dat hij er op dient te rekenen, dat hij niet altijd permanent op een objekt van aanvullende werkgelegenheid geplaatst zal blijven”.

Nog een tweetal citaten ter illustratie van de sfeer van de tijd:

“De Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid acht het loon (in geval van eventuele loonsverlaging - red.) nimmer een motief om de betrokken arbeiders op de objekten van aanvullende werkgelegenheid werkzaam te doen blijven. Evenmin acht de Minister bv. het houden van een toom kippen, van een koe of het gedurende een of meer dagen bewerken van een stukje grond e.d. daartoe een argument; in de hierbedoelde gevallen zullen de arbeiders eventueel ook niet worden vrijgesteld van arbeid in kampen, ook al zijn zij gehuwd.”

De werkgevers moet in de daartoe aanleiding gevende gevallen verzocht worden zoveel mogelijk medewerking aan de tewerkstelling van de hierbedoelde arbeidskrachten te verlenen, ook al schijnen de betrokkenen aanvankelijk enigszins onwillig, daar mag worden verwacht, dat het merendeel na enige dagen van gewinning aan de normale werkgelegenheid wel weer in het gareel zal lopen.”

Het was de Minister (bewindsman was de heer J.G. Suurhoff(PvdA).) dus ernst met zijn overhevelingsdoelstelling. Voor de arbeidsburo’s was dan ook “een onverwijlde krachtige aanpak” van de werkzaamheden in het kader van het verscherpte beleid geboden.”

Uiteraard kregen de migranten financiële steun. Een treinkaart derdeklasse en minimale verhuiskostenvergoeding hoorden daar bij.

De aanpak had negatieve gevolgen.

Over de effecten van deze migratieregelingen werd, met name in de “overschotgebieden”, niet bijster enthousiast geoordeeld. De migratieregelingen stelden zich expliciet de bestrijding van de werkloosheid in de probleemgebieden tot doel, maar het is de vraag in hoeverre hier iets van terecht gekomen is. Het beleid richtte zich immers niet op de oorzaken van de werkloosheid (de sociaal-ekonomische onderontwikkeling), maar op de symptomen (de arbeidersoverschotten). Van een fundamentele bestrijding van de werkloosheid was derhalve geen sprake. Veeleer kan men stellen, dat het migratiebeleid de problemen nog heeft verergerd, doordat de werking van de migratieregelingen voornamelijk het vertrek van jongere werknemers en hun gezinnen stimuleerde. Dit leidde tot “brain drain” en vergrijzing in de probleemgebieden, hetgeen hetgeen de sociaal-ekonomische ontwikkeling verder belemmerde, en waardoor deze gebieden met een structureel moeilijk plaatsbare arbeidsreserve bleven zitten. Wie nu terugblijkt op dit brokje migratie-historie, kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken, dat het gevoerde beleid aanmerkelijk gunstiger was voor de ekonomische groei van West-Nederland dan voor de

achtergebleven landsdelen. Ook de analyse van de in het voorgaande besproken migratieregelingen leert ons - en dit is een essentieel kenmerk - dat de vorm van het beleid t.a.v. de onderontwikkelde gebieden werd bepaald door de noden van de Randstad Holland. De problemen van de periferie werden bekeken door de ogen van de metropool.

Jaren later verandert het beleid. Wie vanuit de Randstad (vrijwillig) naar een probleemgebied verkast krijgt een ruime vergoeding. Waaronder reiskosten eerste klasse.

In 1959 onderging het regionaal-ekonomisch beleid een vrij ingrijpende verandering. De ekonomische ontwikkeling van de probleemgebieden werd krachtiger dan voorheen ter hand genomen. Het beleid kwam steeds meer in het teken te staan van een evenwichte spreiding van bevolking en ekonomische aktiviteiten over de Nederlandse bodem, In dat verband onderging ook het migratiebeleid een radikale wijziging: de migratieregelingen werden met 180° omgekeerd. Werd voorheen de migratie naar de Randstad gestimuleerd, thans werd het vertrek uit West-Nederland naar de achtergebleven provincies bevorderd. Het zou interessant zijn de politieke en ekonomische kondities waaronder deze vrij plotselinge beleidswijziging tot stand is gekomen, eens nader te onderzoeken. Wat was de werkelijke reden van de ombuiging? Was plotseling het inzicht in Den Haag doorgedrongen, dat met het tot dan gevoerde beleid de toestand van regionale onderontwikkeling niet werkelijk werd verbeterd? Had het te maken met het einde van de kabinetten Drees? Was er sprake van een politieke lobby in de achtergebleven landsdelen? Of maakten de veranderde behoeften in West-Nederland, waar symptomen van kongestie zichtbaar werden en zich tijdens de recessie van 1958 weer werkloosheid van enige omvang had voorgedaan, een koerswijziging wenselijk? Het blijven allemaal vragen. In dit stadium van het onderzoek is het niet mogelijk de antwoorden te verschaffen.

Herenakkoord

Ruim 40 jaar later herhaalt de geschiedenis zich - tussen Groningen en Leeuwarden. Met het Herenakkoord vindt uitruil plaats van HBO-opleidingen, regionale orkesten en kunstopleidingen. Ik werkte in die jaren '90 bij de lerarenopleiding Ubbo Emmius in Groningen. We kregen te horen dat we naar Leeuwarden moesten verhuizen. Meer intellekt naar Fryslân. Details zijn op het web te vinden.

Ik kreeg een zak geld mee voor verhuizing. Rond de 20.000 gulden, als ik me goed herinner. Leeuwarden is er door migratie vanuit Groningen den Drenthe inderdaad op vooruitgegaan.

Eenzelfde operatie zou ook nuttig zijn voor de zuidoosthoek van Drenthe. Honderden hoogopgeleiden naar Emmen als stimulans voor een cultureel klimaat.

Kanalen, wegen, tram- en spoorlijnen

In *Twee eeuwen Nederland geteld*³⁶ is een hoofdstuk gewijd aan Bevolking en infrastructuur in Groningen en Drenthe. Groote en Tassenaar laten verandering in het water, spoor en wegennet zien vanaf 1820. Diverse kaarten geven in een oogopslag de stand van zaken. Zuidoost-Drenthe zonder verbindingen met de buitenwereld. Het land was woest en ledig.

In totaal kwamen 258 van de 764 in 1899 opgenomen nederzettingen (32%) nog niet voor in 1849. De totale bevolking van de 'nieuwe' kernen bedroeg ruim 58.000 personen (13%). De grootste waren nieuwe veenontginningsplaatsen (Nieuw-Amsterdam, 4319 inwoners; Zwartemeer, 2631; Musselkanaal, 2304). p. 284.

Met een Afstand-analyse – de methodiek staat uitgebreid beschreven – bepalen de auteurs de geïsoleerdheid van de diverse kernen.

Tussen 1849 en 1899 is de gemiddelde afstand van bevolkingskernen (in Groningen en Drenthe) tot de dichtsbijzijnde aansluiting op het infrastructurele netwerk afgenomen van bijna drie kilometer tot minder dan een kilometer. In Drenthe bedroeg de gemiddelde afstand in 1849 4,4 kilometer en was deze gedaald tot 1,1 kilometer. In Groningen was de afname geringer, van ruim 1,5 kilometer naar 600 meter.

Dat betekent dat de gemiddelde (loop)afstand tot dichtsbijzijnd weg, spoor, kanaal veel korter is geworden.

In 1849 lagen de meest perifere dorpen in het Zuidoostelijke Drentse veenontginningsgebied. In de gemeente Emmen was de gemiddelde kern meer dan 15 kilometer verwijderd van een moderne infrastructurele verbinding. Daarnaast waren de dorpen op het Drents plateau (Grolloo) en in Westerwolde relatief slecht ontsloten. p. 289.

Deel van het slot van het hoofdstuk.

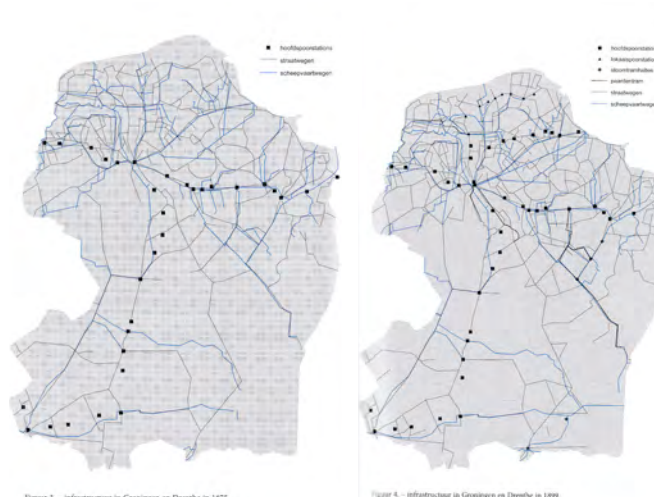
Er blijkt ook dat de infrastructurele investeringen uit de eerste helft van de negentiende eeuw nauwelijks een effect gehad hebben op de bevolkingsontwikkeling. Pas vanaf 1860 neemt het effect sterk toe. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat de ene vorm van infrastructuur een groter effect gehad heeft op de bevolkingsontwikkeling als de andere.

Bovendien zou de causale relatie tussen bevolking en verschillende vormen van infrastructuur wel eens sterk kunnen verschillen. Straatwegen zouden een kleine impact kunnen hebben en bovendien volgend zijn op de bevolkingsontwikkeling, terwijl spoorwegen een groot effect gehad zouden kunnen hebben en juist sturend van karakter geweest kunnen zijn.

33. *Twee eeuwen Nederland geteld, Onderzoek met de digitale Volks-, Beroeps- en Woningtellingen 1795-2001*. Redactie: O.W.A. Boonstra, P.K. Doorn, M.P.M. van Horik, J.G.S.J. van Maarseveen, J. Oudhof. Via UB Groningen.

Infrastructuur in Groningen en Drenthe in 1820 en in 1849

Infrastructuur in Groningen en Drenthe in 1875 en in 1899

Figure 5 - infrastructuur in Groningen en Drenthe in 1915.

Infrastructuur in Groningen en Drenthe in 1915

Bevolkingsspreiding in Groningen en Drenthe in 1875 en in 1899

Dat kan in principe met dezelfde methodiek onderzocht worden. We hebben deze exercitie alleen uitgevoerd voor de relatie tussen de bevolking in 1899 en de infrastructuur in 1915. Wel hebben we in dit geval het in de basisdata aanwezige onderscheid tussen paardentramwegen, stoomtramwegen, lokaalspoorwegen en hoofdspoorwegen gehandhaafd. Voor alle 764 bevolkingskernen zijn nu vijf afstandvariabelen toegevoegd.

Wanneer een meervoudige regressie uitgevoerd wordt met als verklarende variabelen de afstand per kern tot elk van de soorten infrastructuur, dan blijken de coëfficiënten voor straatwegen, scheepvaartwegen en hoofdspoorwegen significant (95 procent-niveau). Het meest verrassende resultaat is dat de coëfficiënt voor de hoofdspoorwegen niet het verwachte negatieve teken heeft, maar juist positief is. Dat betekent dat met het toenemen van de afstand tot de stations de omvang van een bevolkingskern ook toeneemt. Dit heeft vooral te maken met de bevolkingsgroei in zuidoost-Drenthe, dat op grote afstand van het hoofdspoorwegnet lag. De huidige spoorlijn naar Emmen was in 1915 nog een lokaalspoorlijn.

Dit suggereert wel dat het wellicht beter zou zijn om hoofdspoor, lokaalspoor en stoomtram als een geïntegreerd netwerk te beschouwen. Inderdaad krijgt de multiële regressiecoëfficiënt in dat geval wel het verwachte negatieve teken (-0.019 ; significantieniveau 0.015). De omvang van de regressiecoëfficiënt betekent dat iedere kilometer die een kern verder verwijderd is van een

trein- of tramstation, de verwachte bevolkingsomvang verkleint met 19 inwoners.

Zelfs wanneer we het railnetwerk als één geïntegreerd systeem beschouwen, is de geschatte relatie met de bevolkingsomvang nog kleiner dan die van de straatwegen. In 1915 was het straatwegnet zo fijn vertakt dat iedere grote plaats aangesloten was, maar de kleinere kernen nog niet. Toch is waarde van de regressiecoëfficiënt ook voor de straatwegen nog laag: iedere kilometer die een kern verder verwijderd is van het wegennetwerk, verkleint de geschatte bevolkingsomvang met ongeveer 100 inwoners. Voor de andere vormen van infrastructuur is het effect nog geringer.

Dit is wellicht het meest interessante resultaat van de analyse: de op deze wijze geschatte relatie tussen infrastructuur en bevolkingsontwikkeling is gering. Slechts zo'n vijf procent van de verschillen in bevolkingsomvang kan verklaard worden uit de afstand tot infrastructuur en van wat er verklaard kan worden is het effect bovendien opvallend gering. Dat lijkt een teleurstellend resultaat van een tijdrovende analyse. In werkelijkheid is het eerder geruststellend. Het bevestigt namelijk dat andere factoren dan alleen de infrastructurele ontsluiting van belang zijn om de bevolkingsontwikkeling van een kern te verklaren. Infrastructuur is geen wondermiddel dat automatisch een plaats tot groei zal brengen en een meer perifere ruimtelijke positie betekent niet automatisch dat een plaats in verval zal raken. p. 294-296

Epiloog

Deze en andere zaken over Drenthe, de bevolking, ontwikkeling, migratie kwamen voorbij in het licht van mijn familiegeschiedenis. In de Zuidoosthoek is iedereen migrant in de derde generatie. Vreemdelingen in eigen land, opzoek naar gemeenschappelijke waarden voor identificatie. Karakterisering als: *onder ons, wij Drenten* klinken steeds vreemder in mijn migranten-oren. Vooral de bewoners van de Zuidoosthoek kennen geen traditie van eeuwen. Er is nauwelijks een gemeenschappelijke cultuur om voor samenhang te zorgen, maar misschien is dat teveel gevraagd voor mensen die altijd onderweg zijn. Wie steeds verkast hecht zich moeilijk. Amen.

EMIGRATIE: Voor de Drentse boer heeft het verlaten van zijn land weinig aantrekkingskracht, ofschoon hij erover hoort op de radio, erover leest in de kranten, er veel over wordt gesproken en hij meestal wel een succesverhaal kent over een vriend van een vriend die naar Canada emigreerde en die daar nu zijn eigen grote boerderij heeft. In Anderen gaf slechts één ongetrouwde jongeman van 21 de serieuze wens te kennen naar Canada te willen emigreren. Maar zijn vader was er erg op tegen. De algemene opvatting is dat "het te zwaar is om naar een vreemd land te gaan". Er wordt veel meer gepraat over het zich vestigen als boer in de nieuwe Noordoost Polder, maar slechts in één geval (een jong gehuwd paar wonend bij de ouders van de vrouw) werd een aanvraag ingediend bij het Ministerie. Blijkbaar is de grote meerderheid van het Drentse volk ongelukkig en onzeker als ze van huis zijn. Zij zijn bang niet te weten wat te doen en men past zich moeilijk aan. Zij kwijnen a.h.w. in een nieuwe omgeving weg, net als een diep-gewortelde plant die naar een volkomen andere omgeving wordt overgeplant. Toch hebben de onverbiddelijke loop van gebeurtenissen, de economische contacten buiten het dorp, het toegenomen verkeer en de oorlog, in Anderen en andere Drentse dorpen het contact met de buitenwereld doen toenemen. Geleidelijk slijt de harde schil van hun isolatie.

Uit Keur&Keur, *Diep geworteld*, Ter Verpoozing.

Foto: Jan de Kok. Tuinbouw in Erica 1965.

Johan Wilhelm Stout X Catharina Stout

Diederich Wilhelm (Dirk, Derk) Willem Stout geb.18-03- 1797 of 1798 Dortmund, Lütgen (D) - overl. 01-03- 1874 Diffelen (Hellendoorn), begraven Heemse, Scholtensdijk, Hardenberg. Kleermaker.

X

Margaretha Hofmeijer Geb. ± 1810 in Ambt Niekerk in Preußenland

Willebrordus Stout 26-05-1834 Nijkerk. Overl. 25-06-1927 Emmen. X Anna Catharina Veltrop	Hermanus Stoud 26-09-1836 Nijkerkerveen 14-12-1836 Nijkerk 11 weken	Maria Margrietha Stout 07-11-1837 (Dalen) OF? Geb. 8. November 1837 in Nijkerk? Overl. 9. Januari 1927 in Hengelo X Jan Frans Karperien geb. 22-09-1831	Johannes Hermannus Stout Geb. 24-12-1840 Nijkerk. X Catharina Drenth (1849-1877) Maria Margritha Stoudt 13 feb 1878 (Brucht) - 24 -3-1875 Erica.	Maria Magdalena Stout = Maria Helena (Stoud) Geb. 30-03- 1846 of 30-08-1845 Huinen (bij Putten) of Hellendoorn. 16-12-1932 Utrecht X (22-11-1867) Jan (van) Drent (1842 - 1871) Tante van Johanna Margaretha Stoud* 22-03-1876 Emmen.
--	---	---	---	---

Willebrordus (Diederikus Wilhelmus) (Hillebroudus) Stout* ouder: broer Johannes

22 (26)-5-1834 Nijkerk - overl. 25-06-1927 Emmen

X 2 sept 1858

Anna Catharina Veltrop 26.-09-1834 Slagharen overl. 13-02-1907 te Emmen

Maria Margaretha Stout, 04-10-1859 Schoonebeek (Dalen) 20-12-1939 Emmen R.K. X (1882) Adolf Wessel (1855-1934)	Willebroudus Stout 2 april 1862 Schoonebeek, (Dalen) 1-9-1926 Emmen X Lena van Dam	Anna Catharina Stout, geb. op 23-03-1865 Erica (Emmen) 11-05-1932 Emmen X Willem Prinsen	Johanna Margaretha Stout 07-09-1867 Erica (Emmen) 25-12-1929 Emmen X Petrus Eustachius Savenije) X Fransiscus Johannes van Mook	Johanna Henderika Stout 01-05-1871 Erica (Emmen) 13-03-1929 Emmen X Harm Hendrik Ahlers, geb. te Dalen	Johanna Willemina Stout 21-02-1874 Erica (Emmen) 13-03-1929 Emmen X Petrus Johannes Geraets.	Johannes Stout, 13-12-1877 Erica (Emmen) 12-10-1961 Schoonebeek Hansoom
--	--	--	---	--	--	---

Willebroudus Stout geb. 02-04-1862 Dalen (RK), landbouwer, overl. 01-09-1926 te Emmen 64-jaar

X

Lena van Dam (Anna Helena) 07-09-1875 Ambt Hardenberg 30-07-1978 Emmen 102-jaar.

Willebroudus Stout, 20-09-1906 Emmen. 16-11-1966 Amsterdam(NH) X Maria Harmina Teuben; 1911 Emmen 31-08-1950 Groningen X Alida Jozefita Pronk (1913-1964)	Anna Margaretha Stout 03-03-1909 Emmen 1989 Emmen X Minne van Os	Anna Catharina Stout, 07-04-1911 Emmen 1990 Emmen X Geert Moorman	Harmannus Stout, 06-02-1911 Erica (Emmen) 23-08- 1984, Erica X (14 april 1943) Engelina Mensen 08-02-1919 BOV 21-06-2007 Erica	Johanna Hendrika Rika Stout, 1915, Erica 2004 Emmen. X Johan van der Kolk
---	--	---	--	---

Vervolg pag. 24

Stamboom patriarchale lijn Stout

Elke generatie terug in de geschiedenis halveert de chromosomale bijdrage. Van mijn vader en moeder heb ik van elk de helft. Van opa en oma 25%. Van Anna Veltrop 12,5%. Van Margaretha Hofmeier 6,25% en van Johan Wilhelm Stout heb ik ruwweg 3% in mijn genetische staalkaart. Van veel anderen uit die generatie is de bijdrage 97%. Wie ik ben, als die vraag al van belang is, hangt van heel veel voorgangers af.

Helder is uit de patriarchale stambomen dat mijn voorouders uit het oosten komen. Duitsland en Nederland bestonden nog niet. Pruisen en de Republiek waren gescheiden door een min of meer willekeurige en soms natuurlijke (moeras)grens. Wat me opvalt tijdens de genealogische rondgang:

- * Namen veranderen met enige regelmaat.
- * Veel sterfte op jeugdige leeftijd, zowel van kinderen als ouderen (dertigers/veertigers).
- * Tweede huwelijken zijn schering en inslag. (Ook in zijlijnen die ik tegenkwam bij onderzoek naar de stamboom.)
- * Sommigen zijn honkvast. In de venen is veel verplaatsing.
- * Ongehuwd samenwonenden. Helena Stoud woont vrijwel steeds met Joseph Wichers op hetzelfde adres (Amsterdam, Venlo, Nijmegen, Utrecht) samen met nicht Johanna Margaretha, waarschijnlijk dochter van haar broer Johannes Hermannus.
- * Families zijn vaak dubbel gerelateerd. Broers/zussen uit één gezin huwen broers/zussen uit één ander gezin. Drie zussen van mijn moeder zijn met een Kocks getrouwd; twee broers en een neef.

										Nommer van het blad 731									
VOORNAAMEN	DAG- TEKENING EN JAAR DER INSCRIBING.	FAMILIENAAM (Familienaam der vrouw.)	VOORNAMEN. (Voluit geschreven.)	GERELIJK V. (omvang) M. (omvang) N. (omvang)	STREKKING VAN ELKEN PERSON TOT HET HOOFD VAN HET HUISGEIN. (Niet te ver- welen met aanmerkingen van het hoofd van het huisgein.)	DAG- TEKENING EN JAAR DER GEOORTE.	GEROORTEPLAATS.	VERANDERINGEN en hare dagteekening	VERANDERINGEN en hare dagteekening	AMPT, HOOFDBEROEP OF BEROEP, WAARVOOR MEN HET HOOFD IS AANGEGELAGEN. (Het moet terzake van de aanmerkingen van het hoofd van het huisgein.)	HUIZING. (Straat, huis, no- mer, etc.)	DAG- TEKENING EN JAAR DER VERSTIERING IN DE GEMEENTE.	VORIGE WOONPLAATS. (Met vermelding der plaats waar gehuwd, het land van verreken- gen.)	DAG- TEKENING EN JAAR VAN HET VER- STIEREN UIT DE GEMEENTE.	WAARHEEN VERSTROKEN. (Gemeente of provincie van afkomst, het land van verreken- gen.)	DAG- TEKENING EN JAAR VAN HET OVERLIJDEN.	OPGAVEN OFTRENT HET WETTIG DOORLIJEN.	AANMERKINGEN.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
2	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
3	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
4	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
5	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
6	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
7	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
8	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
9	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
10	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
11	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
12	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
13	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
14	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
15	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
16	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
17	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
18	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
19	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844
20	1844	Stout	Willelmus Stout	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844	1844

Erica

In de gemeentelijke administratie staat dat overgrootvader Stout in 1860 voor het eerst langskomt. In 1865 vestigt hij zich in Emmen (Erica). Dat is twee jaar na het begin van Erica. Hij neemt zus en zwager (schoonbroer) mee, maar deze jonggehuwden vertrekken gelijk naar Den Ham, bij de 5e sluis Almelo. Opa Willebrouds Stout komt ook mee. De geboortedatum van het kind blijft onvermeld. (Hij is dan 1 jaar.)

Hansoom (Johannes) was slager. Hij dreigde ooit – kwade dronk – opoe Stout (Lena van Dam) aan het mes te rijgen. Mijn toen dertienjarige vader en halfwees Harmannus heeft Hansoom met een paal bedreigd. Hansoom was inspiratie voor mijn novelle *Apport, Kasper apport*. Ik heb Hansoom nooit ontmoet. Redelijke kans dat hij van de andere kant was.

Mijn neef Willy van der Kolk schrijft: Hij woonde in onze jeugd in het Zusterhuis in Weiteveen en deed daar tuin- en onderhoudswerk. Hansoom zorgde voor de verwarmingsketel. Ik herinner me hem als een lange, dunne oude man.

(Volgens ma werd hij ook wel lange Hans Stout genoemd.) De laatste jaren was hij bijna blind. Hansoom is ooit naar Amerika geweest, Hij wou daar zijn geluk beproeven. Ik heb begrepen dat hij zijn ‘erfdeel’ daaraan gespendeerd heeft. Zonder succes, hij kwam berooid terug. ‘Met hangende pootjes’, zei ma. Vermoedelijk heeft hij zijn geld verdrongen. Hansoom heeft een aantal jaren geen grafsteen gehad. Slechts een gladgestreken zandhoop. Na opoe’s overlijden werd er een nieuw graf geplaatst voor opa en opoe samen. De oude achtersteen van opa Stouts graf werd gebruikt als grafsteen voor Hansoom. Met een inscriptie op wat eerst de achterzijde was. Dat hij mogelijk homosexueel was is aan mij voorbij gegaan. Heb daar nooit iemand over horen spreken.

Kortom: een roman waardig. (GS)

Oom Willem (Willebrouds) is in de jaren 60 naar de Noordoostpolder vertrokken. Enkele nazaten boeren nog op de klei. Van zijn kinderen zijn meerdere naar Brazilië geëmigreerd.

Stamboom patriarchale lijn Mensen

JOHANN MENTZEN 1688-1752 X (< 1717) Gesina Margaretha Wermes 1690-> 1725

Geboren en overleden in Krüssel (bij Wesuwe, Pruisen)

* **HERMANN HEINRICH MENZEN 1725-1789**

#####

HERMANN HEINRICH MENZEN 1725-1789 X (20-06-1747 Wesuwe) Maria Anna Kimmann 1725 - < 1752

* Joan Bernard Menzen 1748-1813

* Helena Gesina Mensen 1750-????

2e huwelijk

HERMANN HEINRICH MENZEN 1725-1789 x (1752) Gebina Frie 1725-1782

* **JOSEF MENZEN 1763-1838**

#####

JOSEF MENSEN 20-08-1763 Krussel (D) 1838 X (<1813 Wesuwe) Maria Gesina Bruns 13-04-1774 Hunte (D) 1831

* Maria Gesina (Gebina?) Pölker-Menzen (Meynen) 1797-1859

* Anna Maria Gesina Schnelle-Menzen (geb. 29-08-1810 (1800?) Dankern) - 1837

* Hermann Heinrich Menzen 1804-??

* Maria Helena Menzen 1807 - ??

* **JOHANN HERMAN (HARM) 1813-1874**

#####

JAN HARM (JOHAN HERMAN) MENSEN 1814 / 1813 Dankern (D) 22-06-1874 Horsten Onstwedde X (1839) Maria Catharina Lube (Lübe, Lubbe, Lubben, Luten) 30-08-1816 Dankern, Haren, Wesuwe (D) 05-05-1894 Vlagtwedde

* Jozef Mensen 1840 Horsten – 27-03-1911 Horsten X (29-04-1871) Sienke Schutte 1845 Horsten X (21-04-1874) Maria Scholte 1854-1935

* **GEERT HENDRIK MENSEN 13-04-1842 Horsten (Onstwedde) 23-08-1906 Vlagtwedde X (27-9-1873) Anna Katharina Hollen 12-03-1846 Onstwedde 20-11-1892 X (2e huwelijk 10-11-1894) Margaretha Rolfes.**

* Sienke Mensen 20-08-1844 Onstwedde - 05-04-1922 Braamberg (Onstwedde) X (19-06-1869) Johann Hermann Schomaker

* Jan Harm Mensen 12-07-1849 Horsten X (04-05-1878) Maria Anna Rolfes 1858 Rütenbrock

* Maria Catharina Mensen 14-05-1852 Horsten X Johannes Grol

* Theodorus Mensen 29-11-1855 Onstwedde – 06-04-1929 Mussel X (28-5-1881) Anna Gebina Scholte 1861 Emmen

#####

GEERT HENDRIK MENSEN 13-04-1842 Horsten (Onstwedde) 23-08-1906 Vlagtwedde X (27-9-1873) Anna Katharina Hollen 12-03-1846 Onstwedde

Kroost uit 1e huwelijk

* Gezina Mensen 19-08-1875 – 1955

* Jan Harm??? 23-01-1877??

* Herman Mensen 23-2-1877 – 18-2-1944 Fehndorf (D) ongehuwd ????

* Johan Bernard Mensen 26-05-1879 – 18-02-1936 Neusuistrum (D) X Anna Gebina Albers

* **GERHARD (GEERT HENDRIK) MENSEN 01-04-1881 Mussel 18-06-1945 Barger-Oosterveld**

* Joseph Mensen 28-10-1883 – 21-10-1959 Ter Apel X (1) Engelina Wolbers 15-11-1887 – 06-08-1943 X (2) Fenna Kappen geb ? overl. 08-02-1969

* Heinrich Hendrik Mensen 15-02-1886 – 25-02-1954 Fendorf (D) X Margaretha Schnieders 24-05-1889 – 22-03-1966

* Theodorus Mensen 26-11-1888 – 21-11-1978 X Alida Schutte 27-12-1891 – 24-04-1977 X Maria Margaretha Rolfes 1860- ?

Kroost uit 2e huwelijk met Margaretha Rolfes 22-01-1865 – 28-05-1939

* Johannes Wilhelm Mensen 28-08-1895 – 15-05-1924 Zandberg ongehuwd

* Johannes Hermannus Mensen 12-02-1887 – 04-02-1969 Zandberg X Petronella Regina Cordes 16-05-1904 – 12-10-1971

* Georg Mensen 05-03-1901 – 28-10-1987 X Christina Schulte 04-06-1900 – ?

* Anna Katherina Mensen 19-05-1903 – 12-10-1971 Emmen X Petrus Bernardus Boerland 06-10-1888 – 25-10-1969

* Maria Anna Mensen 19-04-1904 – 04-12-1957 Sappemeer X Theodorus Cordes 20-02-1902 – 04-10-1964

* Geert Hindrik Mensen 08-02-1907 (Of geb. 04-10-1906) – 08-07-1911 (5 jaar)

#####

GERHARD (GEERT HENDRIK) MENSEN 01-04-1881 Vlagtwedde 18-06-1945 Barger-Oosterveld X **Anna Nieters** 08-01-1883 Emmen – 01-06-1972 Emmen (mijn opa en oma)

- * Gezina 30-08-1906 – ? X Gradus Kocks 18-05-1907
- * Anna Katharina 24-11-1907 – 20-12-1998 X Cornelis Kocks 05-08-1906 – 15-1-1986
- * Hendrik 14-01-1909 – 27-12-1983 X Geertruida Johanna Soelman 06-07-1912 –
- * Helena Maria 12-11-1911 – ? X Johan Herman Neehof 12-10-1905 – 1992
- * Anna Margaretha 07-06-1913 – ? X Herman Heinrich Kocks 14-09-1909 – 1985
- * Maria Aleida 20-10-1915 – ? X Jan Geert Kocks 28-03-1912 – 12-10-1967 Sydney (Australië)
- * Johan Herman 05-06-1917 – ? X Maria Robben 26-05-1920
- * **Engelina** 08-02-1919 – 2008 X **Hermannus Stout** 06-02-1913 – 23-08-1984 Erica
- * Maria Regina (Mait) 26-08-1921 – ? X Bernhard Wessels 30-01-1910 – 1998
- * Geert Hendrik 29-03-1923 – ? X Roelofje Lange 02-07-1928
- * Anna Theodora 14-02-1925 – ? X Jos Scheve 12-02-1925
- * Agnes Margaretha (Aggie) 30-7-1927 – ? X Herman Albers 05-08-1927
- * Johannes Bernardus (Jonkie) 28-05-1930 – ? X Gees Siepel 27-08-1930

#####

* **ENGELINA MENSEN** 08-02-1919 Barger-Oosterveld – 21-06-2007 Emmen X (14-04-1942) **Hermannus Stout** 06-02-1913 – 23-08-1984 Erica (mijn ouders).

Kroost: HM, AM, AMM, NN, GHWJ, WHGJ, GM. NN is een doodgeboren (25-01-1949) jongentje. M = Maria, J = Jozef. Rooms sinds het begin van de jaartelling.

#####

Registratie van emigrant Jan Harm Mensen. Vertrek in 1847 naar Amerika

Provincie Groningen		Staat der Landverhuizingen naar Noord Amerika of andere overzeesche Geesten, welke in den Loop van het jaar 1847 hebben plaats gehad.									
Gemeente		Hoofden van huizezinnen of vrijgezellen				Getal der met den Landverhuizer samen, de Vertrekken			Vormoedelijke Plaats van Vertrek		Aanmerkingen en bijzonderheden betreffende de Landverhuizing door de Staatelijke Besturen gegeven.
Naam Voornam		Man	Vrouw	Kind	Uitw. Klomp	Man	Vrouw	Kind	Van	Naar	
		De uitw. Klomp is, met opzigt tot hunne get. godsdienst kunnen gering schiedt, waar, dat, men die, of in den hoofdelijken godsdienst, een help, velen klompigen, en, in den, den, god, uitw. Klomp.									
Onstwedde	Mentel/Ban Hlond	Lehman	50	Amster	ja	1	2		Onstwedde	St. Amster	De plaats waar zij zich in N. Amerika willen vestigen, is ons onbekend.
	Heldman/Herman	in	50	in	ja	1	2		in	in	Wat de godsdienstige begrippen aangaat meenen zij in Noord-Amerika met hunne geloofsgenooten eene groote Christelijk Afscheiden gemeente te zullen oprichten, en verwijderd van anders denkenden, ongestoord, vromer en gelukkiger te kunnen leven.
	Hema/Hel Paulus	Huyzen	48	offen	ja	1	11		Onstwedde	in	De plaats waar zij zich in N. Amerika willen vestigen, is ons onbekend.

Bron: emigratieregister Soort registratie: registratie (Akte) datum: 1847 Plaats: Onstwedde Bijzonderheden:

De plaats waar zij zich in Noord-Amerika willen vestigen is ons onbekend. Wat de godsdienstige begrippen aangaat meenen zij in Noord-Amerika met hunne geloofsgenooten eene groote Christelijk Afscheiden gemeente te zullen oprichten, en verwijderd van anders denkenden, ongestoord, vromer en gelukkiger te kunnen leven.

Vertrek uit: Onstwedde Vertrek naar: Noord-Amerika Datum vertrek: 1847-00-00 Religie: Rooms Katholiek Vrouw: 1 Met 2 kinderen

Ik kan geen voorouders van deze Jan Harm Mensen vinden. Hij staat wel op een scheepslijst van emigranten.

Van oma's kant (Nieters) zijn ook leden naar Amerika vertrokken.

Tante Liede Mensen en Geert Kocks eindigden in Australië (na een verloren weddenschap in café de Splitting in Barger-Oosterveld).

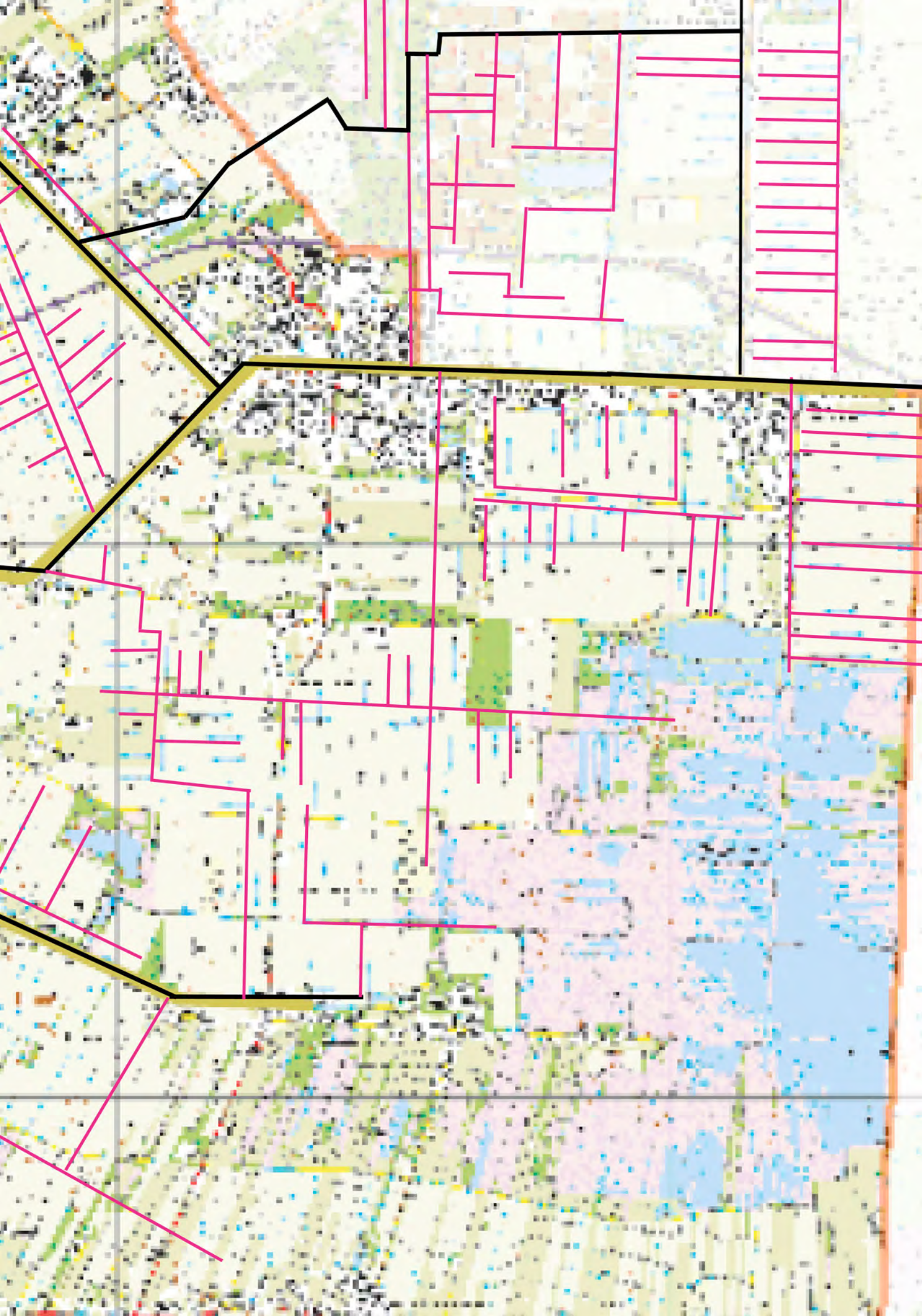
Bronnen

alledrenten.nl allegroningers.nl www.genealogieonline.nl www.myheritage.nl www.myheritage.com
www.openarch.nl www.geldersarchief.nl www.werelate.org/wiki/Groninger_Emigranten/1893
www.werelate.org/wiki/Groninger_Emigranten/1847 archief.amsterdam
https://archief.amsterdam/indexen/bevolkingsregisters_1874-1893/zoek/query.nl?i1=1&v1=j&a1=stout&x=22&z=b

Reiger

Naast de St. Jan in Den Bosch raken hun levens in een stroomversnelling. Rolf Reiger en Carola Kreutzberg worden na de eerste kennismaking onverbiddelijk voortgestuwd naar De Lichtmis. De plek van bestemming komt in zicht.

GERARD STOUT

Een cartoonist had Rolf Reiger met losse pols als vogel kunnen uittekenen. Lange licht naar achteren gebogen nek met een ovale spitse verdikking op de plek van de adamsappel en een snavelneus als spies boven een zuinige mond. Bruingroene ogen strak tegen de bleekwitte huid van de neuswortel. Rolf Reiger had afhangende schouders en een lichaam dat in de jaren was uitgezakt als verbeeldde hij een oude vrouw met een ruime voorraad reserve-vet op brede heupen. Zijn breed en rond onderlijf was een late expressie van genetische aanleg. Rolf Reiger stond niet op schouders van groten. Hij was met al zijn vezels onlosmakelijk verbonden aan de lichamen en geesten van zijn voorvaders, aan zijn moeder, zijn oma's en aan al die andere vrouwen; met niet enkel een genetische maar ook een culturele inbreng in zijn bestaan. Hem viel niets te verwijten. Hij had zichzelf noch ontworpen, noch gemaakt.

Als Rolf Reiger voor zich uit stond te staren hield hij zijn handen diep in zijn broekzakken. Pas als hij enige tijd aan het woord was – soms duurde dat langer dan een minuut of tien – deden zijn handen en armen mee aan het gesprek. Alsof hij warm moest draaien, alsof de woorden en zinnen niet voor het oprapen lagen maar uit diepe krochten naar het oppervlak gejaagd moesten worden. Maar misschien hield hij de woorden en zinnen het liefst verborgen in de opbergkast van zijn geest. Een tekenaar zou de zwijgend alerte zestiger als reiger in een sloot plaatsen om de korte benen te maskeren. Rolf Reiger in korte broek; gefascineerd en overdonderd door zijn eigen spiegelbeeld in troebel water.

Een portrettekenaar had het pad van Rolf Reiger, die zich na zijn middelbareschooltijd Ruud noemde en zich na de universiteit als Ruby bekend maakte, nooit gekruist. De gepensioneerde patholoog anatoom had zich ooit op een kunstmarkt laten verleiden een zelfportret te schetsen. Niet onverdienstelijk, zoals de marktkunstenaar had opgemerkt. Sprekend, herkenbaar, karakteristiek, een dolende ziel met een frivole touch van magisch realisme. De tweedimensionale werkelijkheid in houtskool liet een getormenteerde blik zien; een man in zijn nadagen, nog niet onthecht van wat hij binnenkort, of over een paar jaar voor altijd los zou moeten laten; zijn lichaam en met zijn lichaam ook zijn ziel.

Rolf Reiger zat zo vol onuitwisbare geconstrueerde herinneringen dat er nauwelijks plek was voor wat zich *hic et nunc* aan hem voordeed. Het houtskoolportret was in een encyclopedische vogelbijbel verdwenen: *Avifauna van de Westerse Wereld en de Levant*. Zonder opzienbarende gebeurtenissen was voor de lijkenontleder de vergetelheid al begonnen. *Tant pis*, maar misschien was het allesbehalve jammer dat de wereld hem zou vergeten. Slechts een enkele grote en wrede geest overleefde de geschiedenis. Rolf Reiger hoorde daar niet bij. Slechts één boek droeg zijn naam; *Dood & lijkontbinding in vogelvlucht*. Na zijn studie had hij nooit weer een boek opengeslagen.

Op een terras met uitzicht op de basiliek van Sint-Jan Evangelist in Den Bosch – buiten zicht van directe kennissen en familie – wachtte Rolf Reiger op zijn zoveelste date. Niet dat hij zich – ver van huis – onbespied kon wanen. Decennia was hij in de vorige eeuw een regelmatige gast in praatprogramma's op televisie. Na vondst van een lijk mocht hij als deskundige zijn kennis en kunde etaleren over dood en lijkontbinding met gezellige kout over instant rigor mortis, zwartkleuring van een dode zodat het onduidelijk was of het slachtoffer een zwarte of een witte was geweest, het drijfvermogen van een lijk, mummificatie, veenlijken, gasontwikkeling, lijkengif en de ontsnapping – na de laatste ademtocht – van de ziel uit het lichaam. De anekdote uit een roman van Andrei Platonov, door Fria in bed voorgelezen, had hij zelfs driemaal in een praatprogramma kunnen vertellen. In het Rusland van de revoluties werden veroordeelden opgehangen. De strop kneep luchtweg en slokdarm dicht; de geest kon niet ontsnappen als de strop z'n werk had gedaan. Dode zielen, had hij na de nachtzoen gezegd. Hilarisch verhaal voor het slapengaan, en bizar.

De dood was voor een lijken snijder nooit ver weg. De ziel bleef binnen handbereik; zijn ziel. Die necrofiele tijd was voorbij. Oh. Ach en voorgoed voorbij. Heel af en toe kwam een gevoel van heimwee. Aanvankelijk leek die nostalgie naar zijn gelukkigste jaren op willekeurige momenten de kop op te steken – teken van ouderdom – maar langzaam had Rolf Reiger ontdekt dat een bezoek aan de keurslager dat gevoel naarboven haalde. De geur van onverpakt vlees. Of, zoals hij in zijn moerstaal zei: "De locht van zwien op ledder." Een herinnering aan

de tijd dat varkens op de boerderij met een halsgerichte snede het leven lieten en ruggelings op een ladder werden uitgebeend.

Rolf Reiger was een uur te vroeg voor zijn afspraak. Zijn stiptheid gaf hem een gevoel van contrôle en vooral van veiligheid. Waar mogelijk, en ook waar onmogelijk, hield hij graag zelf de touwtjes in handen. Zorgvuldigheid was, met zelfstandigheid, een van de belangrijkste kwaliteiten van een patholoog anatoom; naast uiteraard ambachtelijke handvaardigheid en een scherpe niet-vooringenomen blik. Hij zou zich door niemand, dood of levend, een oor laten aannaaien. Mensenkennis had hij als zijn sterke kant ontwikkeld. Uiteraard had die mensenkennis betrekking op anderen.

Carola Kreutzberg droeg, naast zelfkennis – waar ze zich niet op voorstond – een goudkleurige zijden jurk, breed uitwaaierend tot vlak boven haar enkels. Ze droeg een woestijnkleurig hesje dat ruim om haar nog steeds prominente boezem viel. Een zijden sjaal; appelgroen, licht *off color*, verborg de spleet tussen haar borsten. Haar rossig haar was versierd met een witte papieren bloem met een rood hart. De bloem hield het midden tussen een cactus-dahlia en een dubbele pioen. Kunstzinnig Japans vouwwerk; een eindopdracht van de cursus origami voor gevorderden. Carola Kreutzberg was handig. Ze had een verfijnde motoriek die van pas kwam bij kunstzinnig knippen, snijden en vouwen van rijstpapier. Niet de analyse van de dood was haar hobby. Carola Kreuzberg ging voor het leven, voor de natuur en voor de heelheid van het universum zonder neiging naar het holistisch occulte of verzanding in het zweverige metafysische. De gewezen beroepsdanseres kende geen onzekerheidsrelaties. Onbepaaldheid was haar vreemd; zij het dat de oorsprong van een lage rugpijn nog niet was vastgesteld.

Rolf Reiger was enigszins van zijn stuk gebracht door de flamboyante verschijning van zijn date. Hij ging staan en hield met zijn linkerhand het hoge glas met Reinheitsgebot Weizenbier (0%) vast zonder te morsen. Met één oog op zijn zilveren BMW en met een spontane gedachte aan de bijna verlopen parkeertijd stak hij zijn hand uit naar de vrouw met wie hij op een datingsite een afspraak had gemaakt.

‘Mooi op tijd,’ zei Rolf Reiger. ‘Ik was er al.’

De begroeting leek vooral aan zichzelf gericht. Hij liet het bierglas los en stak zijn linkerhand diep in zijn broekzak. Onwillekeurig drukte hij op de contactsleutel. Aan de overkant van de straat knipperden de lichtjes van de BMW hem bemoedigend toe.

‘Ga zitten. Kom erbij. Goed u te zien.’ Voor hij kon voorstellen elkaar te tutoyeren zei Carola:

‘Gezellig je te ontmoeten. Je ziet er goed uit.’ Ze schoof de terrasstoel met kunststof rotan strak tegen de stoel van Rolf Reiger. Haar lichtgetinte hand, met aan drie vingers gouden ringen met robijn, amethyst en turkoois,

daalde neer op de onderarm van Reiger. Hij leek een schrikreactie te onderdrukken.

‘U ook,’ zei Reiger, ‘Jij ziet er ook uit. Goed, bedoel ik. Mooi.’

Een ober in zwarte broek, zwart vest en niet meer smetteloos wit hemd maaide het gras weg voor de voeten van de patholoog anatoom in ruste.

‘Kan ik u wat te drinken inschenken; mevrouw.’ En voor Carola Kreutzberg kon antwoorden liet de ober volgen: ‘Wat ziet u er feestelijk en kleurig uit. Juist wat deze stad nodig heeft.’ Overmoedig, of brutaal, dat was niet te horen, liet de ober volgen: ‘En uw parfum, wat voor naam heeft die lucht?’

De klokken van de Sint-Jan tingeltangelden Gregoriaans over flanerende omstanders. Een gesprek was – dankzij beginnende hardhorendheid van beide partners – voorlopig niet nodig. Beelden spraken voor zich. Lichaamstaal liet zich horen.

Rolf Reiger hield zijn handen inmiddels in de zakken van zijn steenrood jasje. Carola Kreuzberg gesticuleerde naar het tafereel voor de Sint-Jan. Vanuit de hoofdingang kwam een processie met trage en eerbiedige tred langs de terrassen van de belendende horeca-percelen. Voorop liep een man van een jaar of veertig met aan een draagstok een vaandel in groen fluweel met gouden randen. *Ave verum* in goud op de banier, maar het zou ook een andere tekst kunnen zijn. De voorloper droeg een witte jurk met kanten zoom over een zwarte toga zonder priesterboord. Duidelijk een leek. Achter de voorloper volgden twaalf misdienaars als in een Romeins cohort. Voor de draagstoel met een beeld van de Heilige Maagd Maria met Kind schreed een hogepriester in geborduurd kazuifel, voorzien van boord, mijter en staf. De klokken beierden tot de stoet een zijstraat insloeg en buiten het zicht van de menigte God lof en eer bracht. De wierookdampen waren naar de strakblauwe hemel opgetrokken. Het gesprek kon een aanvang nemen.

‘Mooie traditie,’ zei Rolf Reiger. Hij haalde beide handen voorzichtig uit de zakken van zijn jasje.

Rolfje was zes jaar. – Geef mij een kind, hoorde hij de Jezuiet zeggen, en ik zal het onherstelbaar verbeteren. –

Een pater, die deken heette, had de kleine Rolf op de stang van de katholieke herenfiets getild voor een ritje naar.... Achter de bosjes van de begraafplaats.... Nee, niet alles hoefde gezegd te worden. Als hij de gebeurtenissen in het kerkenbos zou verzwijgen, bleef er nog genoeg over aan barokke ervaringen als rechtvaardiging van zijn levensloop; van zijn successen en vooral van zijn mislukkingen.

Op de datingsite hadden Rolf en Carola van gedachten gewisseld. Theatrale vormen van religies waren geen onderwerp van gesprek geweest. Misschien, dacht hij, misschien had ik kunnen zeggen: met je prachtige feestjurk was je een goede vervanger geweest van de Heilige Maagd. Je bent een vrouw om op handen te

dragen. Gelukkig dacht hij, gelukkig zeg ik niet alles wat ik denk. Dat is mijn geluk; dat ik niet alles zeg.

Rolf Reiger keek opzij. Carola Kreutzberg had een vrolijk gezicht. Ze had haar gezicht bijgewerkt in passende tinten. Pastelrode lippen, lichtbruine mascara en dunne zwarte streepjes rond haar ogen. Nee, ze leek niet op een zigeunerin. Ze was een zigeunerin. De glazen bol stak ongetwijfeld in haar handtas. Carola: een vrouw van de weg, de waarheid en van het leven vóór de dood. Al wist je nooit of deze zigeunerin bedrog tot haar vaste repertoire had gemaakt. Naïviteit en wantrouwen hadden Rolf Reiger nooit verlaten. Hij was de Jezuïet nergens dankbaar voor.

Ze is misschien niet wat ik in mijn hoofd had, dacht Rolf Reiger terwijl ze naar de parkeerplaats liepen. Maar op mijn leeftijd en met mijn ervaringen kan ik wellicht niets anders krijgen. Al weet ik niet wat mij drijft om te krijgen wat onbereikbaar is. De gedachte: ik verdien iets beters, wist hij op afstand te houden.

Carola Kreutzberg had geen hinder van secundaire gedachten. Elke dag is nieuw en elke ontmoeting is een avontuur. Niets te verliezen en ook niet bang. Ze had na de sushi en na de sapjes Rolf Reiger uitgenodigd om bij haar thuis de kennismaking voort te zetten.

“Wat opmerkelijk dat we beiden in het noorden wonen.” Rolf had aan zelfvertrouwen gewonnen.

“Ik had het wel gedacht,” had ze gezegd, “Sommige gebeurtenissen zie ik aankomen. Andere niet.”

Rolf Reiger had zijn BMW tweemaal laten knipperen om de auto in het gezelschapsspel te betrekken. Nu hij eenmaal beet had was hij niet naar de parkeerautomaat gegaan. Een boete zou hij voor lief nemen. Badinerend, alsof hij zich wilde verontschuldigen voor zijn luxe auto, had hij gezegd: “Mijn speeltje kan alles zelf. De auto, de naam zegt het al, *auto*, is zelfsturend, zelfcorrigerend en *auto* kiest zelf de route, de opritten en afslagen. De wegen liggen er al. Leven is niets anders dan je neus volgen.” Rolf volgde in zijn leven zijn scherpe reigerneus met openingen groot genoeg voor snufjes zout. “De auto kent mij beter dan ik mezelf ken. Grapje,” had hij ten overvloede toegevoegd. Opnieuw liet hij achterwege wat hem voor op de tong lag; auto, een auto met vaste wegligging, flexibiliteit, warmte, geborgenheid, een kooi van veiligheid met ruimte voor bevrediging voorbij zelfbevrediging. Zijn auto: een gehoorzame en warme speelkameraad met een luisterend oor, een partner met potentie.

‘Ik was patholoog anatoom,’ zei Rolf Reiger. Zoemend en zoevend waren ze de Maas overgestoken. Ongemerkt. Hij hield de duimen op twintig over acht losjes op de binnenkant van het stuur. De auto corrigeerde overschrijding van de middenstreep. Als het erop aan zou komen deed de auto wat nodig was zonder rekening te houden met de wensen van de chauffeur. De BMW nam het moeilijkste en meest confronterende uit

handen: zelf beslissen en zelf nadenken. Welbeschouwd was de BMW evenknie van Faust; veroveraar van de ziel van de bestuurder. De BMW was de dwingende vader van Rolf Reiger. De *auto* als materialisatie van zijn genetisch en cultureel erfgoed.

‘Weet je wat dat is?’ vroeg hij. ‘Weet je wat een patholoog anatoom doet?’

‘Ik heb er wel een beeld bij,’ zei Carola. ‘Tulp.’

‘Juist.’ De stem van Reiger schakelde als vanzelf naar zijn verleden als hoogleraar. ‘De anatomische les.’

De anatomische les was de openingsdia bij introductie van; blootlegging van de ziel. *Zwien op ledder* als inleiding tot het betere ontleedwerk.

‘Mijn vrouw,’ zei Rolf. ‘Frija.’

Rechts schoof een natuurplasje voorbij; aangelegde wetlands. Ganzen vlogen in noordelijke richting een eindje mee en maakten in harmonie een draai rechtsomkeerd. Een pastorale oefenvlucht louter voor plezier.

‘Ik heb mijn vrouw verloren in de Algarve. Vakantie. Onze laatste vakantie. Twintig jaar alweer. Ik wil je er niets over vertellen, maar ik heb graag dat je naar me luistert. Ook al is vandaag de eerste dag van onze date. Ik weet het. Heb ik maar vast gezegd wat ik toch zou vertellen als we thuis zijn.’

Rolf Reiger wist van de intieme bekentenissen die hij, eenmaal naakt aan de haak, op dat moment zou doen. Vaker dan eens, elke keer, was de hoogmis niet doorgegaan. De dames hadden Reiger meegenomen voor een plezierig samenzijn; niet voor een therapeutisch gesprek met een slappe lul, met slap gelul; om het ondiplomatiek uit te drukken. Pas in Rwanda, waar hij als lijkdeskundige op het gebied van steek- en snijwonden was ingevlogen – het was kort na de genocide – had Reiger onbevangen kunnen vrijen zonder zelf met een dwingend relaas over paters, dekens en kerkhoven de eigen en gezamenlijke pret te verstoren. Midden in de tropennacht. Reiger had niets kunnen zien. Het was hem zwart voor ogen geworden, zoals hij graag vertelde. Reiger had enkel kunnen voelen. Reiger had enkel kunnen ruiken. Blind had hij elk orgaan van haar gevonden. En zijn eigen. De geur van vlees. Voor het eerst. Voor het laatst. *Thank God for darkness.*

‘Portugal,’ zei Carola. Ze was nog nooit in de Algarve geweest. In het zuidelijkste district van Portugal met wetlands had ze niets verloren. Ook in Cabo da Roca was ze nooit geweest. De meest westelijke punt van Europa kende ze niet, net zo min als de noordkaap en ook het verre oosten en diepe zuiden hadden nog veel geheimen voor haar. Maar als het nodig was kon ze gelijk welke vakantieherinnering naar voren brengen, ook herinneringen aan plaatsen en tijden waar ze nooit was geweest. Haar geest koesterde een tomeloze zwerflust. Reiger, had ze opgezocht, was in het Engels *heron*, *Reiher* bij de oosterburen, *héron* in Frankrijk,

airone in het Italiaans, *garza* in het Spaans en *garça* in het Portugees. *Garça* klonk als *garçon*, jongetje. En misschien was die benaming een afspiegeling van het karakter van haar date.

‘Frija, zo heette ze,’ zei Rolf. ‘Mijn vrouw was vegetariër, maar in het buitenland liet ze die overtuiging buiten de deur van het restaurant. Standvastig in de leer als katholieken op vrijdag, zo ongeveer. Thuis geen vlees op vrijdag, maar buiten de deur eten wat de pot schaft. Of zeg ik dat te badinerend?’ En zonder een antwoord af te wachten liet hij koersvast volgen met beide handen opgeheven: ‘Of geloof je in god?’

Ook het antwoord op die vraag wachtte hij niet af.

‘Ja,’ zei de BMW, ‘als het me past geloof ik in god.’ Rolf Reiger negeerde de Jezuiet.

‘Mijn Frija hield niet van vis,’ herhaalde Reiger een eerdere monoloog. ‘Ze bestelde in een bodega aan de monding van de rivier *Carne de touro del Guadiana*. Biologisch natuurzuiver vlees van koeien uit de wetlands.

‘Vila Real de Santo António,’ zei Carola, ‘met aan de overkant van de Guadiana het vissersdorp Ayamonte. Spanje.’ Ze kende de topografie van Europa. Rolf knikte. Kort keek hij opzij, daarna volgde zijn blik de achterlichten van een truck met een Poolse nummerplaat. De BMW had nog niet tot inhalen besloten.

‘We namen een voorafje met sinasappelschijfjes en bruine suiker. Karamel.’ Zijn duimen dansten synchroon op het leer van het onafhankelijke stuur. ‘We zaten tegenover elkaar, Frija en ik. Lege flessen chianti in nisjes en walmende kaarsen. Fado. Fado. Fado. ... Je kent dat wel. ... Frija wilde zeggen dat ze van me hield. Ik wist het. Ik had gezegd dat ik van haar hield. Ze wilde zeggen dat ze van me hield. Ik wist het. Ze hoestte. Frija greep naar haar keel. Ik. Ik....’ Rolf Reiger legde zijn handen om zijn keel. De adamsappel verdween uit zicht.

‘Rundvlees, een stukje rundvlees. Van een stier.’

‘Touro.’

‘Touro,’ herhaalde Rolf. ‘Frija, mijn Frija stikte in Touro del Guadiana.’ Hij zweeg en na wat een eeuwigheid leek, zei hij: ‘Ik keek toe. Ik keek toe. Ik deed niets. Niets.’

‘Pathetisch,’ zei Carola. ‘Dokter. Dokter.’

‘Ik was versteend,’ zei Reiger met beide handen terug in de zakken van zijn jasje. ‘Ik zag hoe de kleur uit haar gezicht verdween. Ik zag hoe Frija van haar stoel.... Ik deed niets. Niets. Ik deed niets.’ De afhangende schouders zakten verder naar onderen. Rolf duwde zijn hoofd naar achteren tegen de verwarmde hoofdsteen. Hij zuchtte terwijl de BMW aan de tweede inhaalpoging begon. In het Pools, dacht Carola, in het Pools heet een reiger *czapla*.

‘De eigenaar van de bodega rolde mijn Frija op een deken en sleepte haar lichaam door de keuken naar de binnenplaats. Een ober sprenkelde rozenwater op

de vloer; alsof het routine was, een lijk in het eethuis. Ik bleef op de binnenplaats naast haar zitten. Ik hield zwerfhonden bij haar vandaan tot de schouwarts kwam. Een collega.'

Rolf Reiger leek opgelucht. Het kwaad was geschied. Hij had bij de zigeunerin gebiecht en gezegd hoe hij zijn vrouw, ondanks alles, altijd trouw was gebleven; ook na de bekentenis van zijn zoon. Ook nadat Walter had verteld van de herenliefde te zijn. Nee, de zoon had de vader niets verweten. Niets. Niemand was baas over zijn eigenheid. Alles lag vast in de sterren en in de afkomst. Of waar en wanneer dan ook. Een mens kon enkel variëren op de voorgebakken vorm van het bestaan; dat heette vrijheid.

Reiger was zijn lot trouw geweest. Lijken had hij ontleed, nooit had hij het mes in zijn huwelijk gezet, ook niet toen Frija haar bevrediging buiten de deur had gezocht. Op de oprit nota bene, met de poelier.

'In m'n iPhone.' Rolf Reiger wees op de telefoon in de houder. 'Mijn wachtwoord is frija91ltouro. Je kunt. ... De foto's.'

'Mooie brug,' zei Carola. Ze reden Zaltbommel voorbij. Ze hoefde de foto's niet te zien. Bij de monding van de Guadiana was geen brug, enkel een veerpont om naar Spanje te vluchten, of omgekeerd.

'Mijn zoon woont in De Lichtmis, met mij in mijn ouderlijk huis, met opa. Mijn vader. Weet je waar dat is? De Lichtmis. Boven Zwolle. Ik ken het adres uit mijn hoofd. Zolang het duurt. Ik hoef niets meer te onthouden. Alles zit in de iPhone. In de routeplanner. Alles zit in de auto. Ik kan goed met de auto. Ik kan goed met mijn zoon. Homo. Geeft niks. Ik heb er geen moeite mee. Walter is een echte man. Hij lijkt op z'n opa.' En na een korte pauze: 'Er is een pistool naar hem genoemd.'

'Ik ben jaren lesbisch geweest,' zei Carola. Niet omdat het waar was. zei ze dat ze van de vrouwenliefde was geweest, maar omdat het waar had kunnen zijn. Misschien zei ze het om Garça te provoceren of om van onderwerp te veranderen. 'Maar nu ben ik weer gewoon.' Ze raakte de onderarm van Rolf. 'Er is geen wapen naar me genoemd,' zei ze. 'Ik heb me gespecialiseerd in ontwapening.' Carola's hand rustte kort op z'n kruis. Ze kneep zachtjes en liet volgen: 'Ik kan in de toekomst kijken, maar ik geef vooral vorm aan het heden.'

'Ja jongen,' zei de BMW. 'Ja jongetje.'

Tussen de brug over de Waal en de brug over de Nederrijn zwegen ze. De BMW bemoeide zich niet met hun lichaamstaal, druk als Hij was met de buitenwereld. De weg naar huis is lang voor wie haast heeft.

Op de snelweg naar Zwolle, voorbij vliegveld Teuge, leek Reiger zijn spraakwater te hervinden.

'Het belangrijkste uit mijn leven heb ik je verteld,' zei hij. 'Ik heb mijn vrouw laten stikken.' Reiger

grijnsde, al kon het ook een glimlach zijn omgeven met verholen schuldgevoel; zonder berouw. In de schemering van de straatverlichting vielen kleuren weg. Zijn gezichtsuitdrukking was niet goed te lezen. Rolf vervolgde: 'Je mag alles vergeten wat ik je heb verteld. Iedereen heeft immers een eigen geschiedenis. En de eigen geschiedenis is enkel van belang voor jezelf. Of niet soms?'

Carola Kreuzberg had een eigen geschiedenis. En omdat haar geschiedenis volgens de patholoog anatoom alleen interessant was voor haar deed ze er het zwijgen toe.

'Wat sympathiek dat ik gelijk op de eerste date-dag met je mee naar je huis mag,' zei Rolf. 'Ik waardeer dat bijzonder. Echt wel.' En alsof het kind in hem wakker was gemaakt herhaalde hij 'Naar huis. Naar huis.' Op de console flikkerden lampjes. De BMW bewaarde alle gesprekken in Zijn hart.

'Je bent me vertrouwd als stil verlangen,' zei Rolf.

'En wat is je stille verlangen?' Carola stelde een overbodige vraag. Ook zonder haar aansporing liep de kluis van haar date leeg.

'Mijn eerste enige echte liefde, als ik die daad zo mag ontleden, was een zwarte vrouw. Misschien dat haar naam me nog tebinnenschiet. De keren daarna, in bed, de reeks date's na de zwarte... Ik kon niet... Ik was...'

'Erectieloos,' zei Carola terwijl ze met de muis van haar hand over de pook draaide. 'Je kreeg geen erectie bij witte vrouwen.' De BMW versnelde.

'Ze noemde me *Arre Arre*. In Rwanda was R. R. de afkorting van *Réconstruction Rurale*. *Rural Reconstruction*, sinds ze in dat land de Franse taal in de ban hadden gedaan.' Z'n hoofd op de ranke nek knikte als was het een metronoom.

'Ik zou graag.' Arre Arre keek opzij. 'Ik zou graag nog eens de liefde bedrijven met een zwarte vrouw. Ik zou graag nog eens bewijzen dat...'

'Ik kan toveren,' onderbrak Carola. 'Ik kan alles en iedereen zwart maken, en wit.' De BMW nam gas terug.

Rolf legde zijn hand op het linker bovenbeen van Carola. Hij boog naar haar, als wilde hij haar zoenen. Een vrouw naar zijn hart. Na de BMW leek Carola Kreuzberg de eerste die onvoorwaardelijk in hem geloofde, een vrouw die hem begreep. Met lichtgedraaid hoofd en zijn linkerhand in zijn kruis zei hij: 'Maatje, ik moet pissen. Stop bij het eerstvolgende wegrestaurant.'

Voor de afslag Deventer parkeerde de BMW op de insteekhaven het dichtst bij de ingang van LaPlace. Tegen hoge sluierwolken weerkaatste licht van Apeldoorn. Rolf liep gelijk door naar achteren. Carola haalde bij het buffet gezonde salade, een spies saté met pindasaus en Vlaamse frieten met veel zout. Chocomel voor Garça en en Spa rood voor haar. De BMW rekende af.

De hemel is donkerblauw. Aan de vaalblauwe

horizon zijn lichten te zien van de snelweg, oranjegele weerkaatsing van het hart Zwolle over de IJssel.

‘Ik voel me niet lekker. Rijd jij... Heb je een rijbewijs...., en met lichte stemverheffing: ‘Volgende parkeerplaats.’

Na afslag Elburg wacht de BMW op de parkeerplaats naast een koeltransport met inktvis en marlijn uit Portugal tot Carola de wollen deken op de achterbank heeft gespreid. Reiger legt zich neer, kussentje onder zijn hoofd. ‘Was van Frijja,’ zegt hij, terwijl hij het kussentje schikt. ‘Haar liefdesverklaring staat middenop geborduurd: INRI.’ Een tweede kussentje schuift hij tussen zijn knieën. Reiger steekt zijn handen diep in zijn broekzakken. Carola aait de reiger over z’n hoofd. De zigeunerin likt zout van zijn neus. Ze sluit het achterportier en neemt plaats in de cockpit.

‘Waar wil je naartoe? Waarheen leidt de weg?’ vraagt de BMW.

Voor Carola kan antwoorden klinkt met gebroken stem vanaf de achterbank: ‘Naor huus. Ik wil naor huus.’

De BMW voegt behoedzaam in op de A50. Hoe dichterbij het noorden hoe minder verkeer. Carola houdt haar handen aan het stuur op kwart over negen. Het loopt tegen middernacht. Ze laat het stuur los en draait de binnenspiegel. Op de achterbank ligt Reiger met de ogen dicht. De adamsappel steekt naar voren, alsof een kikker of muis aarzelt om af te zakken door de golvende hals.

‘Zwolle,’ zegt de BMW. ‘We gaot de Iessel aoever.’

Op de spoorbrug glijden intercity’s naar Lelystad en Groningen langs elkaar.

‘Naor huus,’ fluistert Reiger. ‘Naor huus.’

De motor broemt als een Schnitger met Buxtehude in de pijpen.

Carola neuriet een lied. Ze kent de woorden en de zinnen, maar het lied schiet haar niet te binnen.

‘Zwarte Water,’ zegt de BMW. ‘Over honderd meter kruisen we het Zwarte Water.’

De snavel van de reiger zakt van het kussen. De poten vallen slap. De vleugels schieten uit de ruststand.

‘Naor huus,’ zegt Carola, ‘naor huus.’

Voor de auto zich met de lucht van dood en bederf kan vullen schakelt de BMW de air condition op vol. De wagen sproeit de geur van seringbloesem.

De BMW neemt behoedzaam de afslag bij De Lichtmis.

‘Wil je dat ik *In Paradisum* laat horen?’ vraagt de BMW. De auto rijdt stapvoets. De motor is nauwelijks hoorbaar. Een Jezuïetenstem zegt uit vier windstreken: ‘Ik herkende je geneurie.’ Op de achterbank klappert een vleugel tevergeefs. Nooit weer handen in de zakken.

De BMW parkeert achteruit op de oprit van een herenhuis. Amsterdamse school. Een onderwijzerswoning, het huis van een directeur, het onderkomen van de grote baas.

‘Thuisgekomen. Arre Arre. Hij is thuisgekomen,’ zegt

de BMW, ‘En,’ laat *auto* volgen, ‘hier is je lied.’

Vanuit de hemel klinkt *In Paradisum*. Carola wacht met uitstappen tot de voordeur van het huis opengaat. Ze weet wat komt. Ze weet wie komt. De BMW opent het portier.

Een man met baard, gekleed in lange crèmewitte nachtjurk over afhangende schouders staat op de stoep. Blote voeten. De overeenkomst met een reiger is treffend. Een kunstenaar zou slechts enkele houtskoolstreken nodig hebben om Vader en Zoon te karakteriseren. Maar misschien lijken alle vogels op elkaar.

De baardman neemt de tippen van de deken. Vader reiger trekt het dode lichaam van zijn Zoon langzaam van de achterbank. Carola neemt het andere einde van de deken. Stapje voor stapje schuifelen ze de hoge stoep op. Het lijk van de Zoon in een hangmat.

‘Walter.’ Opa draait zijn hoofd naar zijn kleinkind.

‘Walter Petrus, mijn liefste, waar ben je?’

Walter P. haalt zijn handen uit zijn zakken. Met z’n linkerhand houdt kleinzoon de poort open. Zijn rechtervuist omklemt het pistool. Niet ieder is welkom in het huis van zijn Opa. Ongelovigen kunnen stikken en verrotten tot ook hun zielen zijn afgestorven.

Een hond jankt. De volle maan hangt als een glazen bol aan de hemel. Walter P. vernevelt wierooklucht uit een spuitbus.

‘Eindelijk thuisgekomen,’ zegt Vader als hij *Garça* door de hoge gang achter zich naar de binnenplaats sleept.

‘Waar heb je al die tijd gezeten?’

De BMW toetert. Het achterportier gaat open.

Carola Kreuzberg stapt in. Onderin haar rug zeurt fantoompijn.

‘Waarheen leidt de weg?’ vraagt de waarzegster.

‘Niks onder het vloerklied, burgemeister.’

Hij die zonder zonde is, werpe de eerste steen

Beschouwing van Drents en Nederlands proza van Jan Veenstra

Tijdens de najaarsbijeenkomst (2019) van de MDNL (Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, schrijversvereniging) in De Sleutel in Groningen sprak ik kort met Jan Veenstra.

Ooit zat ik met hem in de redactie van *Drents Letterkundig Tijdschrift Roet*. Ik las zijn werken, luisterde af en toe naar zijn voordrachten en soms wisselden we van gedachten. Kortom: ik ken hem niet.

Tijdens het gesprek vroeg ik of zijn Drents proza ooit was besproken en geanalyseerd in samenhang met zijn Nederlands proza. Nee. Wat zou het mooi zijn als leden van de schrijverskringen in Drenthe en Groningen elkaars werk zouden bespreken, zei ik. Jan Veenstra gaf aan dat zijn kwaliteiten niet op dat terrein liggen.

Hij leest en verdwijnt in het verhaal, zei hij. Wie verdwijnt ziet geen andere zaken. De weken daarna spookte de analyse door mijn hoofd. Ik haalde 7 van zijn prozawerken van de UB in Groningen. Met dank aan mijn gedrevenheid las ik de boeken van kft tot kft. De effecten van de (her)lezing verwoord ik in dit essay. Ik probeer me tot het werk te beperken. De schrijver ken ik niet. Ik hoef de zielenroerselen niet te kennen.

Feiten: Enige zoon in een gereformeerd gezin opgegroeid in Noordscheschut bij Hoogeveen, zonder zus. Dienstweigeraar, lange tijd werkzaam in het Mesdag-asiel aan de Hereweg. Vaak in gezelschap van dichter Marga Kool. Wie meer persoonlijke zaken wil weten gaat naar het web. Wie zijn zielenroerselen wil leren kennen: leest zijn boeken. Wie dat allemaal teveel vindt: lees deze bespreking. Wie dat teveel vindt: lees mijn bevingen aan het slot.

Ik maak een begin met een statistische analyse van zijn proza. Digitaal zijn de kernwoorden gemakkelijk te tellen. Verstandige opmerkingen maken na het rekenwerk is een lastiger opgave. Ik lees graag een deskundige neerlandicus met verrassende inzichten in digitale analyses van proza.

Zangeres van zulver, 1989. 88 pag. HDB.

Die nacht een feest en andere verhalen, 1998. 128 pag HDB.

Tammo Tiesing en het liek op zolder, 2004. 138 pag. HDB.

Zomerzinnen, 2008. 60 pag. HDB.

De zomer van '59, 2007. 208 pag. Passage.

Here weg, 2012. 240 pag. Passage.

De secondant, 2016. 98 pag. Passage.

Zangeres van zulver

De Drentstalige novelle gaat over Jos van Leer. Deze (vertellende) kunstenaar heeft in zijn atelier vier nieuwe ramen aangebracht, ramen afkomstig uit de reformatorische kerk. In het licht van de religie uit zijn kinderjaren bereidt hij een tentoonstelling voor. Onverwacht stapt Maria Oldenburger binnen; de vrouw van de wethouder. Ze vraagt om een portret. Langzaam ontwikkelt zich een verhouding tussen de twee. De schilder, als verteller van het verhaal, kijkt af en toe terug op vorige verhoudingen. Jos van Leer geeft inzicht in zijn leefomgeving en vertelt spaarzaam over het atelier. De mijmeringen maakt hij al denkend en vertellend duidelijk voor de lezer.

De bezoeken van Maria Oldenburger zijn handvatten voor terugblikken op eerdere liefdes, of beter op (puberale) verkenningen van het amoureuze en lijfelijke pad. De adolescent wordt volwassen. Het zijn gebruikelijke ontdekkingsreizen vol twijfel en voorbijgaand liefdesverdriet. Na enkele poseersessies verdiept de relatie tussen Jos van Leer en Maria Oldenburger. Die verdieping krijgt vooral vorm in mijmeringen en in korte dialogen over op het oog triviale zaken. In moeilijke dagen zoekt Jos van Leer steun bij zijn vriend Sake. Sake lijkt enigszins aan lager wal geraakt. Sake is als kroegbaas door het leven getekend. Het advies van Sake is telkens: ga je eigen gang, laat je door niemand vertellen wat moet. Die eigenzinnigheid heeft Jos van Leer ook opgestoken van de Limburgse evacuée die tante Floor wordt genoemd. Tante Floor is een eigenzinnige vrouw met een eigen programma. Ze staat buiten de maatschappij, maar ze lijdt er niet onder. Ankie is de dochter van een halfbroer van tante Floor. Ankie komt af en toe op bezoek bij tante Floor. Jos wordt door nicht Ankie in de lichamelijke liefde ingewijd al gaat dat niet zonder geknoei.

Na enkele poseersessies is het schilderij gereed. Plotseling komt Maria Oldenburger niet meer op bezoek. Bij Jos van Leer breekt paniek uit. Hij raakte verward. Hoe gaat het nu verder? Verdwijnt ook deze liefde uit zijn leven? Maria komt terug. In het slothoofdstuk heeft ze een belangrijke mededeling.

In het boek lopen diverse conflicten naast elkaar. De verbouw van zijn atelier is illegaal. Hij krijgt te maken met de gemeentelijke bouwopzichter. In zijn hoofd ervaart de schilder conflicten over de verhouding met zijn model Maria. De dialogen met de bouwopzichter zijn enigszins stereotiep, kribbig met enig sarcasme, wellicht ironie.

Jan Veenstra bespeelt in de novelle diverse stilistische routes. In gesprek met de bouwopzichter gebruikt hij een uitgeleefd repertoire met ironie, cynisme en sarcasme. In de gesproken tekst klinkt enige gemaakte afstandelijkheid en gespeelde mildheid door. Zijn opstandig hoofd is vaak vol boosheid en wraakzucht. Hij illustreert twee kanten van omgang met conflicten. Uiterlijk ingehouden en beheerst, innerlijk bijtend en aanvallend. Voor een deel is deze gedachtenwisseling een spel, een plaatsbepaling van de opponenten. Met enige regelmaat komt de karakteristieke schrijfstijl van de overdrijving tevoorschijn. Ik geef een voorbeeld.

Zonet, buten het gemeentehuus, had ik even zin um een stien deur de roeten te gooien, maor enkel al het idee van het verschrikte college van B en W op de kneien achter de blompotten en de gemientesecretaris die de witte vlag zweigt, was genog. p. 6.

Ik kon de kerkramen kriegen veur een krat bier. Veur een fles jenever wol de buurman, die toch elke week een maol met trekker en wagen naor de landbouwbaank mus, wel even umrieden um de ramen op te halen. p. 7.

Filosofie over de liefde

Liefde is in zien oorsprong egoïstisch en in zien uitwerking meedogenloos. p. 10.

Jos van Leer gaat van de stad terug naar het platteland. Hij woont dichtbij het dorp waar hij is opgegroeid. Hij filosofeert over de tweestrijd: terug naar de plek van opvoeding of wegblijven.

Misschien was er niet allennig dit huus met het grote atelier dat mij trök, maor wol ik ok wat weervinden van het onbekommerde kienderleven. Niet zo wied hier vandaon lag indertied die kleine veilige wereld van mien eerste ontdekkingen: een woonkeuken, een huus, een arf met grös en later ook een dörp.

Toen was het een onbevungen expeditie. Nou is het zuken tegen beter weten in. Niet iens umdat dit dörp wat wiederop lig, ok niet umdat alles hier zo veraanderd is, maor veural umdat mien verholding met dit laand tweislachtig weur toen ik het in de loop van de jaoren echte leerde kennen. Ik wil en kan het niet zomaor wegstrepen uut mijn leven, maor ik zal mij ook nooit naor dit land schikken. p. 12.

En even verderop.

Waorum bewaakt dit laand zien harmonie zo streng? Zeker, het is gastvrij veur een inschikkelijk lief, maor achter die bomen en briede daken ligt scharpe klauwen op de loer naar opstandig vleis.

Over het collectief.

Waar een collectief dreigt, heurt een mens de koorden te breken en op pad te gaon mit niks aans as zijn eigen verhaal. p.14.

Een cliché zoals dat af en toe voorkomt.

De hemel scheuf staedig-an dicht. Een matwitte laag dreef van alle kaanten traog op naor het midden boven de stad. Het blauwe gat boven mij weur kleiner en kleiner as een diafragma dat de grootste diepte nog scherpstellen wil. p.18.

Asof ze nog gauw even veur het sluten van de winkel een pasfoto wil laoten maken, maor het niet op brengen kan um naor het veugeltie te lachen. p. 30.

Een zaal die dondert van genot. Aan de raand van het podium stao ik in de ban van haar gulzigheid. Zangeres van zilver. We want more, zou ik brullen. p. 32.

De twijfel.

Stel dat ze ondanks alles allennig maor een ijdele wethoudersvrouw blikt te weden die niet meer wil as een mooi portret. Die gewoon dacht dat de plaotselijke kunstschilder dat toch mus kunnen. Waor hej aanschilders veur? Toch hef ze mij zunder woorden en nog mondtiesmaot dielgenoot emaaft van een wereld achter heur ogen. Een intense andacht gluit in heur. Dat lat ze toch niet zomaor zien. p. 33.

Ik lees hier een verwijzing naar de dichtbundel van de partner van Jan Veenstra. Marga Kool heeft een bundel geschreven met de titel *Achter oen ogen*. Haar **Drents Hooglied**.

Drei oe umme, drei oe umme
drei oe, dat ik naor oe kieke
mien Dreintse wicht
wat bin ie rieke

wat bint oen voeten
raank en rap
de rondings van oen heupen
siersmeedwark
vakmanschap
oen navveltie een kommegie
um braandewien te drinken
oen schoot vruchtbare nes
waorop gold stiet te blinken
oen beide borsten
tweelingschaopen
oen ogen lokkend
as de slaopende vennegies
in de heide
oen neussie recht
tussen de beide
welvings van oen wangen

zo trots draag ie oen heufd
as een heuvel zien top
oen haor
het golvende koren daarop
ik zitte daorin verstrikt
gevangen

Pagina 44 een cliché dialoog.

‘Goed,’ zee ik, ‘dan mut ik maor ies wieder mit het portret van de juffrouw. Wat denk ie van een knot in het haor en een brillegie?’

Ze lachte mij uut.

‘Kiek an, de grote meester döt in clichés. Butendes ik stao niet meer voor de klas sinds.... een jaar of drei.’ p. 44.

Altied kwam er een moment dat de vertrouwelijkheid plek maken mus veur plannen waor zij buten stunden. Zomaor iniens realiseerde ik mij dat mien neisgierigheid een nei pad insleug en dat ik het niet kun stoppen. Hooguut een poosie wegdrucken, maar de zeerte die ik aanrichten zul was onvermijdelijk. p. 45.

Uit een dialoog met Tess – een tussendoorliefde.

Ik weet niet wat er achter al die grappen en grollen zit, wat aj verbargt in die toerloze stroom spitsvondigheden, maor ik vuul hiel dudelijk dat het niet veur mij bestemd is. p. 49.

Opening van hoofdstuk zes.

‘Het was goed,’ zeg ze. ‘Het was goed en onvermijdelijk.’ We hebt evrijd. Heur haand lig op mien wang. Ik vuul de vingers zacht bewegen. Ze dreit heur heufd naor mij toe en glumlacht dan wat plaogerig. Spotlochies van kwikzulver. ‘Een kanjer, bin ie.’ p. 64.

Dit komt bij mij over als licht cliché.

De dialogen tussen Jos en Maria zijn aftastend, soms explicieter. Ze benoemen af en toe gevoelens. Wat er echt speelt is aan de lezer om te raden.

Ik ontwaar meerdere parallele conflicten. Met de gemeente-opzichter. Met zijn vriend Sake. Met de diverse minnaressen. En uiteraard met Maria. Jos is een heftig en verlegen mannetje. Hij verbergt zijn twijfel en angst in ironie en licht sarcasme. Ook de stijlfiguur van, wat ik zou willen noemen overdreven grappigheid, komen met enige regelmaat voor.

God zoomt in op heur borsten en glundert.

‘Ze is mooi, Petrus, hiel mooi.’

‘Maor dat kan toch niet zomaor, chef, zij is...’

God legt zien haand op de scholder van Petrus en nemp hum mit naor het muurtie bij de dakraand.

‘Ik zal oe wat vertellen, Petrus. Hiel lang eleden stun ik hier ok ies deur de tillescoop te kieken. Iniens zag ik het mooiste maagie van de wereld. Ik bin op hetzölfde moment nog of-ereisd naor beneden. Ze was getrouwd, maor ze vun ij ok hiel aordig en van het ien kwam het aander en tja...’

‘Jezus,’ zeg Petrus vol schrik.

‘Precies,’ zeg God, ‘hoe weeje dat zo gauw?’ p. 74-75.

De novelle zit goed in elkaar. Het verhaal zingt rond. Begin en eind zijn aan elkaar verwant. Diverse elementen komen onnadrukkelijk terug. Opmerkelijk is de aanwezigheid van tante Floor, met in haar kielzog ‘nicht’ Ankie die Jos van Leer inwijdt in het lieflijke.

Die nacht een feest

Die nacht een feest bevat 20 korte verhalen van Jan Veenstra. De meeste verhalen zijn in het Drents met een enkele in het Nederlands. Het perspectief van de verhalen is veelal van de verteller. In *Die nacht een feest* ontmoet de zelfbenoemde schrijver – in een hotelbed – een beroemde filmster; met dank aan zijn literaire gaven. De filmster valt voor de schrijver.

In de korte verhalen verschijnt met enige regelmaat een schrijver. Veel verhalen bevatten herinneringen aan de kindertijd (van Jan Veenstra). De kindertijd heeft zich vooral afgespeeld op het platteland. Onderwerpen zijn: omgang met vrienden, met muziek, uitgaan, het leven op het platteland. De moeizame omgang van tiener en ook van twintiger met vrouwen is een constante in de verhalen. De verteller is vaak op zoek naar (lichamelijke) liefde, maar hij heeft er geen weet van hoe hij het aan kan pakken. Vaker dan eens zet hij met wisselend succes zijn schrijverschap in om het object van zijn liefde te veroveren. Hij is niet altijd een goede minnaar. Veelal is sprake van een naïeve jongen, terwijl de vrouwen van wanten weten en niet gebukt gaan onder aarzelingen, schaamte voor het naakte lichaam of uitgesponnen intellectuele overwegingen. Literatuur gaat voor de liefde. Maar in het literaire lijkt hij geobsedeerd door priemende tepels, bolle borsten en andere lonkende lichaamsdelen van vrije vrouwen. In vrijwel alle verhalen komen vrouwen voor met nadruk op hun vrijgevochten lichamelijkeheid. Schoonheid en geilheid kent de schrijver vooral van het Hooglied.

De verhalen zijn veelal absurd en barok. Ze meanderen associërend en terugblikkend alle richtingen op met een overdosis aan gereformeerde luchtigheid. Jan Veenstra houdt zich niet aan de regel *Show don't tell*. Hij laat alles wat hij meemaakt zien en tegelijkertijd beschrijft hij zijn gevoelens. Er blijft weinig te raden over; de verhalen zijn rechttoe rechtaan. De verhalen kennen veel bijvoeglijke naamwoorden. Hij gebruikt verrassende en bijzondere vergelijkingen.

Die nacht, een feest begint als volgt.

Ik ben jaorig. Het feestvarken dus. Maor het middelpunt? Nee, dat liever niet. Mit een haand vol zolte pinda's zit ik stillegies wat achterof. Ik weet dat het kienderachtig is, maar feilijk he'k een duvelse hekel aan dit soort feesies. p. 5.

De toon is gezet.

Ik had de leste trein naor Drenthe emist.

Dat vund zij niet zo arg. 'Let's spend the night together?' zee ze enkel. Op heur kamer. Mit in mien kop een alles

omvattend 'Satisfaction' zee ik veurzichtig: 'Ik heb gien pyjama bij mij.

Dat was gien probleem, volgens heur. Ze nam mij an de haand mit het hotel in.

Wat een kamer, wat een bedde, wat een weelde. Het toezelde mij en ik bleef maor krapan op de bienen toen ze heur begunde uut te kleden.

En iniens! Ik geef het toe, ik ben een minne schieterd. Ik duurde niet meer. Uutstel, karakterzwakte. p. 8-9

In *Luchtspiegeling*

Esther daanst.

As altied daanst zie allennig. As altied is hij gefascineerd. Hij heurt Bert schel mit de muziek mitfluiten. Hij mag Bert niet.

Die joint mak hum nog ontvankelijker veur Esters daans. In heur bewegings zit de explosie van de cheeta en het traoge glissen van de python. En van de beiden die alles overheersende kracht van onafhaankelijkheid. Heur borsten daanst mit. De kleine harde tepels cirkelt tegen het witte T-shirt. De fluwelen minirok volgt glad heur golden dijen. p. 69.

In *Manmoedig* komt de schrijver een jeugdliefde tegen van de middelbare school. Alie Bekelaar. Ze heeft het boek gelezen waarin de liefde met haar wordt beschreven. In de pauze komt ze naar hem toe om verhaal te halen.

'Waarom zo?' Vroeg ze met een stem als een scheermes.

'Och ... ja, in literair opzicht is het misschien niet het sterkste fragment,' mompelde ik.

'Onzin.'

Ze snoof en sneed genadeloos in mijn waardigheid.

'Die avond toen, die hele avond heb jij op mijn slaapkamer als een eersteklas stoethaspel zover mogelijk bij mij vandaan gezeten, mij de meest onnozele vragen gesteld, ook nog een hele fles cola en een zak chips weg gewerkt en tot slot ben je in je zenuwen bij het weggaan met je grote lompe poten op mijn hamster gaan staan. Nou?'

Ik moest een paar keer hevig slikken.

'Literatuur is een mysterie, Alie', zei ik zachtjes. p. 116-117.

Zomerzinnen

Ook de twee korte verhalen in het boekje bij zomerzinnen 2008 volgen deels het zelfde patroon.

Een onhandige soms wat onbenullige man probeert vrouwen te veroveren en het lukt telkens niet of nauwelijks en als het wel lukt liggen faalangst, onmacht, onkunde en verlegenheid om de hoek. De hoofdpersonen worstelen met

de ontsnapping uit de veilige niche en de vlucht naar afzondering. Einzelgänger.

Een aantal verhalen kent een verrassend en af en toe wat wrange slot. De verhalen zijn onderhoudend zonder al te veel pretenties.

Bij de terugblikken op de jeugd gebruikt hij telkens overdrijving als stijlmiddel. Het platteland neergezet in al zijn vermeende domheid en onbeschaafdheid. Lezen hoort tot de hogere cultuur en is een zeldzaamheid. Mensen van buiten (Drenthe) krijgen geen gelegenheid mee te doen met het dorpsleven.

De hoofdpersoon van de verhalen hoort niet bij het jaren-zestig-dorp. Hij wil bij de

dorpsjeugd horen, met drank, brommers, muziek van Cuby en de Blizzards en Eric Clapton. Hij wil in het stookhok met mooie dansende wereldwijze meiden met dansende tepeltjes, die met iedereen vrijen behalve met hem, maar ook weer niet. Ontsnappen in de eigenheid. En toch gebonden aan de afkomst.

Tammo Tiesing en het liek op zolder

De detective heeft als ondertitel *Een Drèentse speurdersroman*. Op zolder van het gemeentehuis hangt Ep Oele, een van de ambtenaren, aan een strop. Alles lijkt op zelfmoord, maar is het dat ook? Collega Tammo Tiesing vertrouwt het niet.

Hij gaat, met zijn pasverworven liefde Ruth, secretaresse op hetzelfde gemeentehuis, opzoek naar de werkelijke gang van zaken. De dader van de opknoping is ongetwijfeld een collega, maar wie? Tientallen dorpsbewoners komen voorbij. Elck speelt zijn rol en krijgt zijn deel.

De vertelling is onderhoudend, al raak ik door de veelheid aan karakters af en toe de draad kwijt. De ontkenning is niet langer een rode lap. Interessanter vind ik halverwege de vaste patronen in het verhaal. Welke onderliggende stokpaardjes zijn herkenbaar?

Welke (achterhaalde) aspecten van de volksaard komen naar voren? Ik denk aan beschrijvingen van zanddrenten in *Diep geworteld* van John en Dorothy Keur. Dit Amerikaanse echtpaar ontleeft in 1952 de dorpsgemeenschap in Anderen. Hoofdstuk XII gaat over Communicatie en contacten. Hoofdstuk XIII bevat een beschrijving van de dorpsmores.¹

De sociologische bevindingen uit Anderen van 1952 zijn een mooie maatstok om het 'Drentse' gehalte aan af te meten. Ik citeer delen van Keur & Keur (blauw gearceerd) en ik laat citaten uit Tammo Tiesing volgen, al dan niet met mijn commentaar.

In *Tammo Tiesing* zijn de volkstrekken, beschreven door Keur & Keur, bijna 1 op 1 terug te vinden. Dat maakt de ondertitel *Een Drèentse speurdersroman* helemaal waar. Ook zie ik grote verwantschap met de wekelijkse 'Nederdrentse' column van Jan Wierenga in het *Dagblad van het Noorden*. *Bij ons in het dorp alhier* met bijkaans kneuterige en bijtende persiflages op actualiteiten. Of kan ik beter zeggen: op een drakerige manier de draak steken met de mores op het platteland dat niet meer bestaat?²

Het verhaal speelt zich af rond 2008. Betalingen gaan in euro's, welzijns- en ambtenarenjargon verraden de huidige tijd. Computers en email, spaarzaam gebruik van de telefoon en gebruik van diskettes voor meenemen van digitale bestanden laten zien hoe snel de moderne tijd aan slijtage onderhevig is.

Die datering is geen probleem in het onderhoudende

1. *Diep Geworteld*, John en Dorothy Keur. Ter Verpoozing, Peize 2018.

2. *Bij ons in het dorp alhier*, Jan Wierenga. Ter Verpoozing, Peize 2017. (Mijn persiflage.)

‘Swiebertje-verhaal’. De burgemeester is weliswaar een (mooie en licht onbenullige) vrouw, de gemiddeld intelligente politie-agenten heten geen veldwachter en ze hebben niet de naam Bromsnor, maar zonder al teveel inspanning zijn ze te herleiden tot dorpsgenoten van Dik Trom, Kluk Kluk of Saartje. Kort door de bocht: het (Drentse) platteland in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, met een enkel uitstapje naar latere jaren.

Tammo Tiesing, de zelfbenoemde detective, krijgt een liefdesrelatie met Ruth Ririwattil. Ruth is van Molukse komaf. Ze heeft een jongen uit een vorige relatie. De wederzijdse verliefdheid komt uit de lucht vallen. Het is nou eenmaal zo.

Veur een dikke maond was der een neie ofdielings-secretaresse ekomen. Ruth Ririwattil. Mit heur kun Tammo het mitien merakel vienden. p. 13.

‘Ik wol ok hielemaol niks zeggen,’ mompelde Tammo die stiekem naor de Molukse secretaresse had zitten loeren. p. 14.

Diep geworteld

Ik citeer uit *Diep geworteld* en illustreer de bevindingen met fragmenten uit *Tammo Tiesing en het liek op zolder*.

Uit hoofdstuk XII van Keur&Keur

COMMUNICATIE EN CONTACTEN De belangstelling van de dorpeelingen voor het wereld-gebeuren wordt getemperd door hun diepe wortels in hun eigen directe omgeving en doordat zij zich onbehaaglijk voelen als zij zich er buiten begeven. Bijna niemand van hen is ooit echt op vakantie geweest, sommigen zijn nog nooit een nacht van huis geweest. Het patroon van de dagelijkse bezigheden wordt niet gemakkelijk doorbroken.

De meinsen woonden der graag. In het heufddorp mit het staotige olde gemientehuus achter de zwaore ieken an de Brink, maor ok in de butendörpen Wittenbrug en Dilloo. Import was welkom. Tenmienste, as ze gewoon mit an deuden en de tradities in alle redelijkheid respecteerden. p. 5.

Er worden zeer weinig boeken gelezen en men bezit er dan ook bijna geen. Hier begint nu geleidelijk verandering in te komen, vooral dankzij de oprichting van een bescheiden bibliotheek in de school. Streekromans hebben grote aantrekkingskracht, vooral de sombere Noorse romans worden graag gelezen. Verhalen over Drenthe zijn ook populair, vooral de boeken van Anne de Vries. De meeste volwassenen in Drenthe zijn zich echter nog niet bewust van de rijkdom aan ideeën die door de wereld van het boek tot hen kan komen, terwijl ze rond de kachel in hun gerieflijk huis zitten. Velen kunnen nog hetzelfde als J.K. zeggen: Ik lees nooit een boek uit, soms wel gedeelten ervan, maar nooit helemaal. Maar ik hou wel van verhalen over Drenthe. Schoolkinderen zijn echter trots op hun schoolboeken en brengen ze vaak mee om te laten zien wat er over een bepaald onderwerp van gesprek is geschreven.

Tammo kent geen boekenlezers. Er is een dorpskrant.

GROEPSVERBAND

Groepssaamhorigheid en samenwerking worden duidelijk zichtbaar en kenbaar gemaakt in het aan buitenstaanders getoonde gesloten front. Dat deze saamhorigheid in Anderen veel sterker aanwezig is dan in menig ander, naburig en groter, Drents dorp wordt erkend door de Meester, de regionale agrarische consulent en de directeur van de zuivelfabriek. Vrees om tegen de groep te handelen wordt soms kenbaar gemaakt, bijvoorbeeld toen W.K., nadat ze nogal heftig een derde glas wijn weigerde op een vrouwenvisite, en tenslotte toch aan het aanhoudende aandringen had toegegeven, mompelde, “Je moet ook altijd met de rest meedoen.” En toen H.J. voor het eerst als bruid naar Anderen kwam, voelde zij ook de sterke beperkende kracht van de groepshouding: “Wat je ook doet, iedereen weet direct alles; men sluit zich zo af van alles buiten het dorp; je kunt niets buiten het normale doen.”

Al rap waren der aandere dorpsgeneuten die daor weer zo heur eigen gedachten over hadden. Nog veur Tammo en Ruth op het wark waren, zeden de eersten dan ok al tegen menaar: ‘Hij blif er al slaopen. Dat kan niet goed komen. Hardlopers bint doodlopers. En dan ok nog mit zoe’n Moluks vrouwgje. Zul dat wel aorden?’ p. 86.

De cafébaos zette de pilsies veur ze neer mit een verwonderde blik in de ogen. Hij zee niks, maor ie zagen hum deinken dat een meinse nog alle dagen bijleert.

Gradus pakte een glas. ‘Geert’, zee hij gedragen, ‘wij mit zien beiden, dus ieje en ikke, maor ok Arie Botter bint de leden van de exclusieve club M V V V V T T’.

‘De wat’, stende Geert Zwiep.

‘Mannen Van Veurmalige Verkering Van Tammo Tiesing. Ieje mit oen Sonja, Arie mit Gonda Beugels en ikke mit Alie. Geert, wij van de M V V V V T T heft nou het glas op het gelok dat de zingever van oenze exclusieve club is overkomen.’

‘Welk gelok?’ mompelde de annemer.

Gradus lachte. ‘Dat weej wel, Geert. Ie weet jao altied alles as eerste.’

‘Te bedoelt zien verkering mit dat eh ...?’

‘... mooie vrouwgje.’ Gradus steuk het glas in de locht.

‘Op Tammo en Ruth.’ p. 96.

En de jongens uut Langevelde waren gien homofiel. Zeden ze. Behalve dan Frekie Boom, die allemen De Piele

nuumde umdat hij dat lichaamsdiel graag leut zien an alle jongen die der maor belangstelling veur hadden. Maor Henneman had gien belangstelling veur Frekie. p. 98.

Uit hoofdstuk XIII

HET INDIVIDU EN DE GROEPSSAAMHORIGHEID

INSCHIKKELIJKHEID: In Anderen schijnt de enkeling zich in de meeste situaties te schikken naar de wil van de groep waarin hij functioneert - zij het het gezin, de leeftijdsgroep, de schoolklas, de club of de dorpsbijeenkomst.

...

De kracht van het gezin als een functionerende eenheid wordt in Drenthe meer benadrukt en is hechter dan in andere delen van Nederland. Hierdoor is er een neiging naar groepsgedrag, gebrek aan openlijke agressie en gebrek aan leiderschap. Maatschappelijke daadkracht wordt sterk gereguleerd en onaangepastheid ziet men niet graag.

‘Wanda’, zee Tammo, ‘die Steven van oe mag zuk de haanden dichtkniepen. ‘Ie ziet niet vaak zoe’n mooie zwangere vrouw.’

‘Stao niet te liegen, Tammo Tiesing’, sneuf Wanda. ‘Ik bin monsterlijk dikke.’ Maor ze zee het op een toon die verreed dat ze opgetogen was over het compliment. p. 60.

‘Wij verschilt nogal, maor hebt ok ien ding gemien. Een zwak veur een broen vellegie. Jammergenog ziej die hier wat weinig. Der bint een paar mooie jongen in het asielzokerscentrum, maor ja ... ‘

Henneman bedoelde dat er lest stienen deur de roeten egooïd waren op het asielzokerscentrum. Stienen mit briefjes waar ‘Ie heurt hier niet’ op stun. En een paar dagen later was er braand esticht in een leegstaonde caravan. Dat meuk een bult meinsen toch kopschuw um mit die butenlaanders um te gaon. Laot staon er mit in bedde te krupen. p.98.

LEIDERSCHAP: Zo’n sociaal milieu pleit noodzakelijkerwijs tegen de ontwikkeling van individueel leiderschap. Natuurlijk komen er situaties en crises voor binnen het gezin of dorp, die besluitvaardig en snel handelen vereisen. In de meeste gezinnen die werden geraadpleegd was er één persoon die voldoende overwicht had om op zulke momenten op te treden en om een voor de andere leden van de groep aanvaardbare oplossing te vinden.

Tammo scheuf de elastieken vort en rolde het papier van de klinker of. Mit vette blokletters stun er op: IE HEURT HIER NIET.

De plietsie kun een kwartiertie later niet veul aans doen as constateren dat er een stien deur de roete egooïd was. Zowat zeker vanof de straote. De plietsie miende ok dat de gooier ezocht worden mus under de tegenstaanders van het asielzokerscentrum. Die mussen immers niks

van butenlaanders hebben, zee de iene plietsiemann, een lange dunne, achteloos tegen Ruth. De aandere, een stevige mit een rooie snorre, zee der gauw achteran dat zien collega bedoelde dat die lui het niet zo hadden op gekleurde meinsen in het algemien. Nederlanders en butenlaanders. Maor veur hetzölfde geld waren het kwaojongen ewest, miende de rooie snorre. Domkoppen, uut op een verzettie. Of an-efieterd deur de olden. Tammo kende de beide plietsiemannen. As braandweerman was hij ze wel tegen-ekomen. Niet onaordig, maor ok gien hardlopers. Umdat ze hum ok herkennen waren ze nou ijverig genog. p. 110.

SENTIMENTALITEIT: De Drent doet erg sentimenteel over babies, oude mensen en vrienden en over speciale gebeurtenissen zoals bruiloften, verjaardagen en begrafenissen. Ondanks zijn flegmatiek en onaandoenlijk uiterlijk is hij snel diep ontroerd.

Tammo was die nacht wat langer ebleven as een uurtie. Zunder dat ze het er nou zo op anlegden, waren ze der namelijk iniene deur ewest. En inderdaod, net as mit zwummen: ie verleert het nooit. Een kalm begunnegie, maor toen ze de slag ienmaal weer te pakken hadden, weur het een merakelse finale. p. 85.

Ofgelopen nacht had hij terloops het nachtlampie aneknipt en een zet naor heur ekeken. Hiel veurzichtig had hij toen ok even het laken opetild. Ruth had diepbroene, zeg maor zwarte tepels. Zoas ze ok zwart schaamhaor had. En de allermooiste schaterlach van de wereld. Dat opgeteld bij een koninklijke manier van klaorkomen. p. 86-87.

Hij leup de gang op. Veur hij Ruth an de tillefoon kreeg, had hij het plan al hielemaal in de kop. Toen hij het allemaal deuregeven had, vreug hij an heur of ze het redde?

Ze zee dat ze het redde. En an heur stemme heurde hij dat ze het miende.

‘Ik hol van oe’, zee hij.

‘Ikke van oe’, zee zij.

‘Woj mit mij trouwen?’

‘Muj dat nou weten?’

‘In principe’, zee hij. ‘Wieder huuf wij nog niks of te praoten.’

‘In principe graag’, zee zij.

‘Hej zundag tied?’

‘Um te trouwen?’

‘Nee, um argens een kop koffie te gaon drinken.’

‘Goed. Tenmienste as alles goed giet.’

‘Het giet goed. Tot dommiet.’ p. 129.

Theodorus Tiesing scheuf wat roppig achteruut. ‘Wat betiekt ach?’

‘Da’k in een milde stemming bin. ‘Ach’ betiekt da’k over mien hart strieke. Da’k mien beste doen wil veur jullie. Maor dan verwacht ik wel dat er wat

moois opbluien zal tussen de hoogstaande harmonieën en fanfaresector en die harde roege popmuziek. Mit dizze woorden sluit ik de vergadering en vraag ik de heer Tiesing nog even nao te blieden. Niet in zien hoedanigheid van veurzitter van de Langevelde Muziekdagen maor in zien hoedanigheid as schoonva van mien toekomstige vrouw.’

Veur het eerst in veule jaoren bleef Theodorus Tiesing de mond open staon van verbaozing. Hij kun het maor net ofgriepen aans was hum het kuunstgebit zo op taofel evallen. Lichtkaans precies in het bossie plastic fresia’s of tussen de krummels van de eierkoeken.

‘Va’, zee Tammo toen de aandern vort waren, ‘ik koom zundag bij oe en moe op de koffie mit mien toekomstige vrouw. Het kan wezen da’k ok oen toekomstige kleinkind mitneem. Hij is broen, zien name is Jacob en hij is gek op voetballen.’

‘Broen?’

‘Ja, zoas Othello.’

‘Ik weet niet...’, begunde Theodorus Tiesing verbiesterd. ‘Ikke wel’, zee Tammo der mitien vastberaoden overhen. ‘Te bint mien va en moe en daorum wil ik oe de vrouw veurstellen waoras ik mien hiele leven op ewacht heb. Wiedder zuj gien last van oens hebben.’

Theodorus Tiesing nikkopte allennig. p. 130.

GASTVRIJHEID: Dit kenmerk van het Drentse leven wordt door ieder, die het heeft ervaren, beaamd. De boer en zijn vrouw verwelkomen alle bezoekers hartelijk, of het nu familie is of vrienden uit hun eigen of een ander dorp, vertegenwoordigers, volkomen vreemden, of buitenlanders. Ze delen wat ze hebben en in dit zuinige land geeft men dikwijls met opmerkelijke vrijgevigheid. De meeste Anderense gezinnen betonen nabuurschap ver boven wat van hen door de traditie wordt gevraagd en het ontbreekt hen niet aan hoffelijkheid. Hun waardering wordt soms, al is het wat onhandig, in woorden uitgedrukt.

Die middag haalde hij Jacob op. Vanzölf keek het volk wat vrömd op toen Tammo mit een tenger Moluks jochie het veld op kwam en een plekkie langs de lijn zöcht ter heugte van de middenstip.

‘Ontwikkelingshulp?’ reup er iene. p.39.

ZEDIGHEID: De Drentse houding ten opzichte van het menselijke lichaam is volkomen natuurlijk. Geen gevoel van schaamte of zedigheid belet hem zich aan of uit te kleden in aanwezigheid van anderen. De auteurs praatten in de pompstraat met B.T.’s vrouw toen B.T. binnen kwam, volkomen onverstoorbaar, in zijn dik hemd en lange, eigengebreide onderbroek. Een andere keer trok hij zonder haast te hebben zijn hemd en broek over zijn onderbroek aan in de woonkeuken, waar we koffie zaten te drinken.

Nicht Ankie kwam op bezuuk. Toen Tammo zien bien uut bedde steuk, zodat zij de name op het gips zetten kun, gliste heur haand rap under de deken. Het

middelste bien was nog best in orde, kreide ze even later. De zusters deden asof ze niks eheurd en eziene hadden. Nao het ontslag uut het ziekenhuus mus Tammo weerum naor Langevelde. p. 35.

De blotekontencamping?’ vreug Tammo. ‘Um dizze tied van het jaor?’

‘Ze gaot altied naor dezölfde plek’, zee Ruth.

Tammo gnees. ‘Loeren naor menaars kiepenvel.’

‘Volleyballen’, zee Saakje schamper. ‘Nudisten doet niks as gemengd volleyballen. Dat alle onbedekte dielen goed hen en weer den slingert.’

‘Hoe weej dat?’ vreug Tammo.

Saakje sneuf even. ‘Ik heb verkering had mit iene die een schiere camping in Frankriek wus. Bij ankomst bleek dat ok zoe’n blotekontencamping.

Nao drei dagen op de boek liggen he’k de verkering uutemaakt en bin’k allennig vertrökken.’ p. 105.

EERLIJKHEID: Zoals hiervoor reeds is verduidelijkt, kun je de Drent niet helemaal als een ronduit iemand beschouwen, wegens zijn ontwijkende antwoorden en zijn neiging tot uitvluchten.

Tammo much dan een held wezen. Maor wel iene op sokken as het op de liefde an kwam. Ze hadden nou jao al een hiele poos verkering. Dus weur het tied, miende ze. ‘Waorveur?’ wol Tammo weten.

‘Verloven en trouwen’, zee Sonja.

‘Laot wij het dan maor utmaken’, bromde Tammo.

‘Uutmaken?’ schrouwde Sonja overstuur.

‘Uutmaken’, bromde Tammo. ‘De braand is eblust. Het vuur is uut.’

‘Vien ie mij niet mooi meer?’ reerde Sonja. ‘Mut ik an de lijn?’

Tammo schudkopte. ‘Te bint mooi zat en zit merakel goed in het vleis. Laot het allemaol maor zien an Igor Geuchies of Geert Zwiep. Die staot in de rij. Ik bin oe niet weerd.’

Hij wol niet zeggen dat de seks hum wat tegenvöl. Sonja’s talent lag in het zingen. Zingen in de kark. Al het aandere was stuntelwark.

‘Hej mij bedreugen?’

‘Zo kuj ‘t ok bekijken.’

Sonja meuk het mitien uut. Aanderhalve week later scharrelde Tammo al mit Janna Drost, de typiste van de melkfabriek. Het duurde zeuventien maond. Toen kwam Janna in de Heer. Tammo miende dat de Heer der vaste niet van wakker liggen zul as hij bij heur in bedde kreup. Maor Janna zee dat er naost de Heer gien plek meer was veur Tammo. De volgende was Elly Battering, de dochter van de boekholder. Nao een blauwe maandag had Tammo der al tabak van. Elly was hum te precies. En hij had ok gien zin in daansles. Butendes stun de zomer veur de deure en kwam nicht Ankie logeren. Mit die welzijnsarker was het niks eworden, schreef Ankie. En dat ze zo uutkeek naor de vakaantie in Langevelde.

't Vrömmes dat heur börsten in de achtertune holdt

- *Waarumme bol ie oen börsten in de achtertune?*

Tja, 't is een manlu-maatschappij, niet?

- *Ja, dat wee'k, mar kuj ok uutleggen ...*

Zeker, ik zal 't uutleggen, zeker:

Umdat 't een manlu-maatschappij is

Mit al dat gedonder over börsten

He'k besleuten mien twei börsten in de achtertune te holden

En een paar keer per dag gao'k mit heur an de wandel

In de regel an een ende touw mar ok wel ies gewoon lös

En dan springt ze op en dale en steigert ze een beetien

En op die maniere kriegt de manlu heur gerak mit dat börstengegloep

En dan kan ik mooi deurgaon mit mien aandere bezigheden.

Vrugger leut ik ze 's nachts buten onder de prachtige steerns

Mar toen kreupen der kleine mannegies hen binnen over de muren

Ik hebbe wel wat aans an de kop as mien börsten:

Australië - bijveurbield - Australië:

Um oe de waarheid te zeggen, ik deenke hiel vake an Australië!

- *Dankewel daj mit oens praoten wolden, juffrouw Delia Fair*

(Paul Durcan)

Vertaling Martin Koster, *Hotel an't spoor*, HDB.

Het weur een merakelse zomer.

In de harfst daornao kwam Alie Hulties, kantinehulp van de melkfabriek en linksbuten van het dameselftal. Een kwiek peerdenstartie en een paar borsten um bij te reren van mooïghed. Veer prachtige maanden, toen was het over. Alie kun allennig over voetbal praoten. p. 20-21.

Wie is het feestvarken ?' vreug iene in de deure.

De burgemeister. Ze much er wezen zoas ze daor stun in het strakke maantelpakkie. p. 28.

Gladde Geert hinnikte wat mal. 'Da's een goeie. Die mu'k ontholden. Der gaot trouwens ok verhalen over oe.' De annemer wees naor Jacob die al wat wederelopen was. 'Dat kleine broenegie is zeker heur zeune?'

'Broenegie?'

Geert steuf op. 'E wilt toch niet zeggen dat hij gruu is. Of rood?'

'As het op kleuren an komp, Geert, kun ie der ok wat van. Ie ziet al aordig blauw', zee Tammo schamper. 'Sonja zal niet veul an oe hebben, vanaovend.'

Geert Zwiep haalde de scholders op, trök een sigarendeuze uut de binnenbuutse en nikkopte naor Jacob die wat aorzeldnd weerum kwam lopen. 'Ik heur dat ie eh ... het hiel goed vienden kunt mit zien moe.'

'Van wie heur ie dat, Geert?' vreug Tammo.

'Tja', de annemer maakte een loos gebaar mit de deuze en stak toen de braand in een sigaar. p. 40.

Dina scheut in de lach. 'Ik zal eerst vraogen wat er waar is van dat fraude-onderzuuk. En as ze dan mit het water

veur de dokter kooft, za'k zeggen dat wij openheid van zaken mut geven. Der niet umhen dreien. Niks under het vloerklied, burgemeister.' Ze wreef zuk in de haanden. p.117.

De inbraak bij Tammo is nooit hielemaol opelöst. De Soedanese asielzeker die ze der veur opepakt hadden, müssen ze toch weer laoten gaon. Ze hadden hum in zwaor beschunten toestaand evunden tegen de stropakken in de kapschure van Mans Boesjes. Mit een lege berenburgflesse naost hum. Hij lag er te ronken mit de gelukzalige glumlach um de lippen die aj ok wel ziet bij oudere Friezen as ze hiel diep in het glassie ekeken hebt. Maor de man kun, toen hij weer nuchter was, mit de kassabon van de slieter domweg bewiezen dat hij die berenburg zölf ekocht had. Butendes ontbrak van het collectebussie elk speur. En Alex Warmels zweeg over de inbraak zoas hij over zowat alles zweeg. p. 136.

HUMOR: In Anderen komt humor voornamelijk tot uiting bij het vertellen van gebeurtenissen van mensen die men kent of bij het vertellen van grappige verhalen, bij het uithalen van streken en bij het bedenken van grappige spelletjes voor de wedstrijden die tijdens het zomerfeest worden gehouden. Gevatheid of slagvaardigheid komt niet veel voor. De twee mannen uit Anderen die deze kenmerken wel bezaten waren uitzonderingen.

In het algemeen denkt men concreet en is de reactie langzaam. De boer en zijn vrouw hebben tijd nodig om alles zorgvuldig te overdenken. Vandaar dat de dorpelingen hun grootste plezier pas een dag of een week nadat zij een onderhoudend verhaal of

toneelstuk hebben gehoord of gezien schijnen te beleven. En blijkbaar kan dezelfde grap met evenveel pret de tiende keer als de eerste keer worden verteld.

...

Voor velen bleken de pogingen van de Amerikaanse hoogleraren om intensief aan het dorpsleven deel te nemen buitengewoon grappig. De eenvoudigste poging tot deelname leek al misplaatst.

...

Verhalen die men grappig vindt hebben vaak te maken met de vervelende gevolgen van teveel eten en met de moeilijkheden van het "boertje van buten" die naar de grote stad gaat. Hier komt vaak nogal wat gooi- en smijtwerk aan te pas. Als men werkelijk hilariteit wil veroorzaken, komt de "po" op de proppen.

...

Seks wordt echter niet beschouwd als een geschikt onderwerp voor grappen, en "smerige verhalen" erover worden noch verteld, noch getolereerd.

...

Duidelijk is dat de Drentse humor noch subtiel, noch gekunsteld is, maar men kan wel met zekerheid zeggen dat, overeenkomstig de geaardheid, het niemand ernstig zal kwetsen.

De fascinatie voor borsten komt in vrijwel elk hoofdstuk terug. Niet alleen Tammo Tiesing; vrijwel elke Drentse plattelander lijkt voortduren naar de 'bos hout voor de deur' te kijken. Mannen onder elkaar hebben een gemeenschappelijk gespreksonderwerp. Immers de horen tot eenzelfde club MMMVVT.

Bij vrouw Bekelaar roofden ze drei slippies en een bh van de liende. p. 6.

Behalve de luttelken rond zien linkerarm, had hij der ok iene op de rechterbovenarm. Een andeinken an buurmaagie Lidia Beuving die de taanden in zien spierballen zette toen hij bij het doktertje speulen wat al te vlot terzake kwam. p. 10.

... En zien neie chef: Jan Kees Rotmensen. Naor ze zeden een fanatieke nudist.. Een propagandist van het blote gat. p.12.

En Titia was een machtige sopraan met machtige borsten. Waordeur ze niet alleen het oor, maor ok het oog streefde van de mannen. As Titia Moorlag had ze indertied triomfen eivert bij de Grunniger Operette Vereniging. As Titia Tiesing-Moorlag soleerde ze tegenwoordig bij het gemengde koor Allegro Non Troppo. Wat heur anbelangt bleef dat behölpen, maor Langevelde had now ienmaol gien operettevereniging. Ze mus het doen met de jaorlijkse uitvoering 'Geliefde Lieder' in het bejaordenhuus. Nao wat zeuren en dreigen had ze Theodoris indertied zowied ekregen dat er mitien nao de pauze een medley van bekende operettemelodieën op het programma stun. In een

stief kwartiertje zung ze dan in dirndljurk de bejaorden van de sokken. De vrouwlú vanwege de romantiek en de mannen vanwege het décolleté. p. 16-17.

Veur hij op pad gungleup Tammo nog even het kantoortje van Ruth Ririwattil binnen. De neie secretaresse zag er haoste wat deftig uut in het maantelpakje.

Mooi deftig, miende Tammo. En butendes barre begeerlijk. Ze stun naost heur buro en smeerde net wat nivea op heur haanden.

'Hoej niet te proberen', zee hij. 'Wit kriej ze toch niet.'

Ze schaterde het uut. 'Of bi'j jaloers?'

'Mangs wel', zee Tammo. 'Vrogger in B-1 bij Blauw Wit speulden der ok twei Molukkers mit. Ambonezen zeden wij toen nog. In de witte broeken oogden ze hiel wat beter as wij rnit oenze blieke bienen.' p. 17-18.

Ruth steuk de tonge naor hum uut en leup de kamer in. Op de baank zat een maagie dat het inderdaod verdiende te worden umschreven as het kleine zussie. Ienviefenvieftig, schatte Tammo heur, toen ze opstun um hum een haand te geven. Maor energie veur dreimeterdartig. Ogen daoras de levenslust uutspaterde. En werachtig de mooiste meid van de wereld. Blote voeten, een strakke spiekerbroek en een truigie dat zicht gaf op een navvel die hum deinken deu an een knup in een stuk dropveter waor net nog op esabbeld was. De mond völ hum der even van lös. p. 56.

Ik snap het.' Tammo steuk de doem op.

'Wat betiekt dat gebaar?' vreug de plietsievrouw achterdochtig.

'Het betiekt bedankt.'

'Mmm.' Toen zee ze haost wat giechelig: 'Eerlijk gezegd ziej der ok hielemaol niet uut as een geheime homo.'

'Hoe zie ik er dan wel uut?'

'Meteropnemer? Glazenwasser?'

Tammo vulde an. 'Ambtenaar, braandweerman, biljarter.'

'Daor is vaste een bult over te vertellen bij een borrel in De Wilde Boer.' Mit dat ze het zee steuk ze de borsten wat veuruut. 'Wij zulden dan ok een pottie kunnen biljarten.'

Hij vun heur niet lillijk. Zeker niet. En dat uniform stun heur wel sexy.

'A'k niet bezet ware, ha'k ja ezegd', zee hij. En hij miende het. Maor het speet hum gien moment dat hij bezet was.

De plietsievrouw schokscholderde even. 'Het was 't proberen weerd.'

'Moi.' p. 71.

Toen de secretaresse de koffie neerzette zag Tammo dat hij en Alex Warmels tegelijks even naor het décolleté van het maagie keken dat uutzicht beud op het kaanten raandtie van een zwarte bh en de anzet van twei appetijtelijke borsten. Toen het heufd P&O die gezamenlijke belangstelling ok vaststelde, grijsde hij breeduit naor Tammo. 'Het is niet netties, maor wel mooi', zee hij toen het maagie de deure

achter heur dichtedaone had. 'Maar daor kwamen ie niet veur. Wat hej op oen hart?' p. 122.

SPANNINGEN EN ONDERDRUKTE EMOTIES

De loop van het dorpsleven is gelijkmatig, bedaard aan de oppervlakte. Toch zijn er diep verborgen spanningen aanwezig, hoewel deze niet gemakkelijk te ontdekken zijn. Openlijke agressie wordt tegen vrijwel elke prijs vermeden en openlijke blijken van genegenheid zijn eveneens zeldzaam, zelfs tussen ouders en kinderen die ouder zijn dan vier of vijf jaar. Een groot deel van de Drentse bevolking zou van de gemiddelde Europese of Amerikaanse waarnemer het etiket "zeer verlegen" of "gesloten" opgeplakt krijgen. Het is voor de Drent moeilijk zich los te maken van zaken die hem diep treffen of om zulke belangrijke aspecten als leven, seks, godsdienst en dood te bespreken. Seks-problemen worden grotendeels voorkomen doordat jonge mensen 's avonds in de stookhut tamelijk vrij, maar toch wel heimelijk, op dit gebied kunnen experimenteren. De daaruit voortvloeiende zwangerschappen worden in de Drentse zanddorpen geaccepteerd. Zelfs als de ouders de situatie niet op prijs stellen, zullen ze het in het openbaar afdoen met uitdrukkingen als, "er is toch niets aan te doen" of "wat komt, komt."

...
Lichamelijke rijpheid komt vaak veel vroeger dan geestelijke rijpheid en dat kan een oorzaak zijn dat iemand zich niet op een bevredigende manier kan aanpassen en wennen aan familie- of dorpsgroepen.

....
Alcoholisme kwam in het verleden in Drenthe algemener voor en in ernstiger vormen dan tegenwoordig. In sommige veenkoloniën komt het nog veelvuldig voor. In de zanddorpen is het gebruik van jenever heel matig, in overeenstemming met hun algemene patroon van zuinig leven.

Krankzinnigheid komt zo nu en dan voor en is meestal schizofreen van aard. In Anderen is één geval van een man die lid van de NSB is geweest en van wie na de oorlog werd gezegd dat hij "helemaal in de war" was. Hij is momenteel in een inrichting in Zuidlaren.

In de afgelopen twintig jaren zijn er twee gevallen van zelfmoord in Anderen geweest, beide door ophanging. De één was iemand met een bochel die een kruidenierszaak had en zich niet kon schikken in de veranderingen die volgden op de verwoesting door brand van zijn boerderij annex voorraadschuur. Geen motief was bekend van de tweede man, zelfs niet bij zijn vrouw, behalve dan dat hij zich voortdurend ergerde aan een hoge aanslag die hem "ten onrechte" door de belastingdienst was opgelegd. Hoewel deze cijfers laag zijn, is het belangwekkend dat de cijfers voor Drenthe iets hoger liggen dan het landelijk gemiddelde.

Het lijkt daarom billijk te zeggen dat het op de gemeenschapszin gerichte sociale leven van het dorp, dat individualisme net zo min aanmoedigt als begunstigt, een remmende invloed heeft op gevoelsmatige uitingen. Er zijn natuurlijk wel een paar

sociaal aanvaarde uitlaatkleppen. De toneelvereniging is een bijzonder belangrijke. De uitvoeringen bieden zowel het gehoor als de spelers gelegenheid, al is het tijdelijk en alleen in overdrachtelijke zin, zich intensief in te leven in een gevoelsrijk milieu. Het is derhalve niet verwonderlijk dat de meest geliefde toneelstukken ofwel zeer melodramatisch zijn, ofwel diep tragisch.

WIJSGERIGE BESCHOUWINGEN

Mensen zoals de Drenten, die eenvoudig en beslist in hun leven en taal zijn, geven slechts zelden uitdrukking aan wijsgerige ideeën en begrippen. De Drent heeft zeker "religieuze gevoelens" maar voor zover wij konden nagaan brengt men het niet onder woorden. Hun onpersoonlijke en gezamenlijke beleving van de godsdienst stimuleert het abstracte denken niet. Af en toe worden opvattingen over werk, zuinigheid, natuur en dood onder woorden gebracht. Hard werken "hoort zo" en is "goed". Men hoort spaarzaam te zijn, zijn begeerten te beperken.

Tammo en Ruth zaten die aovend nog lang te praoten. Tammo gunde humzölf nauwelijks afgeronde gedachten tussen zien verhalen deur. Flarden van van alles scheuten hum deur de kop. Over een leven dat hij eneumen had zoas het kwam. In al zien onvolkomenheid. Maor nou was er Ruth. Het ienige wat zuk verankerde in zien heufd was de zekerheid dat hij gek was op heur. Onherroepelijk gek. Gek op die grote donkere, andachtige ogen. Gek op heur billen die hij naokeek as zij even naor het aanrecht leup. Gek op het prachtige glanzende haor um het zachtbroene gezicht dat mangs boekdelen sprak, mangs ok zo geheimzinnig was.

Zij vertöl heur verhaal. Geboren in Kamp Schattenberg in Westerbork, maor veural opegruid in Hoogeveen.... p. 36.

... was de zölfmoord van Ep Oele. Ze kende hum nauwelijks, maor hij was in elk geval ien van de ambtenaren die heur altied groette. Dat zoiene der zölf een ende an emaaft had, zette heur an het prakkezeren. Over dingen waar zij nog nooit an had duren denken. p. 60.

Besluit

Zodoende geeft de kleine culturele gemeenschap in Anderen, opgroeiend vanuit zijn zanderige bodem, zijn heide, weide en bos, in eeuwenlange, betrekkelijke afzondering, blijk van een hardnekkige taaheid in het aangezicht van de 20ste eeuw. Terwijl het dorp zich buigt in de wind en storm van zowel kleine als zeer grote veranderingen in de natuur en de cultuur, geloven de auteurs dat het de hardheid heeft om nog vele jaren te overleven.

De secondant

Jan Veenstra schreef *De secondant* op uitnodiging in opdracht van het Hoogetveens Schaaktoernooi. In deze novelle van 2016 blikt Oom Jan terug op hoogtepunten in zijn leven. Neef Jan is de toehoorder met af en toe een vraag.

Oom Jan is in Den Haag boekhouder bij een christelijke reisorganisatie. Hij heeft schaken leren waarderen vanwege de stilte tijdens partijen. Op een prikbord van de schaakclub vindt oom Jan een briefje van een grootmeester. Lau Jennen vraagt een secondant, een hulp. De grootmeester heeft een belangrijk toernooi en wil zich daarop in gepaste rust voorbereiden. Oom Jan krijgt de tijdelijke goedbetaalde baan als oppasser van Lau Jennen. Het tweetal vertrekt voor zes weken rust naar Zwitserland. Na de rust volgt het toernooi in het Deense Odense.

De belangrijkste taak van oom Jan: de grootmeester uit de buurt houden van aantrekkelijke vrouwen. Hoog in de bergen lijkt dat aanvankelijk te lukken.

Het grootste deel van de novelle beschrijft wandelingen in de bergen, met verpoizing op alpenweiden, in het pension, en een enkele keer in de plaatselijke kroeg. Oom Jan en de grootmeester beheersen al snel korte groetwoorden. *Grüezi mitenand*. De alpenmijmeringen van de vrijgezelle heren bevatten verholde levenswijsheden.

De grootmeester heeft een dominante rol. Oom Jan is de loopjongen. De grootmeester lijkt hormoongestuurd. Oom Jan is de meer bezadigde tegenspeler die met moeite zijn opdrachtgever in het gareel houdt.

Hoogetveen speelt een – familiale – bijrol.

De schrijfstijl is licht archaisch. Veel woorden komen uit de vorige eeuw; inmiddels in onbruik geraakt. Deftige boekentaalpraat. De schrijver is niet spaarzaam met bijvoeglijke naamwoorden.

Ik las *De secondant* na de drie Drentse boeken. Opvallend:

De grootmeester is verzot op boezems, de secondant is ingehuurd de grootmeester van vrouwen vandaan te houden. De grootmeester is zijn hitsigheid nog niet te boven. De secondant is standvastiger wat dat aangaat; een overtuigde vrijgezel die er zelfs moeite mee heeft zijn hospita in Den Haag een groet uit de bergen te sturen. In zijn onderdanigheid is de secondant superieur aan de grootmeester; zoals een meester zonder slaaf niets zou zijn.

Ik telde ca 5 x verwijzingen naar borsten op (naar schatting 60.000 woorden. 98 pag.)

Het gereformeerde geloof steekt ook in *De secondant* de kop op, zij het in badinerende zin. Religie is van geloof verschoven naar cultureel literair erfgoed. Hooglied komt (weer) voorbij.

Ik meen enkele verkapte verwijzingen te lezen naar Haagse homoseksuele hofkringen en naar wereldliteratuur; onder andere naar Stefan Zweig.

Enkele citaten.

Openingszin pagina vijf.

Om Jan is mijn lievelingsoom. Niet alleen omdat hij dezelfde naam heeft als ik, maar vooral omdat hij mijn enige oom is. Bij de eerste aanblik denk je: een niemandalletje, een propje met een iets te groot, eivormig hoofd. Kaal zolang ik er weet van heb. Met een krans vettige krullen. Een beetje morsig. En een bolle buik die tussen de twee onderste knooppjes van zijn sleetse overhemden altijd wat harig uitpuilt. p. 5.

Neef Jan zegt: De vrouw kijkt me verschrikt aan. Ze doet me even denken aan mijn moeder, die destijds van onze klassenleraar op de middelbare school in Hoogetveen, in mijn bijzijn, de mantel kreeg uitgeveegd omdat ik er thuis met de pet naar gooide. Ik beloof de verzorgster prompt beterschap. p. 10.

Oudoom Fokke, wethouder en mannenbroeder in Hoogetveen, en aldus door-desemd van – in vaste volgorde – vermaning, vergelding en goedertierenheid, zei oom Jan de wacht aan, trok de toelagen in en droeg hem op werk te zoeken. Maar omdat een zwart schaap in de familie een smet blijft op je blazen als notabele, hielp hij hem tenslotte toch weer een handje via een bevriende dominee. p. 13.

Lau Jennen en zijn veroveringen.
Eerst Astrid daarna Louise.

Mijn god, wat een goddelijk lijf.

Maar ze was helaas ook erg bezitterig aangelegd. Dus toen ze begon over trouwen, heeft hij hals over kop een paar nachten doorgebracht in het bed van Annefleur, die hij in het Kurhaus had ontmoet. Een kittig ding. En opmerkelijk pienter. Ze wou zelfs tegen hem schaken in bed. Blote-konten-schaak, stelde ze voor. Hallo zeg! p. 21.

Ik ben traag, had oom Jan teruggezegd. Ik heb nooit aan vluggertjes gedaan.

De grootmeester was in een schorre lach uitgebarsten. ‘Daar zou het vrouwelijke deel van de mensheid u wel eens heel dankbaar voor kunnen zijn.’ p. 29.

‘Die door en door gereformeerde moralist, die bij het Bijbellesen aan tafel het Hooglied altijd oversloeg, zat ineens met zijn overjarige vingers aan de korenschoven en druiventrossen van de zustersjes.’ p. 38

‘Mijn vader, jouw opa, kon in het bijzijn van anderen jouw oma kapittelen als ze met haar Drentse accent even uit de bocht vloog. “Netjes praten, Noortje, we zitten hier niet bij de Neanderthalers!”’ p. 39

De grootmeester zwijgt een poos met samengeknepen lippen. ‘Verdomme!’ Gaat hij ineens verbeteren verder. ‘Dan ben je goed in schaken. Verrekte goed zelfs. Waarschijnlijk de beste. Je schaakt, om te winnen. De eer in de aandacht. Maar je schaakt nooit voor je plezier. De boel op stellen? Slappe lach? Schei uit. Geloof me, van schaken word je gemakkelijker chagrijnig dan van de donkerste herfst dag. Gelukkig valt je af en toe een mooie dame in de schoot als je aan de weg timmert.’ p. 60.

Om Jan moet erkennen dat zijn ‘onaanzienlijk sloofje’ werkelijk een prachtstuk is, hoewel ze er nu bij loopt als een aftandse melkmeid, in die sleetse overall. Die trouwens – ook daar kan oom Jan niet omheen – op verschillende plekken vrijmoedig kiert. Waardoor hij met zijn geoefende oog meteen vaststelt dat haar borsten die van de Haagse Hermandad ruim naar de kroon steken. p. 67.

Lau Jennen snuift even. ‘Tussen hoer en dame zit niet zoveel, beste man hooguit een vastgoedexpert, als ik kijk naar mijn zus. Maar moeilijk grijpbaar zijn ze wel. Niet voor niks is de dame op het schaakbord de beweeglijkste van alle stukken. In ons voordeel speelt dat onze dame actrice is. Die wil meer van het leven dan een simpele alpenboer.’ p. 71.

De Zomer van ‘59

Hilbrand Bos is een tiener in Noord(scheschut), zoon van de timmerman. In de hete droge zomer vult hij zijn dagen met rondhangen met leeftijdgenoten, praten over de zin van het bestaan, vooral mijmeren over willige meisjes, over ‘het’ doen en over de overeenkomsten tussen pubersex en dekken door een ram van een Vlaamse Reus. Konijnen verlaten de kerk niet voor ze zingen. Konijnen weten niet van oppassen. Kennis over omgang met de andere sexe komt niet van ouders en leraren, literatuur en de leesbibliotheek brengen de redding. In hoofdstuk III kom ik het korte verhaal *Lezen kan nooit kwaad*, uit de bundel *Die nacht een feest* tegen. Hilbrand leent realistische literatuur en roept Gods wrake over zich af, maar hij weet na lezing wel wat de bedoeling is van de schepping. Hooglied kent vele variaties.

Puberdromen houden Hilbrand bij de les. Streetwise in het Noord.

Hij vroeg zich af hoe Chinese meisjes in het echt waren. Op plaatjes zagen ze er betoverend uit. Laatst op school beweerde iemand dat Chinese meisjes hem overdwars hadden. Maar die vent was een praatjesmaker. Wat wist zo eentje nou van China?
Pinda, pinda, lekkah!
Meer niet. p. 18.

Elke vrouw is een geheim.

In de hof verderop stond buurvrouw Schonewille mouwloos op de tenen om de was van de lijn te halen. Hilbrand zag plukken vlossig haar grauw afsteken tegen bleekwitte oksels en het was alsof hij er ook de ranzige geur bij rook, die hij van de buurvrouw kende. De geur die bijna altijd in hun halletje hing, omdat de buurvrouw vaak kwam aanlopen. Om te bellen. Haar schoonzuster was niet goed. Even voelde hij zijn maag opspelen. Waarom roken sommige vrouwen toch zo weerzinwekkend? p. 20.

Over een klasgenote.

Het speet hem dat ze in Fluitenberg woonde en dagelijks uit school de andere kant op fietste. Hij vroeg zich wel af of ze beneden ook zo weinig haar had. Terwijl haar borsten er toch al tamelijk volwassen uitzagen. Maar misschien zei een oksel niks over de rest van het lijf. Bij Leida wel trouwens. Een volle bos onder de armen en een volle bos tussen de benen. Hij had het wel mooi gevonden. Een tikkel dierlijk, maar meteen ook heel sereen. p.22.

Fokke wil met zijn vriend Hilbrand naar Afrika om negerkindertjes te bekeren. Hij stelt wel een voorwaarde.

Op de achterkant van een kalenderblad had Fokke in vier kleuren geschreven dat Hilbrand Bos hem eeuwige trouw zwoer, elke dag voor warm eten zou zorgen en op al hun tochten afzag van meiden.

‘Wie zegt dat jij de leider bent?’ riep Hilbrand boos.

‘Ik wil ook wel eens een keer de baas wezen,’ momperde Fokke. ‘Anders ga ik wel alleen op pad als zendeling.’ p. 44.

Deze passage vond ik ook in *De secundant*, met een licht andere rolverdeling. In *De secundant* vraagt de grootmeester aan oom Jan om vrouwen op afstand te houden.

Het beeld van negers was in 1959 nog niet aangepast aan de werkelijkheid. Weinigen hadden zwarten in levende lijve ontmoet, laat staan er mee gevreeën. Teus Trip diende op Sumatra in het KNIL. De ‘buitenwereld’ was niet helemaal vreemd in Noord.

Vorig jaar kwam Bruin Biemold, toen ze na afloop van de catechisatie nog even achter de kerk stonden, ineens met het verhaal op de proppen dat Teus Trip geen gewoon mens was.

Bruin beriep zich op zijn oom die ook in Indië was geweest en die had verteld dat er in de oerwouden van Sumatra gigantische mannetjes Orang Oetangs huisden, die soms een vrouw uit de dessa roofden. Alles wees er op dat de moeder van Teus ook door zo’n mannetje was gegrepen, meende Bruin. Neem dat piekhaar en die lange bungelende armen! Een andere jongen riep schamper dat die armen zo lang waren geworden van het lopen met de kruiwagen, maar Bruin schudde het hoofd. Het kon niet anders of ‘Teus’ moeder was bevrucht door zo’n enorme mensaap. Als een mens het met een dier deed, kon er niks van komen, zei de ander honend. Kijk maar naar de schapen van Evert van der Vinne.

Maar Bruin verwees resoluut naar het muildier. Toen knikten de jongens met ernstige gezichten. Bij een paard en een ezel kon het ook! En Teus was inderdaad een hele taaie. In de weken nadien dook het verhaal hier en daar aan het Noord weer op. Mannen vertelden het wat besmuikt aan hun vrouwen. Soms kwamen ze dan achter hen staan om zich even grommend met de vuisten op de borst te slaan. Dan werden die mannen natuurlijk korzelig de keuken uit gestuurd.

Maar het was net alsof de vrouwen wel even met hun heupen wiegden en iets meer kleur op de konen hadden. Omdat niemand een hekel had aan Teus, bleef het verhaal één van de vele verhalen die aan het Noord de ronde deden. Het soort verhalen waar niemand zwaar aan tilde. Tijdverdrijf en wat heimelijk plezier. p. 64-65.

Fokke Booi wil verkering met schippersdochter Aaltje Edelveld, maar de jongen met een min been (kinderverlamming) durft haar niet te vragen. Fokke vraagt

zijn vriend Hilbrand om te bemiddelen. Hilbrand kwijt zich halfslachtig van zijn taak. Hij nodigt Aaltje uit voor de bazar van de korfbalvereniging. Fokke moet zelf aan de bak.

Op de bazar ontluikt de liefde tussen Hilbrand en schele roodharige sproeterige Aaltje. Haar uiterlijk is haar gebrek. Ze staat niet alleen; bijna alle dorpsgenoten vertonen een of ander lichamelijk of geestelijk gebrek. Wie geen bijnaam heeft is ‘normaal’. Fokke pist naast de pot wat de verkering aangaat; het schijnt hem niet te deren.

Pisgeur en stront komen in de anekdotiek regelmatig voorbij. Geheel in de traditie zoals beschreven in *Diep geworteld* (Keur&Keur).

De oude man had nogal eens een ongelukje als hij een wind liet.

Hoe ze ook poetste en boende, moe kreeg die weeë geur niet meer uit de slaapkamer.

En dan de pispot. Iedere ochtend moest Hilbrand de volle pispot naar beneden dragen. Ranzige bejaardenpis met koude koffie en twee sigarenpeuken.

Hoe vaak was het er op de trap niet overheen geklotst?

Over zijn handen. Over zijn benen. Net zo vaak had Hilbrand in gedachten die man boven de schedel ingeslagen met die pispot.

Maar de dood was de oudoom genadig geweest en had hem, op een dag dat Hilbrand met schoolreisje naar het Zuidlaardermeer was, in vrede laten inslapen.

De slaapkamer moest daarna wel een beste beurt hebben met de verfkwas. p. 68.

Maar Tinus durfde er niet op te zweren dat het de neger was geweest, want toen hij vervolgens achterom had gekeken, ging de wandelaar net even uit de broek achter een kastanje.

Natuurlijk had een neger ook zijn behoeften, maar een keihard bewijs kon je het niet noemen. p.129-130.

Riekie, zwangere minderjarige tante – Riekie is een nakomertje – van Hilbrand komt bij haar zuster (Hilbrands moeder) wonen. Mooie meid Riekie – geen hoer, maar wel van losse zeden – wil niet zeggen wie de verwekker is van haar kind. Hilbrand had ooit wel met tante Riekie willen ‘oefenen’.

Wat zou er zijn gebeurd als Riekie toen stiekem bij hem in bed was gekropen? Hij prees zich nu gelukkig dat hij dat destijds alleen maar even had gehoopt. p.77.

Het beeld rijst op van een buurtgemeenschap aan een drooggevalle kanaal met veel sullige mannen en wereldwijze meiden die zich, al dan niet voor guldens en rijksdaalders, aan de borsten en in broekjes aan zwart schaamhaar laten betasten. De bewoners van de voormalige veenstreek lijken enkel geïnteresseerd in achterklap en elkaars besognes. Ik

tref veel mannen met een hoog gehalte aan kneuterigheid, maar misschien was dat toen zo. Volgehouden grappige anekdotiek uit een kinderleven.

Evert van der Vinne, de meteropnemer, door velen het Grote Licht genoemd vanwege de combinatie van zijn enorme zaklantaarn en een beperkt benul, had vorig jaar een mal ongeluk gehad toen hij zijn broer hielp op de boerderij. Zijn broekspijp was in de maaibalk van de zelfbinder gekomen en voor hij het paard had weten te stoppen, waren zijn edele delen al zo strak afgebonden dat voor hun voortbestaan moest worden gevreesd.

.....

Eigenlijk had niemand medelijden met die bonkige eenzelvige vent die in een verbouwd kippenhok achter het huis van zijn oude moeder woonde. Het verhaal ging dat hij het met haar schapen deed. Althans Tinus Gaap, de mollenvanger, beweerde dat hij Evert eens met de broek op de hakken achter de grootste ooi aan had zien schuifelen. Dat zou nu wel even afgelopen zijn. p. 100-101.

Aaltje Edelveld, de schippersdochter, heeft wel ambities. Ze wil naar de maan in navolging van de Russische Loena II capsule die in 1959 foto's van de achterkant van de maan gaat maken. Hilbrand Bos gaat mee in haar dromen. De serieuze verkering krijgt vorm in een afscheid van konijnensex. Voorzichtig experimenteren neemt de plaats in van stookhokcopulaties, zoals beschreven door Keur&Keur.

Twee jongvolwassenen bespreken met elkaar de zin van hun bestaan, de verdwenen plaats van God, voorkeuren voor stampot en andere gerechten.

Ze zagen de instemming in elkaars ogen. Hun handen gleden uitéén. Ongehaast en aandachtig kleedden ze zich uit. Naakt kropen ze tegen elkaar onder de dekens van het smalle divanbed. Pas toen kwam de eerste kus. Hilbrand voelde haar tepels tegen zijn borst en de aanzet van haar billen onder zijn hand. En hij voelde zijn geslacht opgaan tegen haar buik. Aaltje gunde hem de ontdekkingsreis met zijn handen. p. 161.

In *Diep geworteld* hebben Keur&Keur aangegeven wat in de (Drentse) gemeenschap met naoberplicht en mandieligheid gebeurt met dorpsgenoten met ambitie.

(In Anderen pleegt de een zelfmoord en verdwijnt de andere in Zuidlaren; inrichting voor gestoorden.)

Het noodlot dat Aaltje treft is niet door de gemeenschap veroorzaakt. De schippersdochter was juist geaccepteerd.

Wat volgt zijn minachtende uitspraken en afkeuringen van de vader van Hilbrand. In de ogen van de timmerman deugt zijn zoon niet. Hilbrand realiseert zich langzaam dat onmacht van zijn verwekker een oorzaak kan zijn voor afwijzing van zijn zoon. Hilbrand heeft geen vaardigheden om ook timmerman te worden. Volwassen gedrag en volwassen gedachten komen in de jongen naar voren, zij het langzaam.

Jouw meisje! Uit va's mond vond hij dat mooi klinken. Maar de glimlach in zijn hoofd bevroor toen hij va er meteen achteraan hoorde zeggen dat hij niet snapte wat dat kind in hem zag. 'Die kan toch wel beter krijgen.' Hilbrand haalde grimmig de schouders op en greep de bezem. Hoe kon zo'n vakman nu toch zo'n beroerde vader zijn? Met zijn handen kon va alles, maar met zijn hart leverde hij de laatste tijd vaak prutswerk. Het leek er bijna op dat zijn vader het nodig had om kwaad te zijn. Dat hij het er om deed. p. 114.

Tot ruim over de helft lijkt de roman een 'grappige' weergave van *coming of age* in Noordscheschut. De kneuterige alomantwezigheid van alwetende onnadenkende buurtgenoten overheerst. Van elke streekgenoot komt de korte, barokke en bij vlagen treurig hilarische levensgeschiedenis naar voren. Vaker dan eens gerelateerd aan borsten, poep, pisgeur en uro- genitale organen, inclusief zwart schaamhaar tussen de benen.

De anekdotiek is heel geschikt om lachers op de hand te krijgen. Keur&Keur.

Neger aan het Noord.

Er was een neger aan het Noord.

Hij was gezien op het fietspad, tegen twaalfen, terwijl hij kalm voort wandelde in de richting van de sluis.

Een neger in een licht pak. Met een grijze hoed. Die hij even optilde om huisvrouwen te groeten die hem tegemoet kwamen met zware boodschappentassen aan het stuur. Of werksters die op de bleek de lakens aan de lijn hingen. Een van hen was van opwindings met wasmand en al de kruisbessen ingelopen, waaraan ze zich lelijk de benen open haalde. p. 129.

Toen wees de neger naar Fokke die zich half achter een boom schuilhield. 'Wie is dat?'

'Mijn kameraad, meneer.'

De neger boog zich een beetje voorover en fluisterde: 'Zeg maar tegen je kameraad dat ik alleen op donderdag mensen in de kookpot stop.'

'Goed, meneer.' p. 132.

De zwarte vertrekt en komt niet terug in het verhaal. Een anekdotische zijspoor.

Naast de neger komt een enkele getinte Nederlands-Indiër voor in een onaangepaste bijrol.

De stijl en inhoud in het eerste en omvangrijkste deel van *De Zomer van '59* doen mij heel sterk denken aan de korte Drentse verhalen in *Die nacht een feest*. Ik lees – over de helft – verder uit plichtsbeseft voor deze bespreking.

Als het verhaal over de helft is komt vaart in de gebeurtenissen, tegelijkertijd vindt koersverlegging plaats. Fokke Booij trouwt met (zwangere) Riekje; de tante van Hilbrand. Fokke vertrouwt zijn vriend Hilbrand in herhaling toe dat hij het vaderschap op zich neemt, maar dat

van geslachtsgemeenschap (met een vrouw) nooit sprake is geweest of zal zijn. Aan Fokke zit geen vrouwen vlees. De eer van de homofiele mankepoot en de eer van de ongehuwde moeder zijn gered. Het jonge echtpaar vlucht naar Oostkapelle, of naar Westkapelle. Als de nazaat van tante Riekie – Frederik – eenmaal het huis uit is, verhuist het (echt)paar naar de Veluwe. Eenmaal in de bible belt stapt Fokke, als Riekie op zoek gaat naar een echte man, in een Drentse boerentraditie.³

In het slot komen veel, maar niet alle, losse eindjes ingenieus bij elkaar. Het ambachtelijke schrijverschap krijgt de boventoon; plots raak ik benieuwd naar de afloop. Op een enkel kneuterig uitstapje na is het einde van *De zomer van '59* krachtig, ontregelend en tot nadenken stemmend. En, in mijn filosofie is nadenken het hoogste goed.

Here weg

Tjepke Dogge, alias kermisbokser Redhead Paddy Malone, heeft twee mensen gedood. Hij zint nog op een derde. Aan het begin van de roman *Here weg* lijkt het er niet op dat het derde slachtoffer gaat vallen. De kermisbokser arriveert in de Mesdag aan de Hereweg. TBR, tegenwoordig TBS. Staccato vertelt Tjepko Dogge zijn (levens)verhaal. Al spoedig zijn de wortels van zijn bestaan bekend: gereformeerd nest aan de Hoogeveense vaart. Roodharig en onbegrepen. Onbegrip dat zich vertaalt in opstandig en soms als aggressief ervaren gedrag.

In de Mesdag verovert Tjepko zijn plek tussen medegevangenen en bewakers. Ruige directe taal. De eerste tepel komt al spoedig.

Aldus Kobus zelf. Zoals hij mij op mijn tweede dag ook meteen onbeschroomd vertelde over die perverse klant van zijn duifje. 'Die teringtepelterrorist beet hem er bijkans af.' p. 20.

Ook in *De zomer van '59* kwam ik zo'n tepelbijter tegen. Tjepko is de verteller van zijn verhaal. Een satan in mensengedaante was Tjepko, aldus zijn vader; een godvrezende keuterboer. (p.25). Vader Dogge is over zijn zoon vervuld van teleurstelling en boosheid. Net als de timmerman in *De zomer van '59*.

Ik mocht potdorie nog aan toe, de Here dankbaar zijn dat ze mij wilden hebben bij het leger, betoogde mijn verwekker, met dubbele tong. p.25.

De teleurstelling is niet wederzijds.

Ik hield van hem in zijn kleinheid, zoals ik hield van het landschap van mijn jeugd. Onnadrukkelijk, nergens adembenemend, maar o zo vertrouwd.

Op die avond in de voorkamer zag ik ineens de mislukkeling, een man die omgekeerd leefde, die alles op alles zette om zichzelf definitief te onttakelen, die zich gedwee – ja, bijna met graagte – liet koeienrenen door de kerk. Die bij zijn laatste glas de helft van de jenever ernaast gooide. p. 26.

Ook voor Tjepko zijn vrouwen gevaarlijken onweerstaanbaar.

Dat is mijn Waterloo. Ik ben snel afgeleid door vrouwen. Later, op de kermis overkwam het mij ook eens. Omdat mijn uitdager een dronken watje leek en ik tussen de touwen door zicht had op een paar borsten waarvan de tepels bijna door het T-shirt priemden, liet ik de dekking zakken, zodat ik pardoos tegen een maaiende rechtse hoek op liep en, nog voor ik tegen het canvas kwakte, het bloed al uit mijn neus voelde spuiten. p. 27.

Gelukkig bleek zijn zus Wiesje een engel in mensengedaante. Dat de satan en engeltje bij elkaar in hetzelfde bed slapen is wellicht niet door de Here voorzien.

3. Zelfmoord.

Het bedplassen is gelukkig verleden tijd. Maar ze komt nog vaak naar de zolder om tegen mij aan te kruipen en in slaap te vallen.

Soms, als ze haar been over het mijne legt, schuift ze het zover naar boven dat ze mijn stijve moet voelen. Ze heeft er nog nooit iets van gezegd.

Zoals ik nooit iets zeg van de harde tepels die - onder haar nachtpon - tegen mijn borstkas drukken. p. 31.

Alice, arts, raakt bevriend met Tjepko. Het in mijn ogen banale en verhuld gewelddadige zet zich nog even voort. Natuurlijk is een boek ook bedoeld om een andere wereld

te leren kennen, maar het uitstapje duurt me te lang. Ik lees met enige weerzin verder. De nadruk op vrouwen als gebruiksvoorwerp, op seks en drank gaat me tegenstaan.

Ik lees verder en worstel me door de het Mesdagasiel en de kortstondige verlofperiodes.

Misschien is geloof in God een weg om rechters te misleiden. De rechters trappen niet in de truc.

Tjepko Dogge volgt de actualiteit van geweld en moorden, naast gebeurtenissen op het boksfront. De tijd verstrijkt.

Hoe lang duurt een jaar, twee jaar, drie jaar?

Dat hangt ervan af.

Ik ben twee keer zo lang kermisbokser geweest als jochie op de lagere school. Ook twee keer zo lang heb ik tot dusver achter de tralies doorgebracht. Maar het lijkt nog niet de helft. Ik zat op de lagere school tijdens de oorlog. Jaren die zich in mijn geheugen hebben genesteld als een half mensenleven.

Niet om de mof. Die was meestal elders. De mof was hooguit een indruk. Een van die talloze indrukken, waar mijn geheugen destijds, toen bijna niets nog herhaling was, toen alles nog gekend en geweten moest worden, met de tong op de schoenen achteraan draafde. Geen wonder dat het die jaren heeft opgeslagen als een eeuwigheid. p.194.

Zijn zus Wiesje komt regelmatig op bezoek. Eenmaal vrij doet Tjepko Dogge wat hij al die tijd van plan was.

Na de onweerstaanbare daad trekt hij bij Wiesje in. Met zijn zus slijt hij zijn dagen. Het slot speelt zich af in Hotel van der Werff op Schiermonnikoog. In het café citeert een hotelgast de dichter Gerrit Achterberg.

U bent van hier?' vroeg ze de tanige man.

Hij hief zijn hand. 'Het eiland en ik, dat is een verhaal apart. Noem het maar gerust een affaire.'

Ik schoot in de lach. 'Vaste verkering?'

Hij grijsde even, schudde toen het hoofd en declameerde: 'Soms als de weg het wil, zijn wij weer samen en het opgelost geheim komt onveranderd vrij.'

Wiesje zette grote ogen op. 'Pardon?'

'Achterberg. Gerrit Achterberg,' zei de man. 'Mijn held. Zelf schrijf ik ook wel eens een versje, maar ik citeer toch liever de groten.'

'Wat is groot?' mompelde ik. 'Die Achterberg heeft TBR gehad.'

Meteen voelde ik de elleboog van Wiesje.

De man tuitte zijn mond. 'Niet voor zijn poëzie.'

'Ook niet voor zijn zweetvoeten.' Ik verkruimelde de rand van een bierviltje.

'Zijn al uw helden dan engelen?' De man nam een flinke teug uit zijn glas, veegde zich om de mond en keek mij aan met spiedende, bijna aanklagende ogen.

Ik moest aan Elvis denken en paraderende meisjes in witte slipjes. Traag legde ik mijn handen open op tafel. 'Precies,' grinnikte de man. 'Aan zijn tijd achter de tralies wijdde Achterberg trouwens een paar grimmige verzen. Maar als ze verkeerd vielen, koos hij eieren voor zijn geld.

Van een gedicht over de directeur van de TBR-inrichting luidde de laatste strofe: *Verraden krachten richten zich / op deze mens met het enige tekort! dat hij mij zólang zal genezen! dat ik mij op hem stort.* De directeur zelf schijnt Achterberg dat slot te hebben ontraden. Te veel agressie. Slecht voor het dossier. Daarom wijzigde de dichter de laatste woorden in: *tot ik een ander word.*

Ik floot even tussen de tanden.

De hond zuchtte diep zonder de kop van de poten te tillen. p. 239-240.

Voor intimi zijn de hotelgast en de hond, te herkennen. Zoals wellicht meerdere karakters ontleend zijn aan de Drentse dorpsgemeenschap. Maar wie opzoek gaat naar de evenknieën van de romanfiguren mist de aansluiting bij het verhaal. Ben je zelf een TBS'er? Had je iemand kunnen vermoorden? Kruip je bij je broer of zus in bed? Blijf je in wrok hangen?

Wie wil kan interessante vragen voor reflectie uit deze roman halen.

Bevindingen

Wat is in me aangeraakt en wat is blijven hangen na (her) lezing van deze boeken van Jan Veenstra?

Landschap

Vrijwel alle werk speelt zich af met Drenthe als decor. Het landschap rond Noordscheschut (Hoogeveen), de turf(afgraving), de ruimte en stilte doen op de achtergrond mee. In *Zangeres van zulver* is de stad Groningen te herkennen, net als in *Here weg*. De plattelandskarakters zijn vaak gemodelleerd naar archetypische Drenten uit de tweede helft van de vorige eeuw. De jaren zestig en zeventig zijn een bon van inspiratie in de diverse beschrijvingen. Opvallende rand-elementen zijn (pop)muziek, sigaren, drank en 'domheid'.

Religie

In alle werk komt het gereformeerde geloof, de opvoeding in de schaduw van dominees, ouderlingen en bijbel prominent naar voren. Misschien is de gereformeerde opvoeding de belangrijkste bron van zijn proza. Ondanks de titel *Here weg* is God niet verdwenen uit het leven van Tjepko Dogge. De bokser heeft God misschien verlaten, God heeft Tjepko Dogge niet verlaten. Het aantal pagina's gewijd aan bijbel, pastoor, Hooglied overtreft wellicht het aantal pagina's gewijd aan (banale) seks en geweld. (Ik heb niet geteld.) De wrake van de Heer is nooit ver weg, al krijgt die wrekende God een verzachtend sausje mee van *modern times*. Het leven hoeft niet altijd letterlijk genomen te worden. Het gereformeerde geloof is niet langer de islamitische versie zoals die in de jaren vijftig gangbaar was; al komt de zending en de zendingsbode met enige regelmaat terug.

Borsten springen naar voren, maar vaker dan erotiek komt God, Here Here, Verlosser, Jezus op de pagina's tevoorschijn. Zending, Hooglied, schijnheilige ouderlingen, de wrake van de Here en exegete zijn alom prominent aanwezig.

Vader en moeder

Elk kind houdt (van nature) van de ouders. In de puberteit komt de tijd van scheiding. De eigenheid van het kroost botst met de eigenheid van de verwekkers. In de boeken van Jan Veenstra komen de ouders er niet vaak goed vanaf. Vader als zeloot met minachting voor zijn (eniggeboren) zoon. Moeder ziekelijk en bedlegerig. De zoon blijft lang hangen in verongelijkheid en ziet pas laat de onmacht van

zijn verwekkers. Ingehouden agressie maakt langzaam plaats voor mildheid – *De Zomer van '59* –, of wacht net zolang tot het geëigende moment zich aandient om alsnog de wrake te laten ontsnappen – *Here weg* –.

Dorpsgemeenschap

Dorpelingen zijn veelal armen van geest, gebonden aan de streek en onwetend van de buitenwereld. Een neger zorgt voor opschudding. Ambonezen zijn onderdeel van het dorp, maar niemand neemt de moeite de ander te leren kennen. Wisselwerkingen blijven aan het oppervlak. Ieder heeft misschien zo zijn of haar gedachten; de lezer leert ze niet kennen. Geheel in lijn met de bevindingen van Keur & Keur in *Diep geworteld*; simpele mensen met weinig reflectie.

Seks

In al het werk van Jan Veenstra 'struikel' ik over borsten, tepels, billen, konten. Jongens in de tienerjaren lijken met weinig andere zaken bezig te zijn dan met de primaire en secundaire lichamelijke kenmerken van meisjes en vrouwen. Misschien dat ik mijn herinneringen kneed en vervorm. Ik vind geen aansluiting bij die observaties en passies. Het onderscheid tussen mooie en lelijke vrouwen en meisjes heeft zelden mijn aandacht gehad. Mijn focus lag (en ligt) op de ratio. Pas als ik een goed gesprek heb met een meisje/vrouw ontwaakt mijn gevoel voor schoonheid. Iedere vrouw met een goed verhaal kan mij verleiden. – Gelukkig weet ik die aandriften om op verovering uit te gaan te parkeren; een goed gesprek met vrouw of man is me inmiddels ruim voldoende. Een verademing. –

Deze, noem het oppervlakkige, benadering van de omgang tussen de sexen is wellicht geen exclusieve Drentse eigenschap. In enkele tussenzinnen geeft Jan Veenstra aanzetten tot reflectie en verdieping; vaak lijken dit – voor mij – geïsoleerde mededelingen. In communicatie met een ander (roman)karakter vind ik deze overpeinzingen niet terug. In *Here weg* vertelt de TBR veroordeelde Tjepko Dogge op intelligente manier zijn verhaal, maar reflectie op zijn moorddadig gedrag speelt geen rol. Ook de incestueuze relatie met zijn zus Wiesje lijkt een vanzelfsprekendheid. Misschien hoort die beschrijving bij een TBR-veroordeelde, misschien is dit een element om aan te geven dat andere mensen andere gedachten en andere gevoelens hebben. Ik kijk ernaar, verplaatsing en inleving gaat aan me voorbij.

Stijl

Jan Veenstra bespeelt veel registers. Toneelwerk en zijn columns in het *Dagblad van het Noorden* laat ik buiten beschouwing. Ik zie een beeldende schrijfstijl met oog voor detail. Met enige regelmaat komen levenswijsheden in een enkele zin krachtig samengevat voorbij. De toon is veelal opgewekt met een badinerende, relativerend, tongue-in-cheek ondertoon. De karakters nemen zichzelf serieus, in hun handelen is enige mildheid te ontwaren.

Bijna alle werken zijn geschreven vanuit het ik-perspectief. De hoofdpersoon weet alles en kan zich naar believen blootgeven. Wie zich met de hoofdpersoon kan

identificeren kan in het verhaal verdwijnen. Het lukt me bij geen van de verhalen en romans. Die aansluiting, of gebrek aan aansluiting, zou kunnen komen door de veelheid aan borsten en tepels, maar ook aan de lichte ironie die ik regelmatig bespeur. Ironie als stijlfiguur om achter te verdwijnen. Ook de barokke namen en bijnamen, die de drager al snel typeren als onbenullig, boers, plattelands en weinig erudiet, verhinderen mijn betrokkenheid. Domheid is niet mijn sterkste kant. En, zoals Paul Valéry schrijft in *Een avond met meneer Teste*, enkel domheid is slecht.

Oorlog

De Tweede Wereldoorlog met jodenvervolgung, NSB'ers, verraad en verzet komen, zij het spaarzaam, voorbij. Op de achtergrond speelt de houding in de oorlog mee. Er waren (veel) 'goede' gereformeerden in het zuiden van Drenthe.

Cross over

Niet verbazingwekkend komen veel elementen in diverse werken terug; ook op detailniveau. In *Here weg* en in *De secondant* zijn dat uitsmijters en gebakken eieren. In Tammo Tiesing en in *Here weg* komen mannen voor met twee verschillende sokken aan. Een hoofdstuk uit *Die nacht een feest* staat ook in *Tammo Tiesing*. Vrouw Bekelaar is een reizende 'muze'. Ambonezen vind ik in een bijrol in *De zomer van '59* en in *Tammo Tiesing*.

Drents – Nederlands

Tussen de werken in beide talen vind ik weinig verschillen wat inhoud en stijl aangaat. Wel zie ik een langzame verschuiving naar een minder ironisch en badinerende (onder)toon. Winst, wat mij betreft. Het ambachtelijke componeerwerk is in de romans duidelijk te zien. Elementen uit het verhaal komen in het slot – verrassend – bij elkaar.

Reflectie

Uitvoerige bestudering en lezing van het werk van Jan Veenstra heeft me inzichten opgeleverd over mijn eigen werk. Onvermijdelijk, en noodzakelijkerwijze, brengt lezing van zijn romans en verhalen naar mijn eigen thema's en stijl. Hoe kan ik mij verbeteren? In welke richting verschuift mijn proza? Waar blijf ik hangen in oud zeer?

Op deze vragen heb ik een begin van antwoorden, ook en vooral dankzij Andrei Bitov en zijn onderzoekers Ellen Chances en Sven Spieker. Jan Veenstra voegt daar een beetje aantoe. Keur & Keur geven mij de verschuivende kaders over de aard van de niet bestaande 'Drenten'. In mijn werk schep ik mijn eigen bevolking met eigen karaktertrekken die wellicht een afspiegeling vormen van mijn dorpsgenoten, met de aantekening dat de hele wereld inmiddels een dorp is.

Statistiek voor nadere analyse

Die nacht een feest 127 pag. Aantal woorden 44.964*

borst (in erotische context)	23x
tepel	12x
kontbuuts	3x
billen	4x
Hooglied	5x
zending	1x
neger/zwarte	0x
Moluk / Ambon	0x

Zangeres van zulver 88 pag. aantal woorden 20.639*

borst (in erotische context)	4x
tepel	2
kont	0x
billen	1x
Hooglied	0x
zending	0x
neger / zwarte	0x
Molukken / Ambon	0x

Tammo Tiesing en het liek op zolder 138 pag.

borst	> 10x
tepel	> 5x
kont	?x
billen	?x
Hooglied	3x
zending	?x
neger/zwarte	ca. 3x
Molukken / Ambon	ca. 5x

Here weg 240 pag.

borst	4x
tepel	2x
kont	ca.3x
billen	0x
Hooglied	?x
zending	3x (God, Here... >10x)
neger/zwarte	1x
Molukken / Ambon	0x

De zomer van '59. 208 pag.

borst	9x
tepel	1x
kont	0x
billen	1x
Hooglied	1x
zending	2x
neger/zwarte	5x
Molukken / Ambon	1x

De secondant, 98 pag.

Borsten	5x
Hooglied	2x

(Aanzet.* digitaal geteld, andere (nog) handmatig.)

